કુમાર

આજની કાલનાં નાગરિકોનું માસિક ૨૫૯ વર્ષ ૧૪મું અંક ૩જો · ફાગણ ૧૯૯૩

'કરતો જાળ કરોળિયો'

ફૂલો, પંખીઓ ને પ્રકૃતિદૃશ્યોના નામચીન આલેખક હોવા ઉપરાંત અચ્છા કવિ ને ઉત્તમ અક્ષરાલેખક તરીકેની પણ ખ્યાતિ પામેલા જાપાની કલાકાર કઝાન વાતાનાબેની આ એક નમૂનેદાર કૃતિ છે. ઉપરના ચિત્ર સાથે તેને લગતું એક કાવ્ય પણ એણે લખેલું છે.

નિકષ

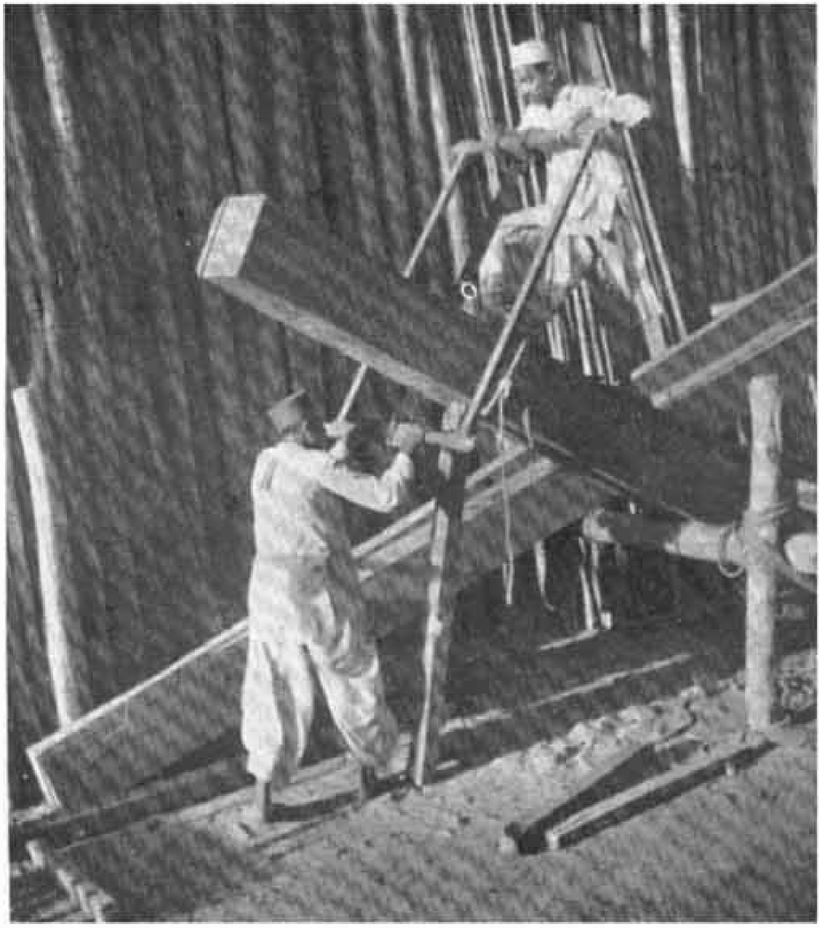
જે કર્તવ્યપંથ પર હિંદના નરસિંહ લાલા લજપતરાય આફરીન હતા ને ગાંધીયુગ પહેલાં જેના નામે અનેક નવલોહિયાને પાનો ચડાવ્યો હતો એ ઈટલીના ઉદ્ધારક ગૅરીબાલ્ડીનું ચરિત્ર આ અંકમાં રજુ થાય છે. મોત સિવાય કશા બદલાની આશા ન રાખનાર એ અને એના સાથીઓની વતનફરોશી જગતનું જ નહિ આજ પણ શૂરને છાંટણે રંગે છે. ઇટલીનું એ સદ્‌ભાગ્ય છે કે એનો નવો ઇતિહાસ એવા મહાપુરુષની સિદ્ધિથી જ શરૂ થાય છે. ¶ ઝડપ,–સાગર, જમીન, જગતફરતું આવરણ અને એથી યે પારના અવકાશમાં ઝડપની સાધનાની વૃત્તિ આજના જગતના હૃદયે જાગી ઊઠી છે. આવતી પેઢી આજની પેઢી કરતાં દિશા અને કાળની વિશાળ 'કેદમાં' જીવે એ સારૂ એણે શા શા પ્રયત્નો આદર્યા છે એ ઝડપનો લેખ તમને કહેશે. ¶ સ્વરૂપે બેડોળ, સ્વભાવે નિશાચર અને બીકણ, અલ્પ સાધનસંપન્ન અને કેવળ ઉદરપોષણનો જ ઉદ્યમ કરનારો, છતાં કરોળીઓ જે લોકોત્તર સર્જકશક્તિ દેખાડે છે તે પર મુગ્ધ બનનાર 'વનચર' એમના 'કરોળીઆ'ના લેખમાં એ તન્તુરચના પર તમને પણ અવશ્ય મુગ્ધ બનાવશે. ¶ રોગનો ઉપચાર દવાની શીશીઓમાં જ શોધનારી આપણી વૃત્તિને, દવા અને આરોગ્ય એ બંને કેટલી પરસ્પર વિરોધી વૃત્તિ છે એ બતાવતો 'દવા અને ખોરાક'વાળો લેખ ચાબખા જેવો જણાશે. ¶ જેમાંથી શરીરનાં શક્તિ તથા સૌન્દર્યની પ્રબળ ભાવના અને તે અર્થે વ્યાયામની વિવિધ પદ્ધતિઓ નિષ્પન્ન થઇ છે એ જગતપ્રચલિત કુસ્તીનાં વિવિધ અંગોનું બયાન આપતો આ વખતનો 'અખાડો' તો ચૂકવા જેવો નથી જ. ¶ તારંગાનો આ અંકમાં સમેટાતો વર્ષાપ્રવાસ નિસર્ગસૌંદર્યનો સંમોહ જેવો ને તેવો ટકાવતો જાય છે. ¶ 'પોતાનો હક જાહેર કરતાં પહેલાં' વિદ્યાર્થીવર્ગને ખાસ ચાનકરૂપ જણાશે. જીવનમાં સાદાઈ, સંયમ અને શરીર શ્રમને પ્રથમ સ્થાન આપવાનું સૂચવતો એ લેખ જીવન-ઉત્કર્ષના સાચા સંકલ્પસિદ્ધાંતો રજુ કરે છે. એ ઉપરાંત બીજા યે લેખો, વાર્તાઓ, ચાલુ અને નવા વિભાગો વગેરે ઉલ્લેખવા જેવું તો ઘણું છે અમારા કરતાં પણ તમે જ આપમેળે એનો નિકષ કાઢો એ ઇચ્છનીય છે.

કુમાર

ફાગણ ૧૯૯૩

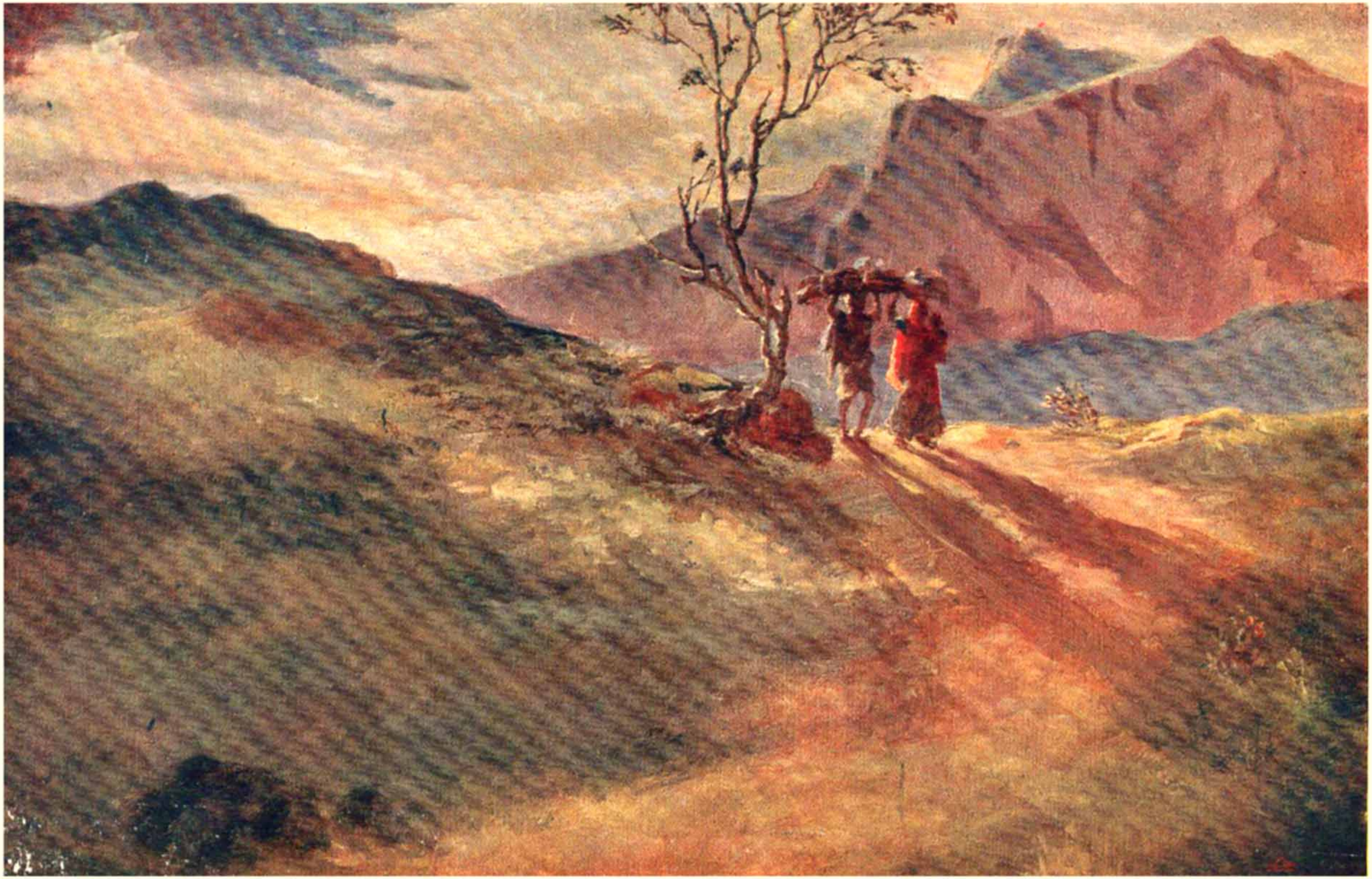
અંક ૧૫૯

મુદ્રક : બચુભાઇ રાવત; તંત્રી અને પ્રકાશક : રવિશંકર રાવળ: કુમાર પ્રિન્ટરી કુમાર કાર્યાલય ૧૪૫૪ રાયપુર અમદાવાદ; વાર્ષિક લવાજમ રૂ. ૬, પરદેશના ૧૨ શિ.; છ માસિક લવાજમ રૂ. ૩: છુટક નકલના ૧૦ આના મુંબાઇના એજન્ટો : આર.આર. શેઠની કંપની, અને રી. જમનાદાસની કંપની, પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ; જાહેર ખબરના સોલ એજન્ટ રાવળ બ્રધર્સ પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ

ફોટો-હરીફાઇનું પરિણામ
'વહેરણીઆ', કનુ રાવત–બીજું ઇનામ:
'જીવનદાન', નરેન્દ્ર જસાણી–ત્રીજું ઇનામ

વળતા પડછાયા

ચિત્રકાર • રસિકલાલ પરીખ (ગૂજરાત કલાસંઘ ચિત્રશાળા)

વનરા તે વનમાં ખીલી વસંત ને
બેઠો આંબલિયે મોર,
મીઠડા કોયલ તણા કલશોરઃ ધ્રુવ૦

નવલી વસંત તણા નવલેરા ફાગ આજ,
ધરતીના ચાંદની ચોક;
વનનાં વાસી આજ આવ્યાં છે ખેલવા,
આવ્યાં છે થોકેથોકઃ મીઠડા૦

લીલાં કુંજાર અંગ ઓઢી ઉપરણાં,
માથે ખોસીને નવાં ફૂલ;
કાને ઝુલાવતાં તાજી મંજરીઓ
રાસે થયાં મશગૂલઃ મીઠડા૦

થાકેલા કૈકને વાતો વીંઝણુલા
મીઠુડો મલય સમીર;
ખેંચી લેતો જરી કોનાં ઉપરણાં,
રંજાડી જાતો લગીરઃ મીઠડા૦

કોરે બેઠો પેલો ગાજી ઘેરૂંઘેરૂં
સાગર સંકોરે સંગીત;
મોતીની ઝાંય ભરી રેલાતી રાગણીઓ,
છલકાતી છાતીમાં પ્રીતઃ મીઠડા૦

નવલી વસંતના નવલેરા ફાગમાં
પૃથ્વી આજે ચકચૂર;
શોધું શોધું પેલો માણસ સંતાયો ક્યાં?
(એને) અંગે ધુમાડા ને ધૂળઃ મીઠડા૦

સુન્દરમ્

ઇટલીની આઝાદીનો અણનમ આશક

એની માની મરજી એને પાદરી બનાવવાની હતી; એના બાપની મરજી એને દાક્તર કે વકીલ બનાવવાની હતી; પણ તાકતભર્યા એના હાથ સાધુના ઠંડા મઠમાં પ્રાર્થનાબદ્ધ રહેવા, કે શહૂરભરી તેની ઝબાન છળના લોચા વાળવા નહોતી સર્જાઇ. પોતે કઇ જાતનું જીવન જીવવું એનો ગોરિયોએ જાતે જ નિર્ણય કરી લીધો હતો.

એનું વતન ઇટલી ત્યારે ખાનાખરાબીની ટોચે પહોંચ્યું હતું. દક્ષિણે સ્પેન, મધ્યમાં પોપ અને ઉત્તરે ઑસ્ટ્રિયાએ મળી એની આખી કમ્મર તોડી નાખી હતી ને જુદાજુદા મણકા પચાવી પાડી મુસ્તાક બની રહ્યા હતા. બેચાર નાનાં સ્વતંત્ર રાજ્યો રહ્યાં હતાં, તેયે પરસ્પર ઝગડવામાંથી ઊંચાં નહોતાં આવતાં. 'માતા ઇટલી'નું તો તેમને સ્વપ્ન સરખું યે નહોતું. ઉગારનો કોઇ ઉપાય રહ્યો ન હતો. લાચાર જીવે ઇટલીને એ ત્રણે ધીંગી સત્તાઓની પીંખાવટ સહન જ કરવી રહી હતી.

પણ સહનશીલતાની યે કંઇ હદ તો હોવી જોઇએ ને? ઇટલીનો પોતાના દર્દનો ઉપચાર થવો તો દૂર રહ્યો, પણ એ-દર્દની આહ પણ મોંમાંથી ન નીકળી શકે એવાં તાળાં તેના ઉપર ઠોકાવા લાગ્યાં. જરાક મોં ખોલ્યું કે કેદખાનાની દીવાલો તૈયાર જ. વાતવાતમાં ઇટાલીઅનો ફાંસીને માંચડે લટકવા લાગ્યા. મુક્ત ઇટલીના સ્વપ્નથી યે તેના શાસકો ધ્રુજી ઊઠતા હતા. ધર્મગુરુઓ તો બરબાદ લોકોને હજુ આશ્વાસન આપી રહ્યા હતા કે, 'પ્રભુ બધું સારૂં કરશે.' પણ એમના પ્રભુના નિષ્ક્રિય હાથ સક્રિય બને ત્યાં સુધી હવે ઇટલીથી રાહ જોઇ જાય એમ નહોતું રહ્યું: કારણ દલિત પ્રજામાં વહેલો મોડો સરફરોશીનો જે જુસ્સો પ્રગટે છે તે ઇટલીમાં પ્રગટ થઇ ચૂક્યો હતો.

ત્રાહિત જુલ્મી સત્તાઓનો અંત આણી ઇટલીને મુક્તપ્રાણ બનાવવા તેના પુત્રોએ હવે પોતાનું ખૂન રેડી અજ્ઞાનતા, પરાધીનતા ને અન્યાયની દીવાલો કમજોર બનાવવા ને તોડી પાડવાના સક્રિય પ્રયાસો આદર્યા. એ વેરવિખેર પ્રયાસોને સંગઠિત બનાવવાનું કામ પ્રખર પ્રજાસત્તાવાદી જિસેપ મ્યાટ્સિનીએ હાથ લીધું. 'તરુણ ઇટલી' નામનું મંડળ તેણે જમાવ્યું ને એ મંડળ તરફથી એ જ નામનું ચોપાનિયું તેણે બહાર પાડવું શરૂ કર્યું. ઇટલીના જુવાનોને તેણે ઢંઢોળીઢંઢોળીને જગાડવા માંડ્યા: 'બીજા કોઇના નામે નહિ, માત્ર ઇટલીના નામે ખડા થાઓ.' ને એના ઝંડા નીચે નવલોહિયાનાં ટોળાં ને ટોળાં જમા થવા લાગ્યાં. લાંબી મુદતથી પરાધીનતામાં જકડાએલા દેશની મુર્દાદિલી એકસામટી ભસ્મીભૂત થવા લાગી. પરંતુ ઇટલીને સ્વતંત્રતા હજુ શીખવાની હતી, એવું માનતા એના શાસકવર્ગે મ્યાટસિનીને એ ઉત્થાનની અધવચ્ચે જ ઉપાડી લઇ દેશનિકાલ કરી દીધો ને પોતાની જાતને વધુ સલામત રાખવાની ચુસ્ત પેરવીઓ કરવા માંડી.

રાષ્ટ્રોત્થાનના આ ઘટનાચક્રે જ ગોરિયોને કુમાર વયમાં તેના જીવનનો નિર્ણય કરાવી દીધો હતો. દેશનિકાલ મ્યાટ્સિનીની વાતો એ દર્દભર્યે હૈયે જ્યાંત્યાથી સાંભળતો. એનાં પુસ્તકો જ્યારે ને જ્યાંથી મળે ત્યારે ને ત્યાંથી માગી લાવી એનું ખાનગીમાં પારાયણ કરતો. ઘણીવાર એને મનમાં ને મનમાં પોતે ઇટલીનાં મેદાનો પર દુશ્મનો સામે લડતો હોવાની કલ્પનાઓ જાગતી. ને એ મૂર્ત કરવાની અણી ન આવે ત્યાંસુધી એ બધી ભાવાત્મક કલ્પનાઓ હૃદયને એક ખૂણે સંઘરતો જ તો હતો.

એનું આખું નામ જિસેપ ગૅરીબાલ્ડી. ગોરિયો તો માબાપે એનું લાડમાં પાડેલું નામ. ઇટલીના નાઇસ ગામમાં ૧૮૦૭ના જુલાઇની ૪ થીએ તે જન્મેલો. બાપ ને દાદો બંને વેપારી કપ્તાન હતા, એટલે ફરજનો ચાહ, અથાક બળ ને નિર્ભીક હિંમત સાથે સાગરનો શોખ પણ તેનામાં ઊતરેલો. નિશાળે જવાને બદલે દરિયાકિનારે પડ્યા રહી, મ્યાટ્સિનીનાં પુસ્તકો વાંચવામાં અગર તો વહાણોને ખૂચ જેમ આમતેમ નચાવતાં દરિયાનાં ચડતાંપડતાં મોજાં જોઇ રહેવામાં તેને ઓર મજા આવતી. ક્ષિતિજમાં દેખાતાં ટપકાંમાંથી શ્વેતપંખી જેમ ફૂટી નીકળતાં વહાણોને એ અમીટ

ગૅરીબાલ્ડી

તાકી રહેતો ને પોતાની રંગદર્શી જિંદગીનાં સ્વપ્નાં ઘડતો.

ગોરિયો નિશાળે જાય ત્યારે શિક્ષકનું આવી બનતું. ફાવે તેમ વર્તે. સાથે બીજા વિદ્યાર્થીઓને પણ તોફાને ચડાવે. એક વખત તો બે જણને સાથે લઇ એક તરાપામાં તે રોમ નાસી જવા ઊપડી નીકળ્યો. પણ એક પાદરીએ તેના બાપ પાસે ચાડી ખાતાં પાછળ વહાણ દોડાવી ત્રણેને પાછા આણવામાં આવ્યા.

બસ. ત્યારથી ગોરિયોએ નિશાળમાં જવાનું સમૂળગું માંડી વાળ્યું. બાપને ખબર પડી અને કારણ પૂછ્યું તો તેણે પુસ્તકોનું બહાનું આપ્યું. નવાં પુસ્તકો લેવા બાપે પૈસા આપ્યા, પણ એ પુસ્તકોને બદલે એ પૈસાની એણે બંદૂક ખરીદી લીધી. હવેથી દરરોજ તે બંદૂક સાથે રખડવા લાગ્યો.

બાપને યે આથી લાગ્યું કે એને ભણાવવામાં સાર નહોતો. ત્યારે એને જોડવો શામાં? મની નામરજી છતાં ગૅરીબાલ્ડીએ તો ખલાસી થવાનું જ પસંદ કર્યું. બાલપણથી જ દરિયાની તેને કોઇ અજબ મોહિની લાગી હતી. ઓડેસા, રોમ, જિબ્રાલ્ટર, કૅનૅરીસ ને કૉન્સ્ટાન્ટીનોપલની સફરો તે ખેડતો થયો.

એ સફરોમાં પણ રોમની મુલાકાત લીધી ત્યારથી તો તેની ભાવનાસૃષ્ટિ કંઇ ઓર ભભકી ઊઠી. ત્યાંનાં ખંડિયેરોમાં તેણે નવો સંદેશ વાંચ્યો. રોમ તેને સંયુક્ત ઇટલીની પ્રધાનસંજ્ઞા સમું ભાસતું ને તેમાં યે જ્યારે તાગનરોગ નામના દેશભક્તનો તેને ત્યાં ભેટો થયો ત્યારે તો કોલંબસને અમેરિકા શોધતાં યે નહિ થયો હોય એટલો આનંદ તેને ઊપજ્યો હતો. ત્યારથી તેનું મૂગું હૈયું માતા ઇટલીને નિશદિન જાણે પ્રાર્થતું રહેવા લાગ્યું—

Beloved, O men's mother, O men's queen,
Arise, appear, be seen.

પછી તો એ એક વહાણનો કપ્તાન થયો. એ જ અરસામાં, ફ્રાન્સની રાજ્યક્રાન્તિની બીજી જ સાલે, ઇટલીમાં પણ ક્રાન્તિનો પ્રયાસ થયો. પચીસ લાખ ઇટાલીઅનોએ પોપ ને ઑસ્ટ્રિયાના ગેરશાસન સામે બળવો પોકાર્યો. પણ કમનસીબે તે નિષ્ફળ ગયો. ઑસ્ટ્રિયનોએ બળવાખોરોને ઘાસ પેઠે વાઢી નાખ્યા જીનોઆ, પાડુઆ, પાવિયા ને તુરીનની વિદ્યાપીઠો પર તાળા લગાવી દીધાં. પોપ ગ્રેગરી સોળમાએ પૉન્ટિફિકલ સ્વયંસેવકો ઊભા કરી, સ્ત્રીબાળકો સુદ્ધાં દેશને માટે માથું ઊંચકનારાઓની કત્લ ચલાવી. જેમની કત્લ યોગ્ય ન જણાઇ તે જેલમાં ગોંધાયાં ને જેલ માટે જે ભયંકર ગણાયાં તેમને દેશનિકાલ કરવામા આવ્યાં. સૌતમને કોરડે આખો દેશ નિઃસ્તબ્ધ બની ગયો. ધબકતે હૈયે ફરી એ માતા ઇટલીને પ્રાર્થવા લાગ્યો—

Italy, what of the night ?

ને કારમી નિઃશબ્દતા જાણે એનો જવાબ આપતી,

Ah, Child; Child, it is long !

પણ એ નિઃસ્તબ્ધતામાં યે એક ઝીણો અવાજ

માતા ઇટલી માટે ઘર કીર્તિ ને પત્ની સુદ્ધાંનું બલિદાન હોમનાર, ગરીબી બદનસીબી અને કારમી વિટંબણાઓ સહન કરનાર અને મોત સિવાય કશા બદલાની આશા ન રાખનાર એ જવાંમર્દની સરફરોશી આજે યે જગતની જુવાનીને શહૂરને છાંટણે રંગે છે.

સંભળાવો સતત ચાલુ રહ્યો હતો ને તે ઇટલીના અણનમ દેશભક્ત જિસેપ મ્યાટ્સિનીનો. ઇટલીની જુવાનીને તેણે થોક ને થોકબંધ પ્રાણવાન સાહિત્ય પીરસ્યું હતું. કાળી વિષાદભરી આંખો, ભવ્ય લલાટ, વિશાળ ભવાં ને કમનીય રીતભાત સાથે જબાન ઉપર અજબ કાબૂ ધરાવતો આઝાદીનો એ ફક્કડ ચિંતક હતો, સંત હતો ને ઇટલીની નવી પેઢીનો પયગંબર હતો.

એની મથામણે ઘેરેઘેર આઝાદીની ઝંખા જગાવી દીધી હતી. માર્સેલ્સમાં રહી માભોમની આરાધના કરતો એ દેશભક્ત બાળક જેટલો જ અહંકારથી પર હતો. ઇટલીએ તેના હૃદયનો એટલો કબજો મેળવેલો કે આખી જિંદગી તે અપરિણીત રહેલો. પોતાના સિદ્ધાંતો તેણે કદી સ્ખલિત કર્યા નથી. પણ એ સિદ્ધાંતોના વાંચનારને ઇટલીમાં તો કેદ યા ફાંસીને યોગ્ય જ ગણવામાં આવતો હતો.

કપ્તાન ગૅરીબાલ્ડીએ આવા એ વતનપરસ્તની પહેલી મુલાકાત પોતાની માર્સેલ્સની સફર દરમિયાન લીધી. બંનેનાં જીવન જુદાં હતાં, શિક્ષણ જુદું હતું, પણ આખરી ધ્યેય તો એક જ હતું. એક દુબળો, પાતળો છતાં આંખોમાં અખૂટ જ્વાલાભર્યો, બીજો દરિયાની છાતી ખૂંદી અડીખમ પહાડની દૃઢતા ને તાકતભર્યો. પહેલાના આદર્શોએ બીજાની તાકતમાં જાણે પ્રાણ પૂર્યો.

એ દિવસે મ્યાટ્સિનીને આજીવન સાથ આપવાની ગૅરીબાલ્ડીએ કબૂલાત આપી. સિંહે સિંહને તુર્ત માપી લીધો ને ગૅરીબાલ્ડીને તેણે એ જ વખતે જીનોઆ રવાના કર્યો, કારણ બળવાની બધી પૂર્વતૈયારી ત્યાં સંપૂર્ણતાએ પહોંચી હતી. વહાણનો સુકાની દેશનું સુકાન સંભાળવા પાછો ફર્યો.

પણ ઇટલીની દુર્ભાગ્યપરંપરા હજુ પૂરી નહોતી થઈ. સ્વાતંત્ર્યની દેવીનું ખપ્પર હજુ યે કદાચ ઊણું રહ્યું હશે, એટલે બધી મજબૂત તૈયારી છતાં એ બળવો પણ નિષ્ફળ ગયો. અનેક મરાયા ને અસંખ્ય જેલોમાં પુરાયા. જુવાન ઇટલીને ફ્રાન્સમાં બેઠાં પ્રેરણા પાતા મ્યાટ્સિનીને ત્યાંથી દેશનિકાલ કરવામાં આવ્યો. એ

સ્વિટ્ઝર્લૅન્ડ ગયો, પરંતુ ત્યાંની સરકારે પણ એને સંઘરવાની ના પાડતાં આખરે એણે ઇંગ્લંડનું શરણ લીધું.

બળવામાં ગૅરીબાલ્ડીએ આગળપડતો ભાગ લીધો હતો, પણ એનું એ સદ્ભાગ્ય હતું કે તેને કોઈએ ઓળખેલો નહિ; ને એનો લાભ લેવા તે વેશ પલટાવી નાસી છૂટ્યો. જંગલો અને પહાડો પસાર કરતો ને તરીને નદીઓ પાર કરતો તે નાસ્યે જતો હતો, પણ અંતે બળવાના એ સુકાનધારીની બાતમી સત્તાધીશોથી છૂપી ન રહી શકી. તરત તેની પાછળ જાસુસો દોડાવવામાં આવ્યા ને તેનું માથું કાપી લાવનારને જબરું ઇનામ આપવાની જાહેરાતો કરવામાં આવી.

રસ્તામાં પોતાની જાતને છુપાવવા બનતી સાવચેતી રાખતો રખડતો રખડતો ગૅરીબાલ્ડી દસ દિવસે માર્સેલ્સ પહોંચ્યો. અઢાર કલાક થયાં કોળિયા અન્નથી યે વંચિત રહેલો એ ત્યાંની શેરીઓમાં આથડવા લાગ્યો. ફરતાં ફરતાં અચાનક એક છાપું તેના હાથમાં આવ્યું. એ વાંચતાં તેમાં પોતાને ઇટલીનો બહારવટિયો ગણી પકડી લેવાનો હુકમ છપાએલો જોયો.

દેશમાંથી મોત પાછળ પડ્યું હતું, અહીં તેના માટે કેદખાનું રાહ જોતું હતું; છતાં ગૅરીબાલ્ડીએ હિંમત રાખી. પોતાનું નામ બદલાવી તેણે જિસેપ પેન રાખ્યું ને તકની રાહ જોવા લાગ્યો. એ તક પણ મળી ગઇ ને આબાદ રીતે છટકી, રાયો દ જાનેરો પહોંચવા ૧૮૩૬માં તે દક્ષિણ અમેરિકા ઊપડી ગયો.

તેના ત્યાં પહોંચવા બાદ નવ જ મહિને બ્રાઝીલની પોર્ટુગીઝ સત્તા સામે બળવો ફાટી નીકળ્યો. રાયો ગ્રાન્ડ ડો સુલના પ્રાંતે પોતાને પ્રજાસત્તાક જાહેર કર્યું ને યુદ્ધની શરૂઆત થઇ. ગૅરીબાલ્ડીએ એ યુદ્ધમાં પોતાના અનેક દેશવાસીઓને કેદમાં પડતા ને કપાઇ જતા જોયા અને તેના ચિત્તની શાંતિ ઊડી ગઇ.

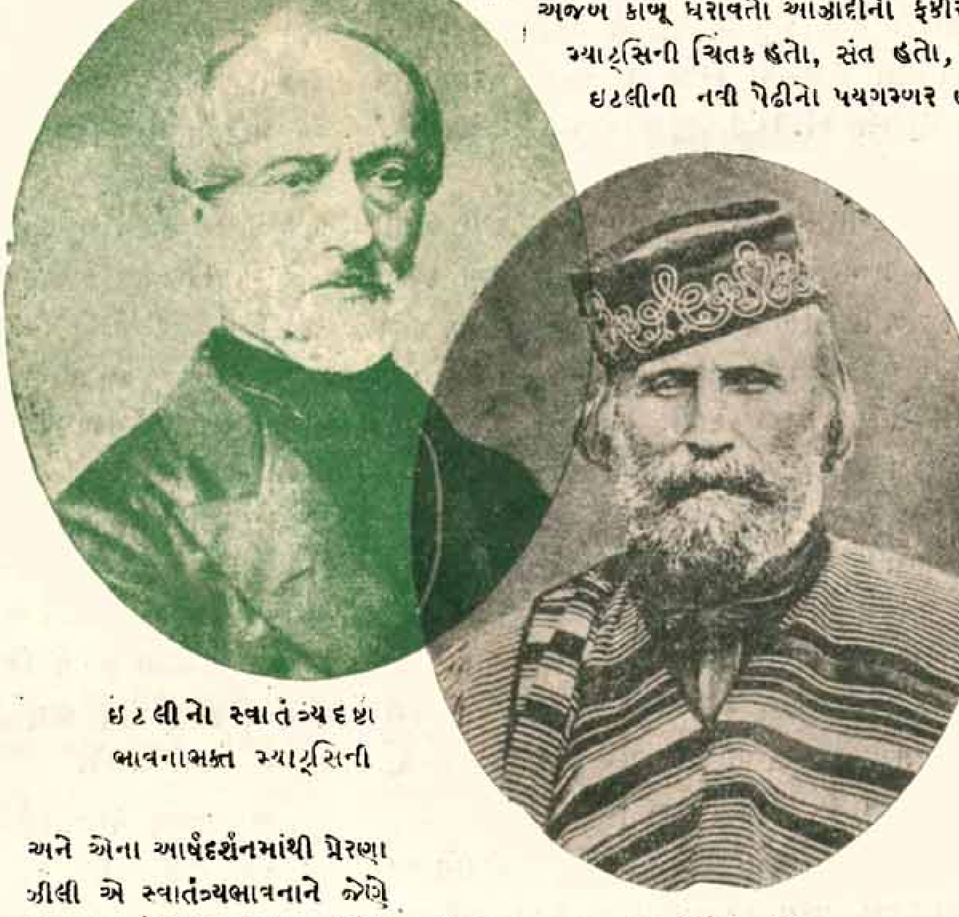
ખાનગી સૈનિક તરીકે કામ બજાવવાની તેણે પરવાનગી મેળવી ને એક મછવો તૈયાર કર્યો. પોતાના આદર્શ મ્યાટ્સિનીનું એ મછવાને તેણે નામ આપ્યું ને અંદર હથિયાર વગેરે ભરી, બાર ખલાસીઓ સાથે બ્રાઝિલની શાહી સત્તા સામે લડવા તે મેદાને પડ્યો.

અનેક વખત એ ઘાયલ થયો, માંદો યે પડ્યો, પણ પોતાની કર્તવ્યનિષ્ઠાને એણે જરા યે મોળી પડવા ન દીધી. પ્રજાસત્તાક પ્રાંતને આવી હમદર્દીથી એણે આપેલા

સાથને લીધે તેની નામના ચોમેર ફેલાઈ ગઇ. શાહી સત્તા પણ હવે તેને ખૂબ ભયંકર ગણવા લાગી.

આખરે મૉન્ટી વીડિયોમાં તે કેદ પકડાયો. ત્યાંથી ત્રીજે જ દિવસે એ તો નાસી છૂટયો, પણ તેની જાણ વહેલી થઇ જતાં તે પાછો પકડાઇ ગયો. ત્યાંના અધિકારીએ આ વખતે તેને જમીનથી છ ફૂટ અદ્ધર લટકાવ્યો, સાથીતોનાં નામ આપી દેવા તેને ઘોડાના ચાબુકથી ફટકારવામાં આવ્યો, પાણી વગર તરફડાવવામાં આવ્યો ને બીજા પણ ઘણા સીતમો વરસાવવામાં આવ્યાં પણ છેવટ સુધી તેણે ઇન્કાર જ કર્યો.

માંડ માંડ એક મિત્રની લાગવગથી તે

કાળી વિષાદભરી આંખો, ભવ્ય લલાટ, વિશાળ ભવાં અને કમનીય રીતભાત સાથે જબાન પર અજબ કાબૂ ધરાવતો આઝાદીનો ફકીર એ મ્યાટ્સિની ચિંતક હતો, સંત હતો, અને ઇટલીની નવી પેઢીનો પયગમ્બર હતો.

ઇટલીનો સ્વાતંત્ર્યદ્દષ્ટા
ભાવનાભક્ત મ્યાટ્સિની

અને એના આર્ષદર્શનમાંથી પ્રેરણા
ઝીલી એ સ્વાતંત્ર્યભાવનાને જેણે
પોતાના શૌર્યરંગે રંગીને મૂર્તિમંત કરી તે અણનમ **વીર ગૅરીબાલ્ડી**

બંનેનાં શિક્ષણ જુદાં હતાં, જીવન જુદું હતું. એક દુબળો, પાતળો છતાં આંખોમાં અખૂટ જ્વાલાભર્યો; બીજો દરિયાની છાતી ખૂંદી બનેલો અડીખમ પહાડની દૃઢતા ને તાકતભર્યો. સિંહે સિંહને તુર્ત માપી લીધો ને પહેલાના આતશે બીજાની તાકતમાં જાણે પ્રાણ પૂર્યો.

આ જેલમાંથી છૂટયો. પોતાને રસ્તે જતાં એક ખેડૂતને ત્યાં એ કૉફી પીવા રોકાયો. એ ખેડૂતની એકની એક પુત્રી આનીટા ગૅરીબાલ્ડી પર ખૂબ મુગ્ધ બનેલી. આજે એને નજરે જોયો ત્યારે તો તેના હર્ષનો પાર ન રહ્યો. ખેડૂત તોખમની આનીટા, ગૅરીબાલ્ડી જેટલી જ આદર્શપ્રિય, ખડતલ ને સાહસી હતી. બંનેને એકબીજા વગર રહેતી ઊણપ જણાઇ અને તે પિછાણી, એ પૂર્ણ કરવા બંને લગ્નગાંઠથી જોડાઇ ગયાં.

એક જ જાતનો પોષાક, એક જ જાતની બંદૂક અને એને જ જાતના આદર્શો સહિત એ જોડું ત્યાંથી ચાલી નીકળ્યું. મૉન્ટીવીડિયો આવી ગૅરીબાલ્ડીએ ક્યાંક નોકરી કરવા ઇરાદો કર્યો, પણ ત્યાં તો બુએનો આરીઝની જુલમગાર સત્તા સામે બળવાની આગ જલી ઊઠી. સ્વાતંત્ર્યના હરેક પ્રયાસને હમદર્દીથી જોતા ગૅરીબાલ્ડીએ તરત તેમાં ઝંપલાવી દીધું. પોતાની ઇટાલિયન ટુકડી ઊભી કરી, ને બળવાના અંત સુધી એકનિષ્ઠાથી સાથ ચાલુ રાખ્યો.

બળવાની પરિસમાપ્તિ થતાં અધિકારીઓ તેને માનઅકરામથી નવાજવાની વિચારણા ચલાવવા લાગ્યા, પણ ગૅરીબાલ્ડીએ સંભળાવી દીધું કે 'અમે જે કંઇ કર્યું છે તે પૈસા કે માન માટે નહિ, પણ સંતમ માનવતાથી પ્રેરાઇને જ કર્યું છે. મને જો સાચે જ ખુશ કરવો હોય તો મારા ઇટલી માટે હું ધારું ત્યારે અહીંથી છૂટો થઇ શકું એવી મારી માગણી બહાલ રાખો!'

અધિકારીઓને તો એ માગણી બહાલ રાખવામાં કોઇ જાતનો વાંધો ન હતો. ઇટલીના વિચારમાત્રથી ગૅરીબાલ્ડી હજુ કંપી ઊઠતો. તે કહેતો, 'પરાધીન માનવતાથી ઉભરાવા કરતાં તો ઇટલી વેરાન હોય એ હું વધુ પસંદ કરૂં. પરંતુ, હજુ ભવિષ્યમાં મને શ્રદ્ધા છે.'

ઈ. ૧૮૪૮ની સાલ કંઇ અનોખા જ રંગમાં ઊગી. ફ્રાન્સમાં પ્રજાસત્તાક જાહેર થયું. સિસિલીએ કરેલો ખુલ્લો બળવો સફળ થયો ને મિલાનીઓએ પણ પાંચ દિવસના યુદ્ધ પછી રેડિત્સ્કીને હરાવ્યો. વેનીસે પણ પરદેશી સેનાને હાંકી કાઢી. ઇટલીના સુપ્ત હૈયાએ નવો પ્રકંપ અનુભવ્યો. ટસ્કનીનો ગ્રાંડ ડ્યૂક અને પેડમૉંટનો રાજા ચાર્લ્સ આલ્બર્ટ પણ રાષ્ટ્રીય ઝંડા નીચે પોતાની સલામતી જોઇ તેમાં જોડાઇ ગયા. દસ હજાર સ્વયંસેવકો ને સાત હજાર શસ્ત્રધારીઓ તૈયાર હતા. પણ 'ઘર ફૂટે ઘર જાય' તેમ રોમે ઑસ્ટ્રિયાને સહાય કરી ને ચાર્લ્સ આલ્બર્ટને ભયંકર હાર ખાવી પડી. હતાશ થઇને પોતાના પુત્ર વિકટર ઇમાન્યૂએલને રાજ્ય સોંપી તે નિવૃત્ત થયો.

મ્યાટ્સિનીએ અમેરિકામાં રહેલા ગૅરીબાલ્ડીને આ હકીકત લખી. તરત, સ્વાતંત્ર્યના એ ફૂટતા પરોઢમાં નવો રંગ પૂરવા ત્યાંની સરકાર પાસે વચન મુજબ તેણે વિદાય માગી. એક કોડીની યે આશા રાખ્યા વિના પોતાના સ્વાતંત્ર્ય-પ્રયાસમાં સાથ આપનાર સ્વાતંત્ર્ય ને શિસ્તના એ પૂજકને મૉન્ટીવીડિયોના પ્રજાજનોએ હાર્દિક વિદાય આપી.

ગૅરીબાલ્ડી ઇટલી પહોંચ્યો. મ્યાટ્સિની પણ આવી પહોંચ્યો. પહેલો જ હલ્લો ઇટલીની કરોડ જેવા રોમ પર લઇ જવામાં આવ્યો. મ્યાટ્સિનીની ઘોષણા અનુસાર 'ડાયો ઇ પોપોલો' (પ્રભુ અને પ્રજા)ના નામે થોકબંધ જવાનો તેમને પડખે આવ્યા. પોપના વડા પ્રધાન રોસીનું ખૂન થયું. પોપ પાયસ નવમો કિરિનાલનો પોતાનો મહેલ છોડી ગીતી નાસી ગયો. રોમ બળવાખોરોને કબજે આવ્યું. તરત તે પ્રજાસત્તાક જાહેર કરવામાં આવ્યું. મ્યાટ્સિની તેનો પ્રમુખ ચુંટાયો, બંધારણ સમિતિ સ્થપાઇ ને ગૅરીબાલ્ડી તેનો સભ્ય બન્યો. રોમન પ્રજાજનોએ જાહેર કર્યું કે તેઓ માત્ર રોમન નહિ પણ ઇટાલીઅન હતા ને આખા ઇટલીને સ્વતંત્ર બનાવવાની તેમની ખ્વાહિશ હતી.

પરંતુ ઇટલીની આ ખ્વાહિશ કોઇ સત્તાને પોષાય તેમ ન હતી. નાઠેલા પોપે તેમને કચડવાના રસ્તા શોધ્યા. સ્પેન તેની સાથે જોડાયું ને ઑસ્ટ્રિયા તો એ માટે પો નદી વહેલી જ ઓળંગી ચૂક્યું હતું. અને છતાં યે હજુ ઊણપ હોય તેમ પ્રજાસત્તાક ફ્રાન્સે પણ એ જુલમગારીમાં સાથ આપ્યો. રોમ ઘેરાઇ ગયું.

એક સિવાય બધાની આશા છેલ્લા શ્વાસ લઇ રહી હતી. ગૅરીબાલ્ડીએ હજુ આશા નહોતી છોડી. જો નિતાન્ત બચત્ર હોય તો પોતાને સરમુખત્યારી સોંપવાની તેણે માગણી કરી, પણ બંધારણસભાએ તે મંજુર ન કરી, એટલે માત્ર ખાનગી સૈનિક તરીકે તેણે યુદ્ધમાં સાથ આપ્યો. પણ રોમ તો હાથથી જવા બેઠું. નાસી જવા સિવાય બીજું કોઇ બારૂં ન રહ્યું. ને છેવટે તો એ જ ઉપાય અજમાવાયો. સ્ટ્રૅઅર્ડના વેશે મ્યાટ્સિની નાસી છૂટ્યો સ્વિટ્ઝર્લૅન્ડે ન સંઘર્યો એટલે ઇંગ્લંડનું શરણું લીધું. ભગ્ન હૃદયે તે ઉત્કૃષ્ટ ભવિષ્યનાં સ્વપ્નાં જોવા લાગ્યો.

આ બાજુ ગૅરીબાલ્ડીએ નવું લશ્કર જમાવવું શરૂ કર્યું. તેણે હાકલ કરી, 'બિરાદરો, જેને ક્રાન્તિ પ્રિય છે તે મારી સાથે જોડાઇ શકો છો. વતનની દાઝથી સળગતાં તમારાં અંતરો સિવાય મને બીજી કશી ગરજ નથી. ને મારી સાથે જોડાઇને પણ તમને પૈસા નહિ મળે, આરામ નહિ મળે, ખોરાક પણ પૂરતો નહિ મળે. મળશે ભૂખમરો, યુદ્ધો ને ઇટલી માટે મરી ફીટવાની સોનેરી તક.'

હુબ્બે વતનથી સળગતાં સઘળાં દિલ ફરી ગૅરીબાલ્ડીના નેજા નીચે જમા થવા લાગ્યાં. પ્રિયતમા આનીટા ને પાંચ હજાર વતનપ્રેમી જુવાનિયાઓ સાથે એ ચાલી નીકળ્યો ઍપીનાઇન્સની કંધાર તરફ. એ પાંચ હજાર ને બે જિંદગીઓને નાબૂદ કરવા ચાર લશ્કરો પાછળ પડી ચૂક્યાં. એક ત્રીસ હજારનું, બીજું બાર હજારનું, ત્રીજું છ ને ચોથું બે હજારનું.

ત્રણ સત્તાઓની દૃષ્ટિફલક નીચેથી છટકવાનું હતું.

છ દિવસ થયાં ગૅરીબાલ્ડી ને તેના સાથીઓએ ખાધું નહોતું. થાકથી તો આંખે અંધારાં આવતાં હતાં. વાળ કપાવી પુરુષવેશે ઘોડે બેઠેલી આનીટાની તબીઅત તો સૌથી વધુ જોખમમાં હતી. માથે ગીધડાં ઊડતાં ને પા-

છળ એજ દાનતથી માનવરાક્ષસો દોડતાં. તેમને આશ્રય આપનારને યે ફાંસીની સજા જાહેર થએલી.

સફળતાની અનિશ્ચિતતા છતાં પોતાને ખાતર, કેવળ ગભરાને વશ થઇ પોતાના દેશજનોને આમ રીબાતા જોઇ ગૅરીબાલ્ડીનું હૈયું પીગળી ઊઠ્યું. તેણે કહ્યું, 'સૈનિકો, મને સાથ આપવાની ફરજમાંથી હું તમને મુક્ત કરૂં છું. સૌ ઘેર પાછા ફરો. પણ એટલું કરજો કે ઇટલીની ગુલામ ને શરમભરી સ્થિતિ કદી વિસારે ન પાડતા.'

એક પછી એક સાથીદારો ઘરનો રસ્તો લેતા ગયા. છેવટે માત્ર બસો જ જણ બચ્યા. તેઓ તો મરણિયા હતા. એમનાં માથાંનાં મોંઘાં મૂલ જાહેર થયાં હતાં.

જલદી વેનીસ પહોંચી જવાની આશાએ એક અજવાળી રાતે તેઓ હોડીમા બેઠા, પણ ઑસ્ટ્રિયન લશ્કરે તેમને જોઇ લીધા ને પાછળ પડ્યું. લડાઇ ચાલી. તેરમાંથી આઠ હોડીઓ ડુબાડી દેવાઇ. બાકીની કેદ પકડાઇ ફક્ત ગૅરીબાલ્ડીની હોડી આનીટા સાથે બીજા નવ સાથીઓને લઇ નાસી જઇ શકી. દુશ્મનના બંદર રેવેન્નાને કિનારે તે નાગરાતી બધા ઉત્તર દિશામાં વેનીસ તરફ ચાલ્યા. પણ આનીટાની તબીઅત આ ધકમારથી વધુ બગડી હતી. તેનાથી ચલાતું પણ ન હતું. ઑસ્ટ્રિયનો તો તેમને લોંકડા જેમ સૂંઘતા પાછળ જ પડ્યા હતા. માત્ર પોતાની ખાતર નવ જિંદગીઓ ખતરામાં મુકાતી ગૅરીબાલ્ડીથી ન જોઇ શકાઇ. કચવાતે મને તેણે નવે સાથીઓને રજા આપી દીધી.

પરંતુ એ કમનસીબ નવનો સામટો શિકાર કરવાનો પેંતરો તો વહેલો જ રચાઈ ચૂક્યો હતો. ગૅરીબાલ્ડીથી છૂટા પડતાં જ એ બધા યે ઑસ્ટ્રિયનોના હાથમાં પકડાયા. 'નવ કબ્રો ખોદો' ઑસ્ટ્રિયન પ્રિન્સે હુકમ કરી દીધો. એ પોચી રેતાળ જમીનમાં જરા વારમાં નવ બંદૂકોએ પોતાનું કામ પતાવી લીધું. નવ ખાડામાં નવ લાશ ખડકાઈ ગઇ ને સ્વાતંત્ર્યની ઝંખનાની ભરપાઇ કરવાની કીમતના જાણે પ્રતીક હોય તેમ આઠ જુવાન ને એક કિશોર પર માટીના નવ ટીંબા ખડકાઇ ગયા.

આ બાજુ લા માન્દ્રીઓલાના રસ્તે જ આનીટાનો જીવનદીપ બુઝાવા લાગ્યો. ગૅરીબાલ્ડીએ પહેલી તકે એક ઝૂંપડું શોધી કાઢ્યું ને આનીટાને એમાં આશ્રય આપ્યો. બીજી જ પળે એણે ચિરકાલની નિદ્રા લઇ લીધી. એનાં છેલ્લાં દર્શન પણ દિલ ભરીને કરી લઇ નજર ઠારવા જેટલો અવકાશ ગૅરીબાલ્ડીને ન હતો. એક ભલા ખેડૂત પાસેથી તેણે કફન માગ્યું ને બંનેએ સાથે મળી તેની મૂગી દફનક્રિયા કરી. પ્રાર્થના કરવા જેટલો યે સમય ન હતો. એ ગોઝારી પળે કબર પરથી માટીની એક ચપટી ઉઠાવી, છેલ્લી નજર નાખી લઇ ભગ્નહૃદય ગૅરીબાલ્ડી તાબડતોબ ચાલી નીકળ્યો. ફક્ત પરાધીન ઇટલીની યાદે જ આ હૃદયભંગથી તેનો અંત આણતો બચાવ્યો એમ કહીએ તો ચાલે.

સાડત્રીસ દિવસ લગી એ પો ને સ્ટર્બિનોના અખાત પાસે રખડ્યો. દિશાશૂન્ય ચિત્તે એ ચાલ્યો જ જતો. કિયાવૅરી પહોંચતાં ત્યાંના અફસરે તેને કેદ કર્યો. પરંતુ લોકોએ ઇટલીના આ વિધાતાની એવી વસ્નેનો વિરોધ કર્યો 'તમે એની મહત્તાનુ અનુકરણ કરો. એમ ન થાય તો એને માન આપો. પણ આપણા ઇટલીનું એ ગૌરવ તો રાખો જ.' ને ગૅરીબાલ્ડી ત્યાંથી છૂટ્યો. તે સાર્ડિનિયા આવ્યો; પણ એ તેને ન સંઘરી શક્યું. આથી તેણે ઇટલી છોડવાનો નિર્ણય કર્યો. એલ્બાને કિનારે એક વહાણ ઊપડતું હતું તેમાં એ જઈ બેઠો ને દેશબંધુઓને સંદેશો આપ્યો, 'હું જાઉં છું, પણ ઇટલીને જરૂર પડશે ત્યારે પાછો ફરીશ.' દેશબંધુઓએ 'વીવા ઇટાલિયા'ના હર્ષઘોષો વચ્ચે તેને વિદાય આપી.

૧૮૪૯ના સપ્ટેંબરની ૧૬મીએ એ ટ્યૂનિસ ઊતર્યો, પણ ફ્રેંચોએ તે સામે વાંધો લીધો. જિબ્રાલ્ટર ગયો તો ત્યાંના અંગ્રેજ ગવર્નરે પણ આઠ કલાકમાં કિનારો છોડી જવાનો હુકમ ફરમાવ્યો. આથી તે કોલસાના એક વહાણમાં અમેરિકા ગયો.

પાંચ વર્ષની ગેરહાજરી બાદ તે પાછો પોતાના વતન નાઇસ આવ્યો ત્યારે ઇટલીની રાજશેતરંજની જુદી જ બાજી મંડાઇ હતી. ઑસ્ટ્રિયનો સામે ફ્રાન્સનો લુઈ નેપોલીઅન ઇટલીમાં ઊતર્યો હતો. તુરીનના રાજા વિકટર ઇમાન્યૂએલ પોતાના વિચક્ષણ રાજમંત્રી કાવૂરની સલાહથી નેપોલીઅન જોડે સલાહ કરીને ઑસ્ટ્રિયનો સામે તેને મદદ આપી હતી.

કાવૂર ઇટલીનો જબરો રાજકારણપટુ પુરુષ હતો. ફ્રાન્સની સહાયથી તેને ઇટલીની મુક્તિ સાધવી હતી. ગૅરીબાલ્ડીની તેણે મદદ માગી ને તે તેણે ખુશીપૂર્વક

[અનુસંધાન આગળ પાન ૧૨૮મે]

સિંહની સહચરી

આફ્રિકાની રાતોની મખમલી કાળાશ, કાંટાળી વાડો વચ્ચે પવનથી થનગનતું તાપણું અને પાળેલાં પશુઓને તેમના કાળા પાલકોની ગંધ, એ વાડ પાછળ જ આંટા મારતાં બે પ્રાણીઓની નજર અને નાકને ભરી દેતાં હતાં.

જરખ અને શિયાળવાંએ પણ એ ગંધ પારખી હતી ને એને લઇને મળનારી ભાવિ ઉજાણી માટે આનંદની ચીસો પાડવા માંડ્યાં હતાં. જિરાફોનું ટોળું થોડે એ દૂર ગંધથી બીને પસાર થઈ ગયું, પણ આ બે પ્રાણીઓ તો તે તરફ બેદરકાર જ રહ્યાં. એમની નજર તો વાડ વચ્ચે ઊભેલાં માંસલ શરીરો પર જ ચોંટી રહી હતી.

અત્યાર સુધી તાપણાથી તેઓ બીતાં રહ્યાં હતાં. પણ સિંહ જ્યારે ભૂખ્યો થાય છે ત્યારે કોની પરવા રાખે છે? એણે ને એની સહચરીએ ત્રણચાર આંટા તો એ વાડની આસપાસ માર્યા, પણ પછી સિંહથી ન રહેવાયું. એણે જોરથી ગર્જના કરી અને જંગલના બધા અવાજોને દબાવી દેતી એ હવાને કંપાવી રહી.

વાડમાંનાં બધાં જાનવરોને ગંધ તો પહોંચી જ હતી. આ અવાજ થયો એટલે એક ખૂણામાં બધાં તરત ભરાઇ ગયાં ને બરાડા પાડવા લાગ્યાં. 'હઇ, હઇ' કરતા મુગાતી રખેવાળો તેમને વચ્ચે લાવવા પ્રયાસ કરવા લાગ્યા. ત્યાં તો જડબાં ફાડી, લહેરાતી કેશવાળી સાથે સિંહ પહોળે પંજે વાડમાં ઠેકી પડ્યો. પંજાના એક જ ઘાએ તેણે ગરદન ચીરી નાખી ને એક ઢોર નીચે પડ્યું.

તરત રખેવાળો ભાલા સાથે તેના પર તૂટી પડ્યા. મુગાતી બચ્ચો જન્મે ત્યારથી જ લડાયક ખમીરનો હોય છે. પહેલા ઘાએ સિંહના ખભા પર સહેજ અસર કરી. બીજો ઘા તે ચુકાવી ગયો ને ત્રીજા ભાલાનું પાનું દાંતથી મરડી નાખ્યું. એક શૂરવીર દેખાતો જુવાન વધુ આગળ આવ્યો. સિંહે પહેલાંથીયે વધુ જોરથી ગર્જના કરી ને એના પંજાનો એક જ ઘા એ જુવાનને જિંદગીભર લૂલો બનાવવા પૂરતો થઇ પડ્યો.

પણ ભાલાના ઘા એટલા વધ્યા કે સિંહ એ બધાનો સામટો સામનો કરવા અશક્ત બન્યો. થોડી વારમાં તેનું શરીર વીંધાઇને ચાળણી જેવું બની ગયું. છેવટની એક ભયંકર ત્રાડ પાડી તે જમીન પર ઉથલી પડ્યો ને વનરાજની અદાથી જ મોતનું શરણ લીધું.

આ યુદ્ધ ટૂંકું છતાં તુમુલ હતું. એટલે જ ઉશ્કેરાએલા મુગાતીઓને વાડ બહાર રહેલી સિંહણનો ખ્યાલ નહોતો રહ્યો. પણ બીજાં પ્રાણીઓ કરતાં સિંહણ સિંહની સવિશેષ અર્થમાં અર્ધાંગના હોય છે એટલે સિંહની છેલ્લી ત્રાડ સાથે તો એ વાડમાં કૂદી આવી.

હવે? મુગાતી પાસે ભાલો એકએક જ હોય છે ને એ તો બધાએ સિંહ પર વાપરી નાખેલા. ફાટી આંખે એ સિંહણ તરફ જોઇ રહ્યા. વેર લેવાની સિંહણની તૈયારી સ્પષ્ટ હતી. ક્રોધથી ધ્રૂજતો તેનો પંજો વીંઝાયો ને એક મુગાતીના રામ રમી ગયા. એ પત્યું કે બીજા એકની એરણ જેવી છાતીમાંથી લોચો કાઢી નાખ્યો. એમ ને એમ બધાયનો અંત એ આણી દેત પણ ત્યાં તેને પોતાનાં એકલવાયાં બચ્ચાં સાંભર્યાં. તેને થયું કે વેરનો બદલો પણ બરાબર લેવાયો હતો એટલે વધુ કરવું છોડી દઇ તેણે શરીર સંકોર્યું ને બીજી જ પળે વાડ કૂદી ગઇ.

એ જ વખતે એક સાહસી જુવાને સિંહની લાશમાં પરોવાએલો એક ભાલો ખેંચી કાઢ્યો ને નાસતી સિંહણની પીઠ પકડી. લાગ ફાવતાં નેમ સાધી એણે જોરથી ભાલો ફેંક્યો. સિંહણે ગળું તો બચાવી લીધું, પણ એનો ખભો આખો ચીરાઇ ગયો. થોડી વાર એના મગજમાં ચક્કર આવ્યા, પણ ત્યાં બીજા મુગાતીઓનાં

કલાકો સુધી પરસેવો ઉતાર્યા બાદ મળેલો મીઠો કોળિયો સિંહણને ઝડપતી જોવા જરખો બિલકુલ તૈયાર ન હતા

ચે કીકિયારી એને કાને પડી, એટલે અસહ્ય વેદના છતાં ચે પગ પર વિશ્વાસ મૂકી પોતાનો અને પાછો પકડનારાઓની વચ્ચે અંધારાનો પડદો વધારતી એ નાસી છૂટી.

જ્યારે વધુ ના ‍વ ‍ી કશી જરૂર ન જણાઇ, ત્યારે એક ગીચ ઝાડીમાં જઇ સુરક્ષિત સ્થાને એ બેઠી ને ઘા ચાટવા લાગી. વળી તેને બચ્ચાં સાંભર્યાં. ભળભાંખળું ચે થવા આવ્યું હતું એટલે એ બોડ તરફ ઊપડી.

રસ્તે જ જિબ્રાનું એક ટોળું પડખે થઇને પસાર થતું જોયું. આખું ટોળું તેણે પસાર થવા દીધું. છેક છેલ્લી રહેલી માદા પર તેણે પેંતરો અજમાવ્યો, પણ ખભાના ઘાએ એ પેંતરો નિષ્ફળ બનાવ્યો ને ઊલટું માદાની ખરીઓની ઝડી ટપોટપ તેના ડીલે પડવા માંડી. ત્યાં સુધીમાં તો આખું ટોળું તેને ફરી વળ્યું. એમની લાતોમાંથી માંડ તેણે છૂટકારો મેળવ્યો.

રસ્તે એક હરણ તેણે નજરાવ્યું, પણ એ ચે છટકી ગયું, કારણ પવનની ગંધ તેને વહેલી પહોંચી ગઇ. એમ ને એમ સવાર પડી ગઇ. હજી બચ્ચાં માટે તેણે કંઇ ખાજ મેળવ્યું ન હતું. શરીર પણ કળતું હતું. બેની ઝાડી પાસે એ શ્વાસ ખાવા બેઠી. તેના નસકોરાં ફૂલતાં હતાં, પણ આંખની કીકીઓ હજુ કાળા પત્થર જેવી જ સ્થિર હતી.

દૂરથી પસાર થતું જિબ્રાનું એક બીજું ટોળું તેની નજરે ચડયું. પોતાની નજીકમાંથી જ એ પસાર થવાનું ધારતી એ બેસી રહી, પણ ટોળું તો દૂર ને દૂર ચાલ્યું ગયું. એટલામાં સામેથી ધૂળના ગોટા ઊડતા દેખાયા. ચોક્કસ એ મુગાતીઓ જ ઢોરને પાણી પાવા આવતા હતા. એમનાં ઢોરો હતાં પણ સ્વાદુ અને હૃષ્ટપુષ્ટ. તેને લાલચ તો થઇ આવી, પણ તરત ભાલાનાં ચળકતાં પાનાં તેને યાદ આવ્યાં. થએલો ઘા પણ એને ઓછો નહોતો સાંભરતો; એટલે હળવેક રહીને એ કાંટાળી ઝાડીમાં સરી ગઇ ને બચ્ચાં પાસે જવા ઊપડી.

ત્યાં કિસ્મતે ભૂલાવ્યું હોય એવું લાંબા મોં અને વિચિત્ર છતાં સુંદર વળાંકદાર શીંગડાવાળું એક હરણું તેની સામે જ નાસતું આવી અટક્યું. એને જોતાં જ તેના બધા વિચારો દબી ગયા. જખમનું દર્દ એ ભૂલી ગઈ અને અંગેઅંગનું ઝનૂન સાચવી એ કૂદી. એ જ પળે હરણાના શરીરમાં કાચર જેમ તેની દાઢ પેસી ગઇ.

સિંહણ નવેરાગાંથી પાણી પીવા મંડી. બચ્ચાંએ તેનુ અનુકરણ કર્યું.

પણ એ હરણની પાછળ તો જરખોનું આખું ટોળું પડેલું. સિંહણે અધવચ્ચેથી પડાવેલો શિકાર એમનાથી સહન થાય તેમ ન હતું. ટોળામાંનું દરેક જણ માનતું કે શિકારનો હક્ક પોતાનો જ હતો. એમની લુચ્ચી આંખોમાં સિંહણનો જખ્મ તરત દેખાઇ આવ્યો ને એનામાં રોજ જેટલી તાકાત ન રહી હોવાનું પણ એ કળી ગયા. પછી તો એ ભૂલે જ શાના? એનો માર્ગ અવરોધી બધા તેને ફરતું કુંડાળું વળી ગયા.

સિંહણના મોં પર કશો ફેરફાર ન જણાયો. એણે શો નિશ્ચય કર્યો હશે એ તો કોણ જાણે, પણ પૂછડીના પછડાટા સાથે ફાટતા જવાળામુખી જેવી તેની ગર્જના જાણે સંભળાવી રહી હતી 'હટો, હટો, માર્ગ કરો.'

પણ એની કોણ દરકાર કરે એમ હતું? જરખોનો જ એ શિકાર હતો. એ માટે ક્યાંથીક્યાંથી એ શ્વાસભેર દોડ્યા આવ્યા હતા? એના પાછળ એમણે કલાકોથી પરસેવો ઉતારેલો ને, હવે છેવટ મીઠો કોળિયો આ સિંહણ ગ્રસી જાય? એટલા બધા પરિશ્રમનું ફળ સિંહણને તેઓ કોઇ રીતે ભોગવવા દે તેમ ન હતું. ખુદ સિંહણનો પણ ટોટો પીસતાં એ પાછી પાની કરે તેમ ન હતાં.

ઊભેલા આખા યે ટોળામાં જાણે મૂગો હુકમ ફરી વળ્યો. સઘળા યે સમજૂતી પર આવી ગયા હોય તેમ ભવિષ્યની કામગીરી માટે તૈયાર બની ઊભા. પણ ખરી રીતે તો એમણે દિશાભૂલ જ કરી હતી. સિંહણ ગમે તેટલી ઘવાએલી હતી છતાં તેનું બળ હજુ સાવ પરવારી નહોતું ગયું. તેમ એ દેખાતી એટલી બધી થાકી પણ નહોતી ગઇ. જરખોની એ ધૃષ્ટતામાં તેને ચોકખો માનભંગ લાગ્યો. ને વનના સમ્રાટ્‌ની સહચરી એ અપમાન કેમ સાંખી શકે?

જવાળામુખીના પેટમાંથી ઓચિંતો લાવા જેમ ઊડી નીકળે તેમ ક્રોધના ભભૂકા સાથે સિંહણ ઉછળી નીકળી. ઝડપી વંટોળિયા જેમ થોડી પળોમાં તો એ આખા ટોળામાં ફરી વળી ને પાછી શિકાર સમાલવા આવી ઊભી રહી. જરખોમાંના કેટલાક તો ફરી કદિ કોઇ સિંહણ સામે ન થવાની પ્રતિજ્ઞા લઇ ચાલતા થયા ને કેટલાક પોતાનાં જખમો ચાટતા દૂર જઇ ઊભા. અપમાનનો બદલો સિંહણને સંતોષી રહ્યો.

ભાનુ સમ

• અજની •

જીવનપ્રભાતે અમિત ઉમંગે,
તેજ પ્રકાશિત અંગેઅંગે,
નવલ પ્રભાભર કોમલ રંગે.
ભાનુ સમ ઉગજે.
ગગનગુંબજે ફાળ ભરંતા,
કર્તવ્યાગ્નિ ઝાળ ઝરંતા,
મધ્યાહ્‌ને એ તેજોવંતા.
ભાનુ સમ તપજે.
સાયંકાળે ગૌરવશાળી,
જીવન સફળતા હૈયે ધારી,
સમદષ્ટા સમ રહી અવિકારી,
ભાનુ સમ શમજે.

'અજ્ઞાત'

સિંહણ પણ સાવ કોરી નહોતી રહી. તેના ગળા, ખભા ને પીઠ પર ઉઝરડા પડ્યા હતા ને તેમાંથી લોહી નીતરતું હતું. ફરીવાર આવા ને આવા જખમો થાય તો તેની રહીસહી શક્તિ પણ ચાલી જાય એમ હતું. ને ઘવાએલા પ્રાણીએ તો જંગલમાં નજરે ન ચડવું જ મુનાસિબ છે.

પણ સિંહણને એ જગ્યા છોડવી દુષ્કર હતી. બાકી રહેલા જરખોની સંખ્યા બહુ ઘટી ગઇ હતી, છતાં મુરાદ ભોળી નહોતી પડી. શિકારની માલિકીનો આખરી તોડ લાવવા જ જાણે એ કટિબદ્ધ થયા હતા.

પૂરતી તૈયારી અને સાવચેતી સાથે એ ઓરિક્સ હરણ પર તે કૂદી.

ને આ વખતે બળ કરતાં કળથી કામ લેવાનો તેમણે ઇરાદો કર્યો હતો એક જણ સિંહણ સામે ધસે. સિંહણ તેના પર વળે એટલે પાછળથી બીજો આવી પહોંચે. બીજા પછી ત્રીજો. વારંવારના એ ઉઝરડા, બચકાં ને ઘાથી નિર્બળ થતી સિંહણ હવે હિંમત હારવા લાગી.

તેની પાછળ જ ગીચ ઝાડી આવેલી હતી જેમાં તેનાં વહાલસોયાં બચ્ચાં ભૂખ્યાં આળોટતાં હતાં. તેણે કોઇ રીતે ત્યાં પહોંચવાનો મક્કમ નિરધાર કર્યો. રસ્તો લાંબો ન હતો, પણ છટકવું અઘરૂં હતું; કેમકે જેવી તે પીઠ ફેરવે એવું જ જરખોનું આખું ટોળું તેને પીંખી નાખવા તૂટી પડે એમ હતું.

ફરી એક વાર તે કૂદી—પહેલાં કરતાં બમણાં ઝનૂનથી; બજાવી શકાય એટલી કામગીરી બજાવી, ટોળું એકઠું થાય ત્યાં સુધીમાં તો શિકારને ઘસડતી એ ઝાડી સુધી જઇ પહોંચી. પાછું ટોળું એકઠું થાય ત્યાં સુધીમાં તો ખેરના એક ઝાડને પીઠ દઇ તે લડવા તૈયાર થઇ ઊભી. તેને પોતાને હવે હિંમત આવી ગઇ હતી ને બચ્ચાંના સ્મરણે ઝનૂન પણ પુષ્કળ વ્યાપી ગયું હતું. હવે કોઇની તાકાત નહોતી કે તેની સામે મોરચો માંડી શકે. તેની આંખો હવે ફરી ગઈ હતી. જરખો પણ કંઇ તદ્દન બેવકુફ નહોતા. સહજવૃત્તિથી તેઓ પણ મામલો પામી ગયા. સિંહણને ફરી કૂદવાની જરૂર પડે તે પહેલાં તો તેઓ ગચ્છંતિ કરી ગયા. સિંહણે એક 'હાશ' ખેંચી અને લથડાતી છતાં સજ્જડ જડબે શિકારને ઘસડતી એ બોડમાં પહોંચી. થોડી વાર બચ્ચાં જોડે ગેલ કરી, તેમને ખવડાવી એણે રાતનો ઉજાગરો ઉતારવા આંખો મીંચી અને બચ્ચાં હરણની ઉજાણી પાછળ મંડ્યા.

દિવસ ચડ્યો ત્યાંસુધીમાં તેણે ઊંઘ ખેંચી કાઢી ને પછી બચ્ચાંને લઇ ઊપડી. તેનું ગળું બળતું હતું. એટલે પાણીના નવેશ તરફ એ વળી. થોડોક જ રસ્તો કાપ્યો હશે ત્યાં જરખોનું એક ટોળું સામે આવી લાગ્યું. તેનું જખમોથી ભરપુર ડીલ અને લથડતા પગ ભાળી તેઓ તેની પાછળ પડ્યા. મોતની પ્રતિછાયા જાણે પહેલેથી જ પડી જતી હોય તેમ ગીધો પણ ઉપર લટવા મંડ્યાં.

સિંહણે જરખોએ પકડેલા પીછાનો હેતુ પરખી લીધો હતો, પણ સ્વભાવસહજ ગૌરવ અને બેદરકારીથી એણે ચાલ્યે જ રાખ્યું. જરખોને લાગ્યું કે સિંહણ હજુ સાવ નહોતી પરવારી એટલે તેની વધુ પૂંઠ પકડવી માંડી વાળી. સિંહણ પણ દમામભેર નવેશ સુધી જઇ પહોંચી ને પાણી પીવા મંડી. બચ્ચાંએ પણ તેનું અનુકરણ કર્યું.

લાંબો વખત સુધી તે ત્યાં ને ત્યાં પડી રહી. ઘડીકમાં જખમો ચાટતી ને ઘડીકમાં પાણી પીતી. અવારનવાર એકાદ હરણું પણ નાસતું તેની નજરે પડતું. તે ઘણો ગે

યત્ન કરતી, પણ તેના મુડદાલ બનેલા શરીરમાં ચોટ લેવા જેવો દમ રહ્યો ન હતો. શું શિકારી જીવનનો અંત આવ્યો ? એને પોતાનો જ પ્રાસંકા પડ્યો. વ્યથાભરી આંખે એ બચ્ચાં સામે જોઇ રહી.

પણ એ સ્થિતિ ઝાઝો વખત ન ટકી. તેના કાન સરવા બન્યા. હવા સૂંઘી જોઇ પણ તે કશી બાતમી ન આપી શકી. છતાં એની તૈયારી નિષ્પ્રયોજન તો ન હતી. દૂરદૂરથી એક આકાર આગળ વધી રહ્યો હતો. થોડી વારમાં જ સ્પષ્ટ થયું કે કોઇ પ્રાણી તેના તરફ આવી રહ્યું હતું.

પહેલાં તો એ આવતા પ્રાણીની ઝડપ બહુ જ જણાતી હતી, પણ હળવે હળવે તે ઘટતી ગઇ. મીમોસાનાં ઝાડવાં વચ્ચે આવી એ ઓરિક્સ હરણું અટક્યું ને માથું નમાવી ઊભું રહ્યું. ઝાડવાં પાછળથી સિંહણ અને બચ્ચાં પણ તેને અનિમિષ જોઇ રહ્યાં. હરણે એક કંપારી ખાધી ને પછી શાંત ઊભું રહ્યું. લાગતું હતું કે એ ઘવાયને નાઠું હોવું જોઇએ.

સિંહણ હળવે રહીને આગળ વધી. બચ્ચાં એની પાછળ થયા. હરણને મારવો હતો એ એક વાત હતી ને એને નાસવા દઇને મારવું એ જુદી વાત હતી, એટલે એ ખૂબ સાવચેતાથી આગળ સરતી ગઇ. વળી એને જખમો પણ હજુ સાલતા હતા ને આ હરણનાં અણીદાર શીંગડાનો વધુ એક પણ જખમ ખાવા તે નારાજ હતી.

આટલી તૈયારી અને સાવચેતી પછી હરણું મચે જ શાનું ? લોહી અને માંસની ગંધ આવતાં બચ્ચાં પણ આગળ દોડી આવ્યા. સારા પરિવારે પેટ ભરી ખાધું અને પછી બચ્ચાંને ગોદમાં સમાલતી સિંહની એ સહચરીએ આરામથી પથારી કરી.

(અંગ્રેજી ઉપરથી) **'રેનિન'**

અનિવાર્ય સંજોગોને લીધે તંત્રીના જાપાનના પ્રવાસનો 'મારી નજરે' નો હપતો આ અંકમાં આપી શકાયો નથી; આવતા અંકથી તે નિયત સ્થાને ફરી ચાલુ થશે.

ફોટોગ્રાફી હરીફાઈનું પરિણામ

ફોટો-ચિત્રનો વિષય અગાઉથી વિચારી તેની શોધમાં ભટકી ચિત્ર મેળવવું એ ચિત્રસર્જનની એક રીત છે. એકાગ્રતા, વેધક દૃષ્ટિ અને તકનો ઉપયોગ એ તેનાં આવશ્યક અંગો છે. પરંતુ કૅમેરા ખભે લટકાવી કોઇપણ ચોક્કસ લક્ષ્ય વિના ફરતાં ઊર્મિ જગાવતો એકાદ વિષય નજરે પડતાં તેને તાત્કાલિક ઝડપીને પણ ચિત્રસર્જન થઇ શકે છે. દરેક વ્યક્તિ પોતાને અનુકૂળ પદ્ધતિ ગ્રહણ કરે છે. કોઈપણ રીતે, ચિત્ર એ ચિત્રકારની રસવૃત્તિનું જ પ્રતિબિંબ હોય છે. ચિત્રસર્જન કૅમેરા નથી કરતો પણ તેનો વાપરનાર જ કરે છે.

ભાઇ ડી.બી. ઓપકરના ફોટોચિત્ર 'નમતા પહોરે' સીમમાંથી ઘર તરફ વળતું ગામના નેળીઆમાંથી પસાર થતું ઘેટાંનું ટોળું નમતા પહોરનું અચ્છું વાતાવરણ રજૂ કરે છે. ખભે લાકડી ટેકવી ઘેટાંને ઘર તરફ વાળતો તેનો પાલક તેમજ બાળકને કેડમાં તેડી સાથે ચાલતી સ્ત્રી એ ચિત્રના આકર્ષણમાં ઉમેરો કરે છે. પ્રિન્ટિંગ અને ટ્રિમિંગ સારાં છે. ચિત્રના ચારે ખૂણે વિષયનો વર્ણ- tone- કુદરતી રીતે જ કાળો હોવાથી ચિત્રકેન્દ્ર પર જોનારનું ધ્યાન સ્થિર થાય છે.

'કુમાર'ની હરીફાઇમાં વહેરણીઆના ફોટોગ્રાફ અગાઉ આવેલા છે. પરંતુ ભાઇ કનુ રાવત વહેરણીઆનું ચિત્ર ઉપજાવવામાં ઠીક સફળ થયા છે. વહેરાતું બીમ તથા પાછળ આડું પડેલું બીમ બંને ઉલટાસુલટી દિશામાં પડેલાં હોવાથી એક પ્રકારની રૂચિકર રચના ચિત્રમાં આપોઆપ બને છે. બૅકગ્રાઉન્ડ પણ વિષયને અનુરૂપ જ છે. પરંતુ ચિત્રમાં ક્રિયાનો અભાવ હોવાથી ચિત્રનું અરધું આકર્ષણ માર્યું જાય છે.

ભાઇ નરેન્દ્ર જસાણી (ભાવનગર)નું ફોટોચિત્ર 'જીવન-દાન' વિચારપૂર્વક પાડેલું જણાય છે. અને પાણી પાનારનાં હાથ સિવાયનાં બીજાં અંગો બુદ્ધિપૂર્વક જ ચિત્રમાંથી કમી કરેલાં હોય તો પ્રશંસનીય ગણાય. પાનાર અને પીનારના હાથ, પાણીની ધાર અને પીનારની મુદ્રા એ આ ચિત્રનાં આકર્ષક અંગો છે. ફોકસિંગ સહેજ ખામીવાળું છે અને નામ ખોટી રીતે ભારે પડતું છે.

પરિણામ:—પહેલું ઈનામ: 'નમતા પહોરે' ભાઇ ડી બી. ઓપકર (અમદાવાદ); બીજું ઇનામ: 'વહેરણીઆ' કનુ રાવત (અમદાવાદ); ત્રીજું ઇનામ: 'જીવનદાન' ભાઇ નરેન્દ્ર જસાણી (ભાવનગર). નોંધપાત્ર: ગુણ પ્રમાણેના ક્રમમાં: 'ફરતા રામ' ભાઇ માણેકલાલ પટેલ (અમદાવાદ); 'પ્રેમનિદ્રા' ભાઇ એમ. એસ. પથરાવાળા (અમદાવાદ); 'ગલી -By-way' ભાઇ ઝેડ. એમ. કાદરી (અમદાવાદ). **બલવન્ત ભટ્ટ**

દવા અને ખોરાક

દુનિયામાં આજે મોટા ભાગના લોકો એવું માનનારા છે કે દવા અને આરોગ્ય વચ્ચે ગાઢો સંબંધ છે. આજે આરોગ્ય જાળવવા, બીમારીઓ અટકાવવા અને રોગો મટાડવા માટે ઘણે ભાગે દવાનો જ ઉપયોગ થાય છે. રોગોની ચિકિત્સા કરનારા તેમજ દવાનો ઉપયોગ કરનારા વૈદ્યોની અનેક દેશી, વિદેશી, પ્રાચીન અને અર્વાચીન પદ્ધતિઓ છે. આ બધી પદ્ધતિઓ ઘણી બાબતોમાં એકબીજીથી જુદી પડે છે અને કેટલીક બાબતોમાં તો પરસ્પરવિરોધી પણ છે; પરંતુ એક બાબત ઉપર તો સૌ એકમત છે કે દવાથી આરોગ્ય મેળવી શકાય છે.

કોઈ માણસને કાંઈ પણ રોગ કે માંદગી ન હોય, છતાં યે એને જો પોતાની તંદુરસ્તી સંતોષકારક લાગતી ન હોય તો જરૂર એ કોઈ 'ટૉનિક' લેવાનો. આ આરોગ્યને 'જાળવનારી' દવા.

શીતળા, કૉલેરા, પ્લેગ કે ટાઇફૉઇડ જેવા રોગોના વાવર (epidemic) ચાલતા હોય ત્યારે આ રોગની વિરોધી રસી ઘણા લોકો પોતાના દેહમાં દાખલ કરાવે છે. આ રોગ 'અટકાવનારી' દવા.

આજ સુધી દવાઓ ત્રણ માર્ગે લેવાતી: મોં, નાક અને ચામડી વાટે. હવે આ જમાનામાં દવાઓ આપવા માટે એક નવો રસ્તો ઉમેરાયો છે અને તે લોહી વાટે. ઇન્જેકશન વાટે દવા આપવાથી, દવા પરભારી લોહી-માં જઈને તેની તાત્કાલિક અસર થાય છે. એટલા માટે જ આજકાલ આ પદ્ધતિ બહોળો ફેલાવો પામી છે.

દવાઓને આપણે ત્રણ વિભાગમાં વહેંચી શકીએ: ખનીજ, વનસ્પતિજન્ય અને પ્રાણીજ.

પારો, સોમલ વગેરે ખનીજ દવાઓ છે; કિવનાઇન, સ્ટ્રિકનીન એ બધી વનસ્પતિજન્ય દવાઓ છે; અને જુદાંજુદાં જનાવરોનાં પાચપરૂ એ પ્રાણીજ દવાઓ છે.

આ થઈ મોટા ભાગના લોકોની વાત. પણ એ ઉપરાંત બીજો પણ એવો એક વર્ગ છે કે જે એક યા બીજા કારણને લઈને દવાઓ ઉપરની પોતાની બધી શ્રદ્ધા ગુમાવી બેઠો છે. એ લોકો એમ માને છે કે દવાઓ રોગોને 'અટકાવતી' કે 'મટાડતી' નથી. તેઓ તો એટલી હદ સુધી કહે છે કે બધી દવાઓ નિરુપયોગી જ છે, એટલું જ નહિ પણ ઘણી તો નુકસાનકારક અને જીવલેણ છે!

સો વર્ષ ઉપર આવા વિચારો ધરાવનાર મુઠ્ઠીભર માણસો હતા. આજે, આ પ્રકારના વિચારો ધરાવતા જુદાજુદા દેશના લોકોની સંખ્યા દસ કરોડ ઉપર છે. દર સાલ આ સૈન્યમાં લાખો નવા સૈનિકોની ભરતી થતી જ જાય છે. અજાયબ થવા જેવું તો એ છે કે જેમને પોતાની પ્રૅક્ટિસમાં પળિયાં આવ્યાં છે એવા અનેક શાણા, ઠરેલ અને નામાંકિત દાક્તરો પણ આ ચળવળના આગેવાનોમાં છે. આ લોકોએ પોતાની બધી યે શ્રદ્ધા હવે ખોરાક ઉપર કેન્દ્રસ્થ કરી છે.

કેટલાક લોકો એવા હોય છે કે જે ખોરાક અને દવા બંનેમાં આસ્થા મૂકે છે; એનું કારણ એટલું જ હોય છે કે તેમણે એકેનો ઊંડો અભ્યાસ કર્યો હોતો નથી.

ખોરાક અને દવા એ બંને પ્રકાશ અને અંધકાર જેટલી પરસ્પરવિરોધી વસ્તુઓ છે. એક આવે એટલે બીજીને ખસવું જ પડે. આજ સુધી આ બંનેની બહુ ઓછી વ્યાખ્યાઓ થઈ છે. ખોરાકની મારી વ્યાખ્યા એ છે કે શરીરમાં ગમે તે રસ્તે લેતાં શરીરને કાંઈક પણ લાભ કરે તે ખોરાક. જ્યારે શરીરમાં ગમે તે રસ્તે લેતાં શરીરને કાંઈક પણ નુકસાન કરે તે દવા.

'પચે એ જ ખોરાક' એવી જો આપણે ખોરાકની વ્યાખ્યા બાંધીએ તો માણસ એવો ખોરાક ખાઈને થોડાંક અઠવાડીઆંથી વધુ જીવી જ શકે નહિ! આપણા ખોરાકમાં કૂચો એ ઘણું જ આવશ્યક તત્ત્વ છે. છતાં યે આ તત્ત્વ પચતું નથી; એ માત્ર આંતરડાંને કામ આપે છે. એ જ રીતે ખનીજ તેલ (Mineral oil)

એ ખોરાકની વસ્તુ નથી; છતાં એ આંતરડાં સુંવાળાં રાખી કબજિયાતથી પીડાતા માણસોને મદદ કરે છે. એટલા માટે એને પણ ખોરાક તરીકે માનવામાં વાંધો નથી.

આપણા સામાન્ય જીવનમાં ખોરાક અને દવા એ બંનેને જુદા પાડનારી લીટી દોરતાં ઘણી વખત મુસીબત નડે છે. કેમિસ્ટો અને ડ્રગિસ્ટો દવાઓ સાથે ખોરાકો પણ રાખતા હોય છે. ગાંધીઓ પણ સાદી વનસ્પતિઓ અને ખોરાકો સાથે દવાઓ રાખે છે. કૉડલીવર ઑઇલ એ દવા નથી, પણ ખોરાક છે; જ્યારે સેકેરીન એ ખોરાક નથી પણ દવા છે.

શ્રદ્ધાળુ ઔષધ-ઉપાસકો એમ ધારે છે કે દવાઓ શરીર ઉપર અસર કરે છે. ઉલટપક્ષે જેમને ઓસડ ઉપર યકીન નથી તેઓ કહે છે કે દવાઓ શરીર ઉપર અસર કરે છે એ ખોટી માન્યતા છે. ખરૂં તો એ છે કે શરીર દવાઓ ઉપર અસર કરે છે!

ઘણાને આ વાક્ય વિચિત્ર લાગશે. કોઇને એમાં શબ્દછળ પણ જણાય!

એક જમાનો એવો હતો કે જ્યારે લોકો માનતા કે સૂર્ય પૃથ્વીની આજુબાજુ ફરે છે! હવે આપણે સૌ સારી રીતે જાણીએ છીએ કે પૃથ્વી જ સૂર્યની આસપાસ ફરે છે, અને સૂર્ય પૃથ્વીની આજુબાજુ ફરે છે એ તો માત્ર દૃષ્ટિભ્રમ હતો. એ જ રીતે દવાઓ શરીર ઉપર અસર કરે છે, એ પણ એક બુદ્ધિભ્રમ છે! બાપડી નિર્જીવ દવાઓ સજીવ શરીર ઉપર શી રીતે અસર કરી શકે?

તો પછી આપણે એ જોવું પડશે કે શરીર દવાઓ ઉપર કેવી રીતે અને શા માટે અસર કરે છે.

આપણા શરીરના નાનામાં નાના કોષથી માંડીને મોટામાં મોટા અસ્થિ સુધી, જીવનનું નિયમન કરતી એક બુદ્ધિ કાર્ય કરી રહી છે. એને આપણે 'કુદરત'ને નામે ઓળખીએ છીએ. એ કુદરત, આપણને નીરોગી રાખવા ચોવીસે કલાક સતત પરિશ્રમ કર્યા જ કરે છે.

હવે, જ્યારે જીવનને નુકસાનકર્તા કે આરોગ્યનો નાશ કરનાર એવો કોઈ પણ પદાર્થ આપણે શરીરમાં લઇએ, ત્યારે એને બહાર ફેંકી દેવા કુદરત કટિબદ્ધ થાય છે.

આંખમાં જો ધૂળ કે કણું પડે તો તરત જ એમાં પાણી છૂટે છે. શા માટે? એ કચરો આંખમાંથી નીકળી જઇ શકે એટલા માટે.

આગગાડીમાં મોટા ભાગના દવાઓ વેચનારા પોતાની પાસે કોઇ નામીચા પર્વતની અજાયબ જડીબુટ્ટીઓમાંથી બનાવેલો, એક અતિશય ગુણકારી સુરમો રાખે છે. આ સુરમો જેની આંખોમાં આંજે તેની આંખોમાંથી પાણી દદડે છે! ખરીદનારને સુરમાના ચમત્કારિક ગુણો માટે ખાત્રી થઇ પોતાનાં નાણાં વસુલ થયાનો સંતોષ થાય છે; કારણકે એનાથી આંખની ગરમી નીકળી ગઇ! ખરી રીતે તો ગરમી નીકળતી નથી કે ઠંડી પેસતી નથી; પણ સુરમાનું ઝેર નાજુક આંખને ઇજા ન કરે એટલા માટે કુદરત એને આંખના પાણીથી ધોઇ નાખે છે. સુરમો આંખ ઉપર અસર નથી કરતો, પણ આંખ સુરમા ઉપર અસર કરે છે!

પણ આવી રીતે વારંવાર થાય તો? આંખમાંની એ પાણી છોડનારી રસોત્પાદક ગ્રંથીઓ (tear glands) થાકીને છેવટે હતાશ થઇ જાય. દરેક વખત આવી રીતે થવાથી જીવનશક્તિનો મિથ્યા વ્યય થાય; અને જે અવયવનો આવી રીતે દુરૂપયોગ થયા જ કરે એ ધીમેધીમે નિરુપયોગી બની જાય. રેલવે-એન્જિનના ડ્રાઇવરોની આંખો વારંવાર ધૂળ, કાંકરી અને કચરો પડવાથી નઠોર થાય છે; એમની આંખની ઉપરનું પડ જાડું અને સખત થતું જાય છે અને એમની જોવાની શક્તિ ધીરેધીરે ઘટતી જાય છે.

કબજિયાત મટાડવા વપરાતી, નેપાળાથી માંડીને કૅલોમેલ સુધીની, જુલાબની હજારો દવાઓ આવી જ અસર કરે છે. દવાને નામે અપાતું એ ઝેર જો શરીરમાં રહે તો શરીરને નુકસાન કરે, એટલા માટે કુદરત એને જેમ બને તેમ જલદી શરીરની બહાર ફેંકી દે છે. કોઇ પણ સખત જુલાબની બે કે ત્રણ ગોળી લીધી હોય અને સાથે ચાંગળું પાણી પણ પીધું ન હોય, તોપણ શરીરમાંથી બશેરથી ત્રણશેર પાણી નીકળી જાય છે. આ પાણી ક્યાંથી આવ્યું? એ લોહીમાંથી જ ખેંચાઇ આવ્યું હોય છે. જે રીતે આંખમાંથી પાણી ઝરે છે, એ જ રીતે આંતરડાંમાંથી પણ પાણી છૂટે છે.

શરીરના આ કીમતી જીવનરસ (serum of blood)ને આવી રીતે વેડફી મારવાથી એ આગળ જતાં ધીમેધીમે ઓછો ઝરે છે. આવે વખતે વાપરનારને લાગે છે કે દવા ધારી અસર કરતી નથી, એટલે એ તેની માત્રા (ડોઝ) વધારે છે. છેવટે એક વખત એવો

આવે છે કે એ દવા ગમે તેટલી માત્રામાં લેતાં પણ જોઇએ એવી અસર કરતી નથી, એટલે દવા બદલવાની ફરજ પડે છે. અને આવી રીતે અનેક દવાઓ બદલ્યા બાદ છેવટે આંતરડા એવાં જક્કી થઇ જાય છે કે એ દવામાત્રને દાદ દેતાં નથી! આવે વખતે આપણે કહીએ છીએ કે 'દવા કોઠે પડી!' મોટા ભાગના લોકો માને છે એ પ્રમાણે જો દવા ખરેખર શરીર પર અસર કરતી હોત, તો જે દવાની અમુક માત્રાથી શરૂઆતમાં સહેલાઇથી દસ્ત થતો, એ જ દવાની અનેકગણી માત્રા, એના એ માણસ પર અમુક વખત પછી શા માટે કાર્યસાધક નથી નીવડતી?

આખો જન્મારો કબજિયાતની દવાઓ ખાધા અને પીધા કરી હોય, અને છેવટે કબજિયાતથી જ ઉત્પન્ન થએલા કોઇ રોગથી જેનું મરણ થયું હોય એવા કોઇ માણસનું શરીર જ્યારે સર્જન ચીરે છે ત્યારે એનાં આંતરડાં અંદરથી શીંગડાં જેવાં સખત થઇ ગએલાં માલૂમ પડે છે. જીભ જેવાં સુંવાળાં આંતરડાં શીંગડાં જેવાં સખત થયાં હશે ત્યાં સુધીમાં એમના ઉપર શું શું નહિ વીત્યું હોય?

આ જ રીતે જુદાજુદા રોગો પર અપાતી જુદીજુદી દવાઓ ઉપર, શરીર જ જુદીજુદી અસરો કરે છે અને પરિણામે તે ઘસાતું ને પાયમાલ થતું જાય છે. શહેનશાહ સાતમા એડવર્ડનો દાક્તર સર ફ્રેડરિક ટ્રીવ્સ તો કહેતો કે દવાઓથી જેટલાં માણસો મરે છે એટલાં રોગોથી મરતાં નથી!

દવાઓ સામે બીજો વાંધો તો એ છે કે તેઓ દુ:ખને છૂંદી નાખે છે. તન્દુરસ્ત અને અલમસ્ત લોકોને પોતાનાં શરીર સંબંધે બહુ ઓછું ભાન હોય છે. જેના પેટમાં કાયમ ચૂંકાતું હોય એને, પોતાને હોજરી હોવાનો ખ્યાલ હરહમેશ રહ્યા કરે છે. દરેક દુ:ખ, પછી તે પેટની ચૂંક, માથાનો દુખાવો કે કમ્મરનો ચસકો હોય, એનો ચોક્કસ અર્થ છે. દુ:ખ એ કુદરતની લાલ બત્તી છે. એ દર્શાવે છે કે શરીર-માં કંઇક બગડયું છે; ત્યાં સમારકામની જરૂર છે.

હવે, એ દુ:ખનું કારણ શોધી કાઢી એને દૂર કરવાને બદલે, જો આપણે દુ:ખને જ દુ:ખ માની એને કચડી નાખીએ, તો પેલું કારણ સલામત રહીને શરીરમાં વધુ અવ્યવસ્થા થાય છે, અને ઘણી વખત નાની ફરિયાદમાંથી મોટો રોગ ઉત્પન્ન થાય છે. દુ:ખ મારનારી મોટા ભાગની દવાઓના ચાલુ વાપરને પરિણામે, જ્ઞાનતંતુઓ બુઠ્ઠા થઇ શરીરની અંદરની પરિસ્થિતિના આપણને સાચા સમાચાર આપતા નથી. બ્રોમાઇડ, ઍસ્પીરીન વગેરે આ પ્રકારની દવાઓ છે.

દવાએ સામે ત્રીજો વાંધો એ છે દાક્તર, કૉમ્પા-ઉન્ડર, કેમિસ્ટ, ડ્રગિસ્ટ, નર્સ કે પછી ઘરના કોઇ માણસની ગફલતની એવડી માત્રા કે બીજી જ દવા જો અપાઇ જાય તો એનાં પરિણામો બહુ જ માઠાં આવે છે અને ઘણી વખત તો બાપડો દર્દી જાન ગુમાવે છે. આપણને ખ્યાલ હોય છે એના કરતાં આવા દાખલા ઘણા વધારે પ્રમાણમાં બની રહ્યા છે. આવે વખતે વધારે કાળજી રાખવાની જે સલાહ અપાય છે તે ઠીક છે, પણ જો આવા ભયંકર ઝેરો વિના ચલાવી શકીએ તો વાંધો ખરો?

એમની સામે ચોથો વાંધો એ છે કે મોટા ભાગની દવાઓ, જેવી કે દારૂ, કૅફીન, નિકૅાટીન, બ્રોમાઇડ, અનેક દેશી વિદેશી રેચક ઔષધો વગેરે ટેવ લાગુ પાડે છે, માણસને પોતાના ગુલામ બનાવે છે. અને છેલ્લો વાંધો એમની સામે એ છે કે એ બહુ જ ખર્ચાળ છે. તોલાના એક રૂપિયાથી માંડીને પચીસ હજાર રૂપિયા સુધી પણ દવાના આપવા પડે છે રેડિયમ જેવી દવાઓ તો એથી પણ મોંઘી હોય છે.

વળી, દવાઓની સારવાર એના નિષ્ણાત પાસે, એટલે કે જેણે અમુક પદ્ધતિનો અભ્યાસ કરીને અમુક ઉપાધિ મેળવી હોય એની પાસે જ લેવી પડે છે. ઊંટવૈદ પાસેથી લઇએ તો જીવ ગુમાવવો પડે! જ્યારે ખોરાક વિષે તો ગમે તે માણસ જાતે અભ્યાસ કરી, પોતાના ખોરાકમાં જોઇતા ફેરફારો કરી, પોતાની તન્દુરસ્તી સુધારી શકે છે.

આ પાંચ ઉપરાંત બીજા પણ અનેક વાંધાઓ છે. પણ આટલું જે લખાયું છે, એ પેલા દસ કરોડ માણસોનું દૃષ્ટિબિંદુ સમજવામાં મદદગાર થઇ પડશે.

દવાઓ વાપરવાની ટેવ સારી તો નથી જ, છતાં તંદુરસ્તી માટે જો એ વાપરવાનો તમારો આગ્રહ જ હોય તો, દવાને ખોરાક બનાવવાને બદલે ખોરાકને દવા બનાવો!

કેવી રીતે, તે ફરી કોઇ વાર.

રમણલાલ એન્જિનીઅર

ગૅરીબાલ્ડી

[અનુસંધાન પાછળ પાન ૧૧૯થી]

આપી. પણ બંને શહેનશાહોએ વિલા ફ્રાન્કાની સંધિ કરી ત્યારે પ્રશ્નને તો ઊંચું જ મૂકી દેવાયું.

ગૅરીબાલ્ડીને હવે કાવૂરે પરાશ્રય શોધવામાં કરેલી ભૂલ સમજાઇ. એક હજાર માણસો સાથે લૅંબાર્ડો ને પાદમૅાંત એ બે સ્ટીમરોને કબજે કરી તે સીધો બળવાના સફળ કેન્દ્ર સિસિલી પહોંચી ગયો. રાજા વિકટર ઇમાન્યુએલને તેણે લખ્યું: 'હું જાણું છું કે હું જોખમ ખેડું છું, પણ ઇટલી ને યુરોપ જાણશે કે મેં અહંકારથી નહિ પણ શુદ્ધ રાષ્ટ્રભક્તિથી પ્રેરાઇને જ એ કાર્ય ઉપાડ્યું છે.'

સિસિલી તો એને જોતાં વેંત જ આવેશમાં આવી ગયું. તરત જ તેને સરમુખત્યાર બનાવી દેવામાં આવ્યો. હવે તો લશ્કર પણ ૧૨,૦૦૦ જેટલું હતું. તેણે લાગલો જ કૂચનો હુકમ કર્યો.

એ સાન મેલીટો પહોંચ્યો. રાજા ફર્ડિનાન્ડ ભાગી ગયો ને એ સહેલાઇથી કબજે આવ્યું. ત્યાંથી ચાલ્યો નેપલ્સ તરફ. તેના રાજાને તેણે કાપુઆમાં નિર્વાસિત બનવાની ફરજ પાડી, બધા રાજદ્વારી કેદીઓને મુક્ત કર્યા ને પોતાના રાજા વિકટર ઇમાન્યૂએલને જીતાએલા પ્રાંતોનો રાજા જાહેર કર્યો.

એ ધારત તો પોતે સરમુખત્યારી ટકાવી શકત, રાજાપદ પણ મેળવી શકત; પણ તેને એ લાલસા જ કદી નહોતી ઊઠી. હજુ તે પરાળ પર જ સૂઇ રહેતો ને રોટી ને માખણથી જ ખાણું પતાવી લેતો. માન કે પૈસાની તેને મુદ્દલ પરવા ન હતી. વિકટર ઇમાન્યુએલે તેને 'હિઝ એક્સેલેન્સી'નો ખિતાબ આપ્યો ત્યારે તેણે કહ્યું, 'એ ખિતાબને લાયક તો હું રોમ ને વેનીસ લઇશ ત્યારે જ બનીશ. એ ઇટલીના પ્રાંતો છે, નહિ કે ફ્રેંચ કે ઑસ્ટ્રિયનોના'. પ્રિન્સના ઇલ્કાબની યે તેણે અવગણના કરી ને 'હું તો એક ખેડૂત છું' એટલું કહેતો ખાલી હાથે તે પોતાને વતન પાછો ફર્યો.

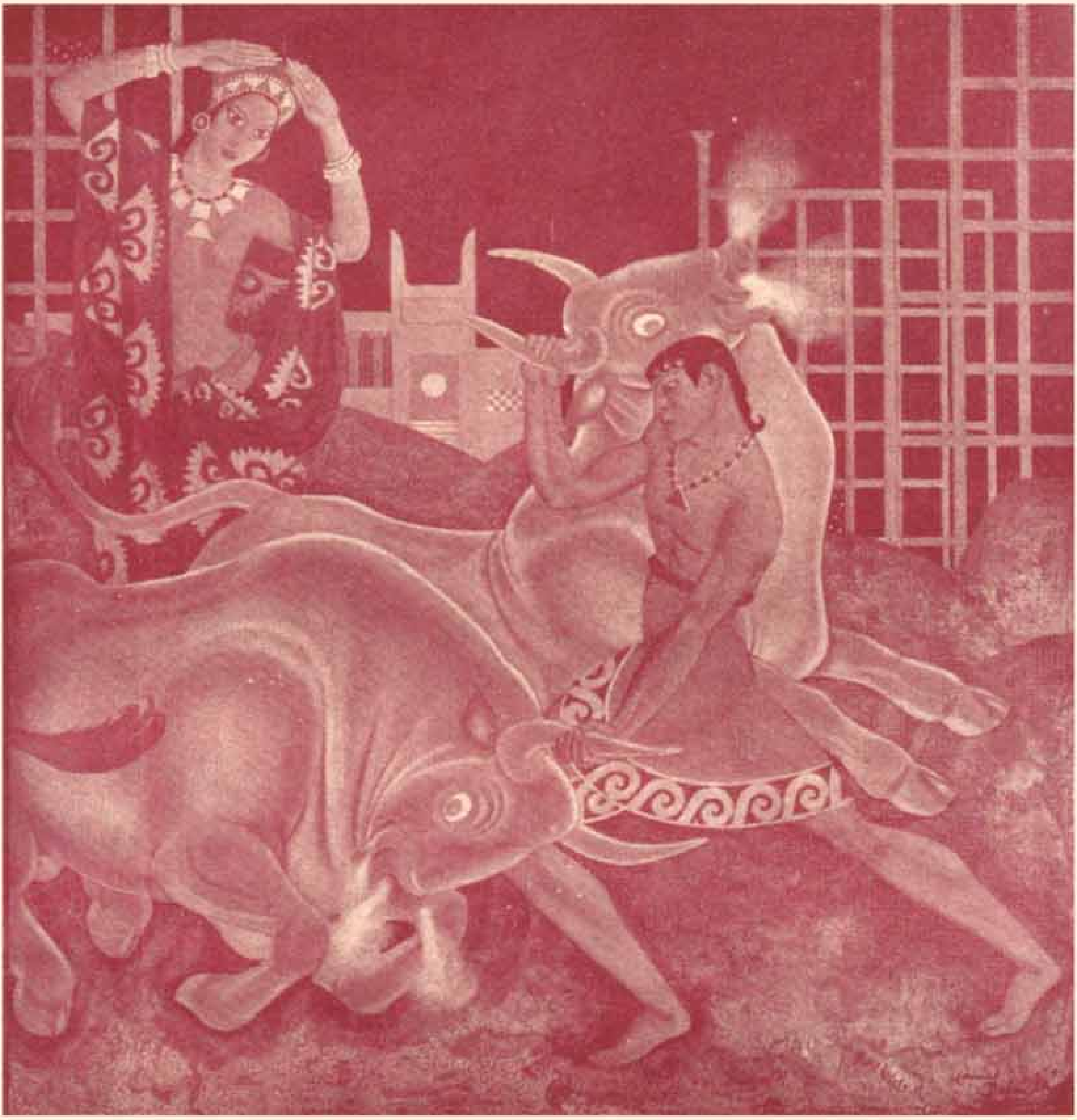
પણ હજુ તેને જંપ ન હતો. ઘેટાંને ચારવા નીકળી પડતાં, એક દિવસ એક ખડક પર આરામ લેતાંલેતાં તેની પૂર્વપરિચિત સઘળી કલ્પનાઓ સળગી ઊઠી. પાણીમાં તોળાઇ રહેલા એ ખડગ પર પગ ટેકવી એ બબડી ઊઠ્યો, 'ઓ, આ એકેએક ખડક જાણે મારાથી વાત કરવા માગે છે. આ એકેએક પત્થર મને જૂની ગુફતગો તાજી કરાવે છે. ના, હું નથી ભૂલ્યો. મને મારૂં ઇટલી સાંભરે છે.'

ને એ જ સાંજે કુટુંબની બધી વ્યવસ્થા પોતાના મોટા છોકરા મેનાટિને સોંપી એ ચાલી નીકળ્યો. 'રોમ યા મોત'નું તેણે બિરુદ લીધું. મુક્તપ્રાણ ઇટલીમાંથી હવે તેને સાથીદારો શોધવા જવું પડે તેમ ન હતું. કૅટેનિયામાંથી માણસો એકઠા કરી મેસિનાની સામુદ્રધૂનિઓ તેણે ઓળંગી.

પરિણામ જે આવવું જોઇતું હતું એ જ આવ્યું. રોમ પડ્યું. ફરી વાર તે આખા સંયુક્ત ઇટલિની રાજધાની બન્યું—લાટિન પ્રાંતોનું સાંસ્કૃતિક કેન્દ્ર બન્યું. ને પોતાના જીવનકાર્યની પરિસમાપ્તિ પર સંતોષની નજર નાખતાં ગૅરીબાલ્ડીએ પણ જીવનલીલા સંકેલી. હિમછાયા આલ્પ્સથી માંડી દરિયામાં પગ પખાળતા સિસિલી સુધીના ઇટાલિયનો એ દિવસે રડી ઊઠ્યા.

ઇટલીનું એ એક મહાન સદ્ભાગ્ય છે કે તેનો નવો ઇતિહાસ ગૅરીબાલ્ડી જેવા એક પવિત્ર ને ઉદાત્ત વીરથી શરૂ થાય છે. પુરાણી તવારીખની એ ભૂમિ નૃશંસ શાસકોને કબજે પડતાં લોકોએ પોતાનો જુસ્સો સાવ ગુમાવી મૂક્યો હતો. તેને પુનર્જાગૃત કરી, ઇટલીના એકીકરણનું પોતાનું આજીવનસ્વપ્ન સાર્થક કરનાર સ્વાતંત્ર્યના એ ભેખધારી કરતાં, આદર્શ પ્રત્યેની વફાદારીનું વધુ ઉત્કૃષ્ટ ઉદાહરણ મળવું મુશ્કેલ છે. માતા ઇટલી માટે તેણે ઘર, કીર્તિ, પત્ની સુદ્ધાંનું બલિદાન આપ્યું. ગરીબી, બદનક્ષી, કારમી વિટંબનાઓ તેણે સહન કરી. મુઠ્ઠીભર માણસો સાથે ઇટલી ખાતર સરફરોશી કરવા નીકળનાર એ જવાંમર્દની વતનની હુબ્બ ક્યાં ને જબાનનો વ્યભિચાર ખેલવામાં જ પોતાના કર્તવ્યની ઇતિશ્રી માની લેનાર આપણા યુવકોનું માઇકાંગલું માનસ ક્યાં?! ફરજનું સદાજાગૃત ભાન એ જ આઝાદીનું આદિ સાધન છે. લાલાજી યોગ્ય જ કહી ગયા છે કે, 'સ્વાતંત્ર્યની દેવી એ જગતની પવિત્રમાં પવિત્ર દેવી છે. એના મંદિરમાં પગ દેતાં પહેલાં તમારા જીવન વડે તમારી એ માટેની લાયકાત તમે સાબિત કરી આપો.'

અશોક હર્ષ

જેસન અને રાક્ષસી ગોધા
(ચિત્રકાર • ઍડમન્ડ ડયૂલાક)

કાકાએ પચાવી પાડેલું પિતાનું રાજ્ય પાછું મેળવવા નીકળેલા જેસન આગળ ઑલિમ્પસ પર્વત પર 'સોનેરી ઊન' લઈ આવવાની આકરી શરત કાકાએ મૂકેલી, જે મેળવવા નીકળેલા જેસન અને એના સાથીઓ અનેક પરાક્રમો કરતા કેવી રીતે ઑલિમ્પસ પહોંચ્યા અને ત્યાંના રાજા આઈટીના રાક્ષસી ગોધાઓને વશ કરી, તે વડે દૈવી ખેતરને ખેડી, રાક્ષસ-સર્પના દાંત વડે તેમાં વાવેતર કરી, પ્રચંડ લડવૈયાઓને મ્હાત કરીને આઈટીની કુંવરી મીડિયાની મદદથી જેસને કેવી રીતે સોનેરી ઊન મેળવ્યું એ હકીકત દર્શાવતી ગ્રીસની એ પ્રાચીન દંતકથા આ અંકના બાળવિભાગમાં આપેલી છે.

નમતા પહોરે (ફોટો • ડી. બી. ઓપકર)   આ માસની ફોટોગ્રાફી હરીફાઈમાં પહેલું ઈનામ જીતનારું ચિત્ર

ઝડપ

આજના જગતની અબૂઝ ઝંખના

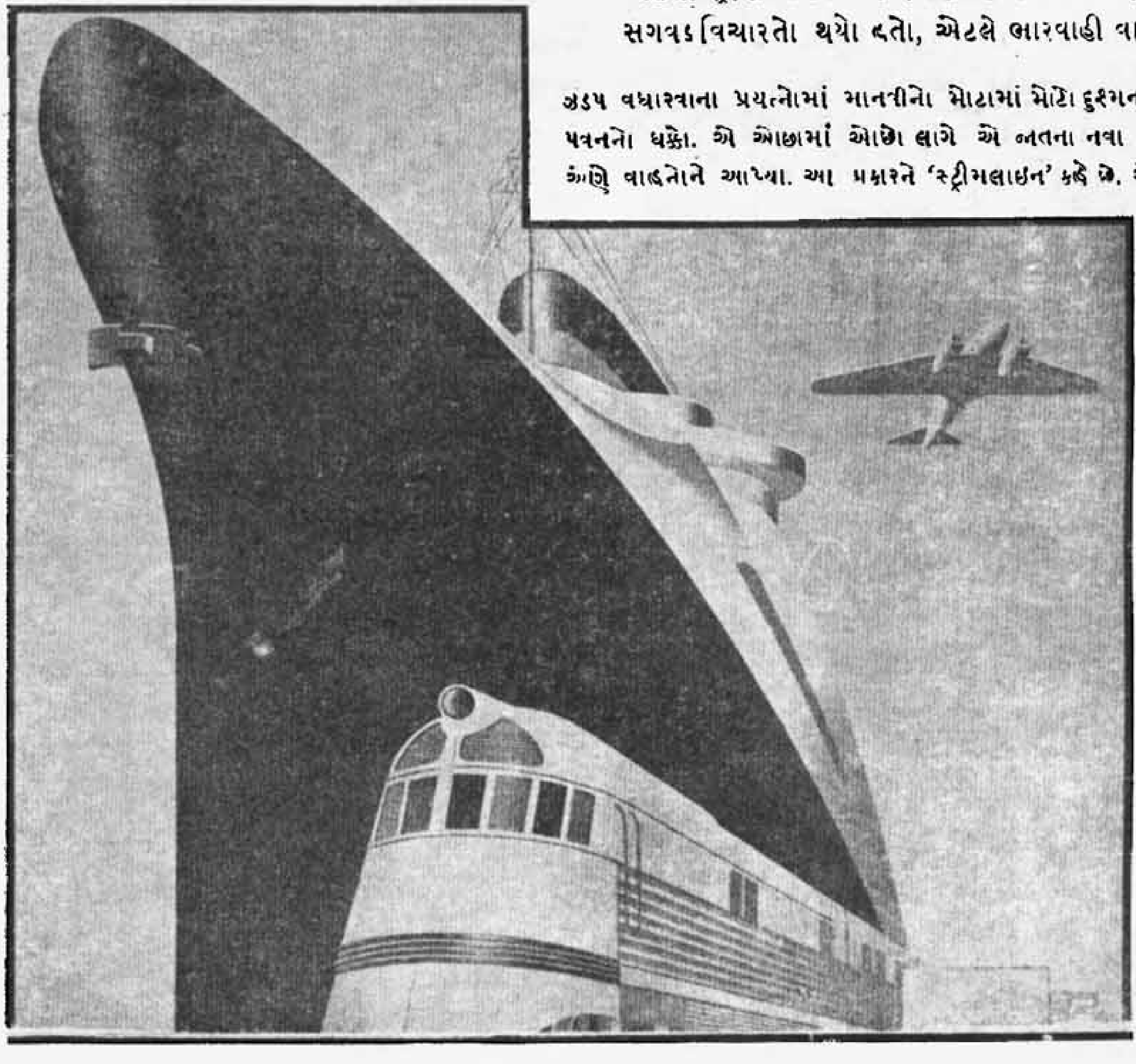
માણસના વિકાસક્રમનો એક તબક્કો એવો હતો કે જ્યારે પોતાનું પેટ ભરવા પૂરતા જ સ્વાર્થની તેને ગરજ હતી. શિકારથી એ પેટ-ગુજારો કરી લેતો. એમાં ઘણીવાર શિકાર પાછળ પડવાનું યે તેને આવતું, પણ પગની દોટથી જ ત્યારે તો એ જોઇતી ઝડપ સાધી લેતો.

પછી જેમ કાળ વીતતો ગયો તેમ એ સુધરતો ગયો ને એની જરૂરિયાતો પણ વધતી ગઇ. એક બીજા પ્રદેશો સાથે જેમ તેનો વહેવાર સંધાતો ગયો તેમ માત્ર પગનું સાધન તેને ઊણું ભાસતું ગયું.

તેની પહેલી જ નજર પાળી શકાતા જનાવરો પર ઠરી અને તે સરસ કામ આપી શકે છે એમ તેણે જોયું. પોતાના ઉપરાંત સાથેનો ભાર પણ ત્યારથી તે એ જનાવરો પાસે જ વહાવતો થયો.

આમ ને આમ ઘણો લાંબો કાળ વીત્યા પછી કોઇ એક જણને લાગી આવ્યું કે જમીન પરનો બોજો ઘસડતાં ચાલતાં જનાવરને કષ્ટ વધુ પડે છે. તેણે ભેજું કસ્યું ને જનાવરને આસાની આપતી પૈડાની શોધ કરી.

બોજો ખેંચવામાં તો એ નવી શોધ સરસ ને સફળ પુરવાર થઇ. પણ જતે દહાડે માણસને એકલી એટલા પૂરતી જ નિસ્બત ન રહી. તે પોતાનાં યે શોખ-સગવડ વિચારતો થયો હતો, એટલે ભારવાહી વાહનો

ઝડપ વધારવાના પ્રયત્નોમાં માનવીનો મોટામાં મોટો દુશ્મન તે પવનનો ધક્કો. એ ઓછામાં ઓછો લાગે એ જાતના નવા ઘાટ કોણે વાહનોને આપ્યા. આ પ્રકારને 'સ્ટ્રીમલાઇન' કહે છે. એની

સ્ટ્રીમલાઇન સ્ટીમર, સ્ટ્રીમલાઇન ટ્રેન અને સ્ટ્રીમલાઇન એરોપ્લેનનું આ ચિત્ર છે

ઉપરાંત પોતાની ખીલતી જતી કલાદૃષ્ટિ અનુસાર વેલ, રથ, તાંગા, ટમટમ વગેરે એક પછી એક વાહનો પણ એ શોધતો ગયો.

પણ પોતાનાં શૉખ અને સગવડ સાચવવા નીકળેલા માણસની ઝડપની ઝંખના એથી પણ પૂરી ન સંતોષાઇ; એ તો જેવી ને તેવી કાયમ જ રહી અને એમ ને એમ એક પછી અનેક સૈકાઓ વીતી ગયા ત્યારે તેનું પહેલું બાફ હાથ આવ્યું. તેણે જાણ્યું કે વરાળ વાહનોને ગતિ આપી શકે છે. અને એ જાણીને તેણે ત્યાર સુધીના જગતમાં અપૂર્વ એવું સ્વરૂપ આપ્યું.

એ બાફ તો હજુ ગઇ કાલે જ હાથ આવેલું ગણાય. ફ્રાન્સની રાજ્યક્રાન્તિ અને યુરોપ પરની નેપોલિયનની ધાકના કાળનો એ ગાળો. નેપોલિયનના જન્મના જ ઇ. ૧૭૬૯ના વર્ષમાં કુગનૉતે વરાળથી ચાલતી પહેલી મોટર બનાવી. ઇ. ૧૭૭૦માં એજવર્થે આજની ટૅન્ક ટ્રૅકનો પૂર્વજ શોધ્યો. ઇ. ૧૭૮૩માં ગોઝીએ બલૂનમાં પહેલવહેલો ઊડયો.

હળવે હળવે એ બધા પ્રયોગો તીવ્રતા પકડતા ગયા. પરિણામે, દુનિયાએ અગાઉ કદી ન જોએલી એવી રેલવેઓ, મોટરો, આગબોટો ને વિમાનો હસ્તીમાં આવ્યાં. આમ, ટોળી ટોળી વચ્ચેનો પ્રાથમિક વ્યવહાર પ્રાન્તેપ્રાન્ત ને દેશેદેશને સાંકળતો, ઉત્ક્રાન્ત થતો જઇ છેવટ ખંડેખંડને સાંકળી રહ્યો.

જગતને ઝડપની ઝંખના અબૂઝ તો યુગોથી રહેતી આવેલી, પણ એને મોકળો અવકાશ તો મહાયુદ્ધને અંગે જ મળ્યો કહેવાય. જર્મનીએ પોતાનાં વાહનોની ઝડપ ત્યારે શકય એટલી ટોચે લાવી મૂકી હતી. તેનાં ઝડપી ઝેપલિનો લશ્કરી થાણાંનાં થાણાંનો નાશ કરવા લાગ્યા, એની એક જ ક્રૂઝર એમ્ડને પંદરપંદર બ્રિટિશ સ્ટીમરોને ડુબાવી દીધી ત્યારે મિત્રરાજ્યોને ભાન આવ્યું કે યુદ્ધકળામાં ઝડપ કેટલો અગત્યનો ભાગ ભજવે છે. એ યુદ્ધ બંધ પડ્યાને તો સત્તર વરસ વીતવા આવ્યાં છે, છતાં આજે આપણે શું જોઇએ છે? જગતનો એકેએક દેશ એકેએક વાહનની ઝડપને શકય એટલી ટોચે પહોંચાડવા મથી રહ્યા છે, ને ઝડપનાં આંતરરાષ્ટ્રીય રેકૉર્ડો એક પછી એક તૂટતા જાય છે.

ને હાલનો આપણો વીજળીનો જમાનો વળી તેને અનુકૂળ બન્યો છે. બીજી દિશાઓ સાથે વાહનોમાં પણ માણસે તેને મદદે બોલાવી, સફળ નિષ્ફળતાઓમાંથી માર્ગ કરતાં જઇ તેણે છેવટ જગતને ચરણે જે ધર્યું તે વાહનોનો તાજો જ જન્મેલો 'સ્ટ્રીમલાઇન' પ્રકાર.

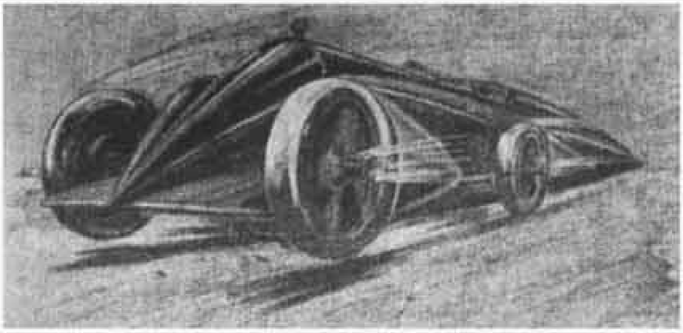
ઝડપના આજ સુધીના ઇતિહાસમાં આ પ્રકાર સૌથી નવીન છે. તેના પહેલા નમૂના રૂપે અમેરિકાએ થોડાં જ વર્ષો પર સ્ટ્રીમલાઇન ટ્રેન દોડાવી. એ ચાલુ થઇ ત્યારે તો લાખો લોકો કુતૂહલની નજરે તેની મોજ લૂટવા લૉસ ઍન્જેલસ ગએલા અમેરિકાએ એ ટ્રેનને નામ આપ્યું છે M ૧૦૦૦૦૧. હવે તો ઇંગ્લંડે પણ 'જ્યૂબિલી' નામે એક સ્ટ્રીમલાઇન ટ્રેન ચાલુ કરી છે.

કયાં લિવરપુલ અને માન્ચેસ્ટર વચ્ચેનું ૩૧ માઇલનું અંતર દોઢ કલાકે કાપતી જગતની પહેલી ટ્રેન અને કયાં કલાકે સાઠ ઉપરાંત માઇલ કાપતી આ સ્ટ્રીમલાઇન! આજની ઝડપીમાં ઝડપી ટ્રેનો જેટલું અંતર ૫૫ કલાકમાં કાપે એટલું અંતર કાપતાં એને ચાળીસથી યે ઓછા કલાક લાગે છે. જર્મનીએ તો ૨૦૦ ટનની પોતાની સ્ટ્રીમલાઇનને કલાકના ૧૧૯.૮ માઇલે લાવી કમાલ કરી છે એમ કહી શકાય.

મોટા રાક્ષસ જેવી લાગતી આ સ્ટ્રીમલાઇન ટ્રેનોને આટલી ઝડપે પવનના ધક્કો યે કંઇ ઓછો ન લાગે. એટલે એથી બચાવવા તેના ડબ્બા એટલા તો સાથેસાથ જોડેલા હોય છે કે કયો ડબ્બો કયાંથી શરૂ થાય છે એ પણ સહેલાઇથી ન કળી શકાય. હાલની ટ્રેનો કરતાં તેનું ગુરુત્વમધ્યબિન્દુ પાટાની વીસ ઇંચ વધુ નજીક લાવી શકાયું છે, એટલે ગમે તેવો વળાંક લેતાં યે તેને સહેજ સરખો યે આચકો નથી લાગતો.

એને ચલાવતું યંત્ર એના રાક્ષસી કદ ઉપરથી આપણે રાક્ષસી જ ધારી લઇએ; પણ એમ નથી. ડીઝલના નાના સરખા વીજળીક સાંચાથી જ તે ચાલે છે, ને તેનું આખું યે પાવરહાઉસ વીસ ફૂટ લંબાઇ, આઠ ફૂટ ઊંચાઈ અને છ ફૂટથી યે ઓછી પહોળાઇ રોકે છે. તેમાંથી નીકળતો પાવર પૈડાં સાથે જોડાએલી મોટરને સીધી ગતિ આપે છે ને ટ્રેન ચાલુ થાય છે.

જેમ ટ્રેનોને તેમ જ મોટરને પણ સ્ટ્રીમલાઇન બનાવવાના પ્રયાસો વધ્યા છે. એનો સારામાં સારો નમૂનો મેજર એચ. ઓ. ડી. સીગ્રેવનું 'ગોલ્ડન ઍરો' ગણી શકાય, જે વડે કલાકના ૨૩૧ માઇલ કાપી

જમણી બાજુ : એચ. ઓ. ડી. સીગ્રેવ. પોતાની 'ગોલ્ડન ઍરો' મોટરથી ૧૯૨૯માં એણે ઝડપનો જગતરેકૉર્ડ તોડયો, પણ આગળ જતાં વધુ ઝડપ માટેના અખતરામાંજ એનો જાન ગયો

ઉપર : સર માલ્કમ કૅમ્પબેલના મોટર 'બ્લ્યુ બર્ડ' જે વડે આણે ડેયટોના મુકામે ૧૯૩૩માં કલાકના ૩૨૦ માઈલની ભયંકર ઝડપથી જમીન પરની સઘળી ઝડપોનો જગતરેકૉર્ડ તોડયો

એણે ૧૯૨૯માં જગતરેકૉર્ડ તોડયો. આગળ ઉપર પણ ઝડપની દિશામાં તેને ઘણું કરવાની ઇચ્છાઓ હતી, પણ તે માટેના મોટરબોટ પરના અખતરાએ તેના જીવનનો અંત આણ્યો.

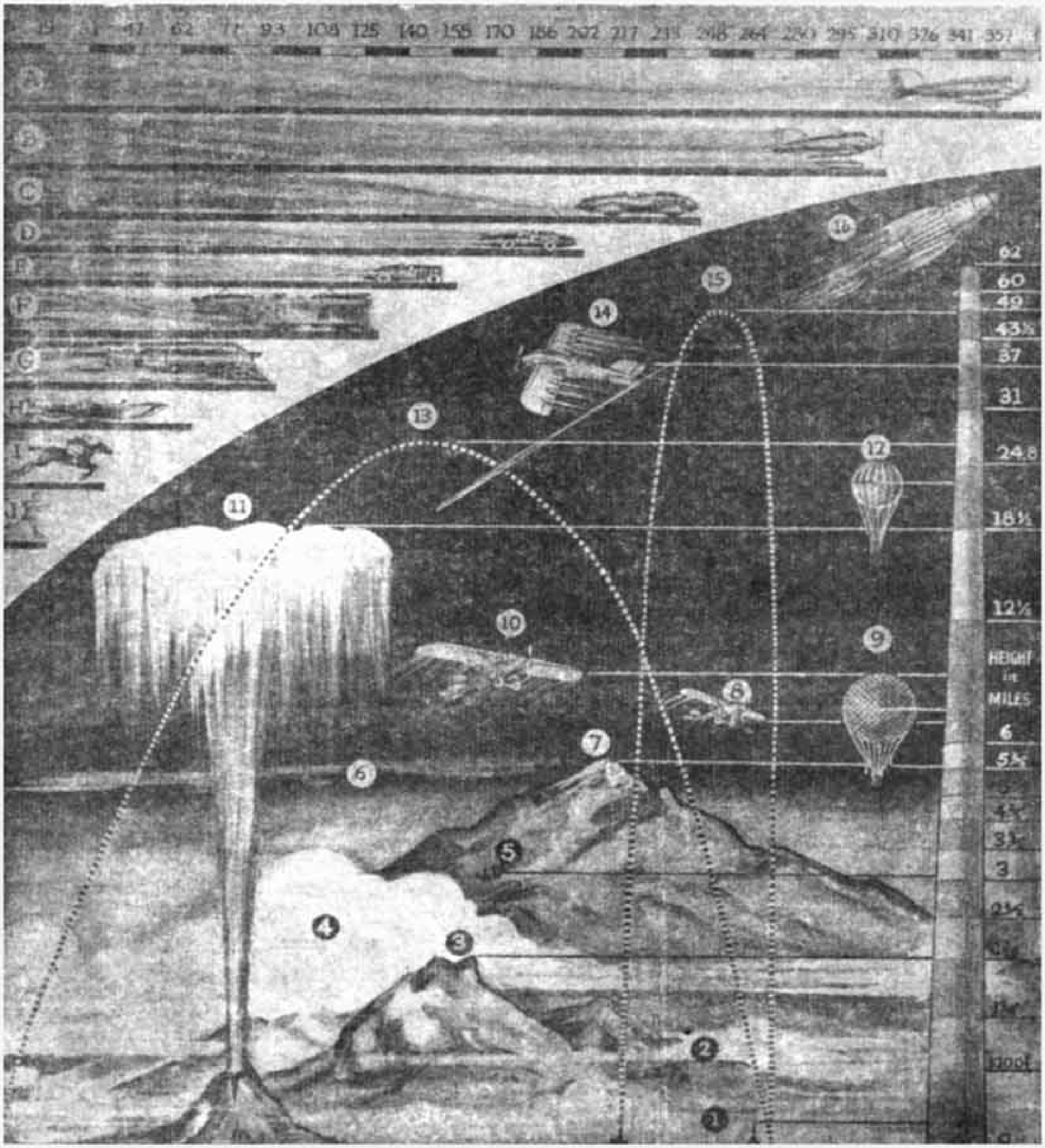
પણ મેજર સીગ્રેવથી યે જબરી હિંમત તો સર માલ્કમ કૅમ્પબેલે કરી ગણાય. ૧૯૩૩માં ડેયટોના મુકામે એમણે પોતાની 'બ્લ્યુ-બર્ડ' મોટરમાં જમીન પરની સઘળી ઝડપોનો જગતરેકૉર્ડ, કલાકના ૩૨૦ માઇલની જે ભયંકર ઝડપથી તોડયો તે તો અદ્ભુત જ કહી શકાય. કલાકના ૩૨૦ માઇલ એટલે શું તેનો ઘણાને ખ્યાલ પણ નહિ આવે. એટલી ઝડપે હવાના તો હથોડા જેવા ઘા પડે! સુરક્ષિત કૅાકપિટમાંથી ડોકું બહાર કાઢયું તો ભાંગી જ જવાનું. ને હવાનું દબાણ પણ અસાધારણ જ! સર કૅમ્પબેલની મોટરના પાવરમાંથી અરધો તો એ ચાર ટન જેટલા દબાણનો પ્રતિકાર કરવામાં જ વપરાયો હતો. એ વખતે એકાદ ટાયરમાં જો કાણું પડયું હોત તો કૅમ્પબેલ મોટર સાથે અદ્ધર આકાશમાં ઉછળી નીકળ્યા હોત!

મોટરો ને ટ્રેનો કરતાં યે જબરા અખતરા તો હવાઈ યાનો પર થવા લાગ્યા છે. જોકે હજી સુધી તો માણસ એ દિશામાં, તાજી પાંખો જન્મેલું બચ્ચું જ ગણી શકાય; પણ ભવિષ્યમાં ઝડપના ઇતિહાસમાં ક્રાન્તિ પણ આ હવાઇ યાનોજ આણશે એ ચોક્કસ છે. અમેરિકાએ પોતાના સ્વાતંત્ર્યયુદ્ધ દરમિયાન ૧૮૬૨માં લોખંડી બખ્તરવાળાં બાંધેલાં વહાણો પછી વાહનોમાંથી લાકડું ધીમેધીમે ખસતું જ ગયું છે, ને હવે તો ઍલ્યુમિનિયમની શોધ બીજી બધી ધાતુઓને પદભ્રષ્ટ કરશે એમ જણાય છે. એની મિશ્ર ધાતુ ડ્યૂરેલ્યુમિન પોલાદ જેટલી જ મજબૂત છતાં વજનમાં એથી ત્રીજા ભાગની જ રહે છે, એટલે ભવિષ્યમાં સ્ટ્રીમલાઇન વ્યવહારમાં તેનો જ હિસ્સો રહેશે એમ લાગે છે.

આ સ્ટ્રીમલાઇન વાહનોના અખતરા પાછળ વધુમાં વધુ કોઇ દેશ મંડયું હોય તો તે જર્મની છે. પોતાની મેળે શોષાતા ને નીકળી જતા પાણીથી પાવર મેળવતી આગબોટોથી માંડીને, એક પાટા પર જમીનથી ઊંચે દોડતી 'ટૉર્પિડો ટ્રેનો' બનાવવાના તેના અખતરા ચાલુ છે. એટલેથી જ એ નથી જંપતું. ઝૅપ્લિનના આકારમાં ફેરફાર કરી તેમાં કલાકે ચારસો માઇલની ઝડપ આણવાના, આટલાંટિક પાર કરવા માટે ઊડતી આગબોટો બનાવવાના વગેરે એવા તો અનેક અખતરાઓ પાછળ એ કાડભેર મંડયું છે. અને વિશેષજ્ઞો પણ જ્યારે જણાવે છે કે લેશ પણ આંચકા સિવાયની સરળ ગતિ ગમે તેટલા પ્રમાણમાં હોય તો યે ભયજનક નથી રહેતી, ત્યારે એ અખતરાઓની ભાવિ સફળતામાં શ્રદ્ધા બેસે છે.

આ બધું શું બતાવે છે? દેખીતી રીતે માણસ ભલે દિશા ને કાળથી બંધાએલો હોય, પણ એ એનો કેદી તો નથી જ રહ્યો. એની સીમાઓ વધારવા એ સતત પ્રયત્ન કરતો જ રહ્યો છે. પ્રકાશના જેટલી ઝડપે સંજ્ઞાઓ મોકલતી વીજળીને કેદ કરી, હર્ટ્ઝ, ઑલિવર લૉજ ને માર્કોનીએ આપણા દિશાનાં ખ્યાલમાં જબરી ક્રાંતિ આણી છે. હવે તો એ વખત પણ બહુ દૂર નથી, જ્યારે દુનિયાને એક ખૂણે બનતો બનાવ બીજે ખૂણે સંભળાતો એની ભીંતો પર જીવતો થશે.

ને કાળને પણ ઝડપના અન્વયે વિચારતા બની

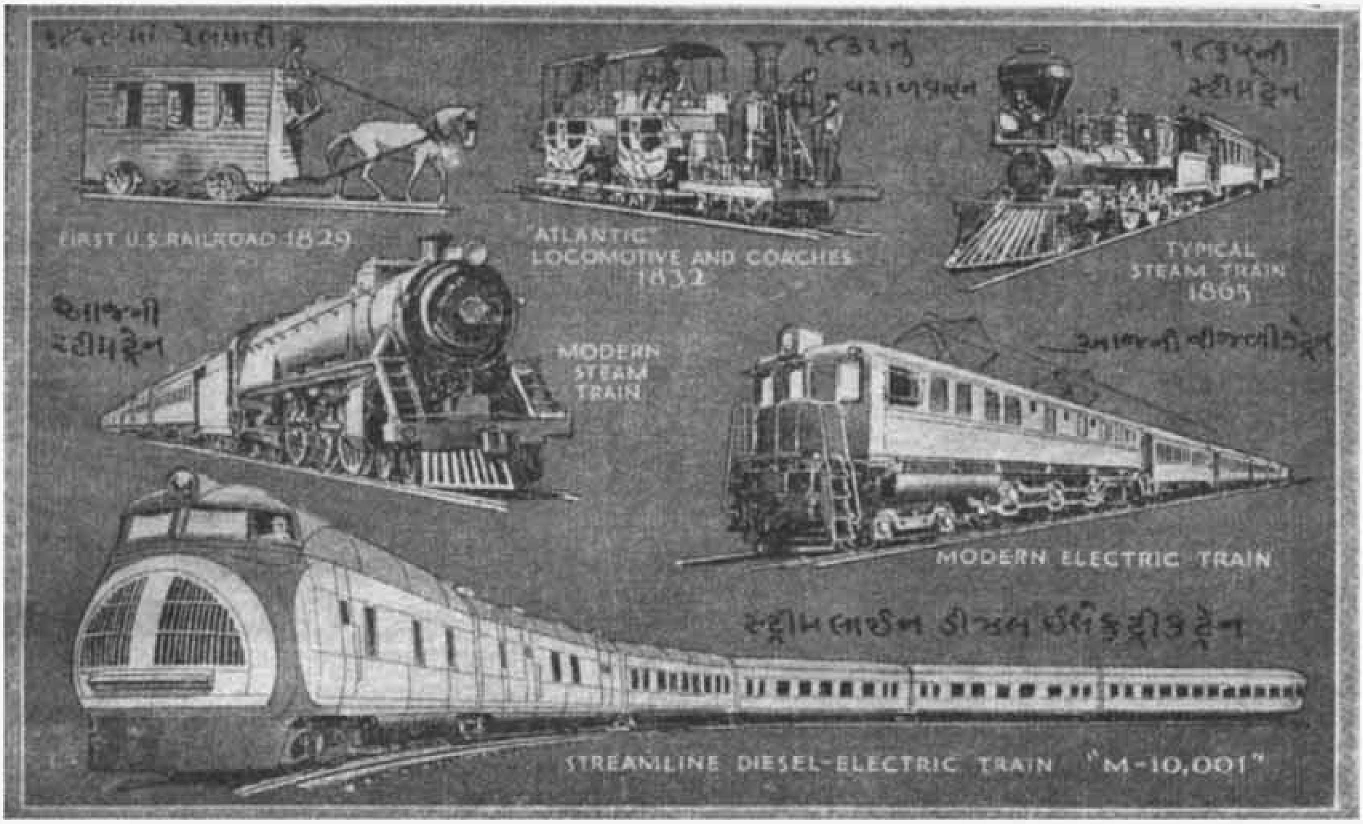

ઇ. ૧૯૨૯ની સાલ સુધીમા માણસ 'ઝડપ'માં સાધેલી પ્રગતિ

ચિત્રનો ઉપરનો ભાગ, માણસે પૃથ્વીની સપાટી ઉપર તેમજ હવામાં સાધેલી ઝડપ બતાવે છે. (A) રૉકેટવાળું એરોપ્લેન—કલાકે ૬૦૦ માઇલને આશરે; (B) મોટરપ્લેન—કલાકે ૪૩૦ માઇલ; (C) રૉકેટ રેલકાર—કલાકે ૨૪૮ મા૦; (D) ઑટોકાર—કલાકે ૨૭૩.૮ મા૦; (E) ઓપેલ રૉકેટ આટે—કલાકે ૧૬૦ મા૦, (F) ઇલેક્ટ્રિક ટ્રૉલીકાર—કલાકે ૧૩૦ મા૦; (G) સ્ટીમ એન્જિન—કલાકે ૬૫ મા૦; (H) ડિસ્પ્લેસમેન્ટ સ્પીડ બોટ—કલાકે ૧૦૫ મા૦; (I) ઘોડો; કલાકે ૩૧ મા૦; (J) માણસની દોડ—કલાકે ૧૮ માઇલ.

ચિત્રનો નીચેનો ભાગ, માણસે પૃથ્વીની સપાટીથી ઊંચે જવામાં મેળવેલી ઝડપ, પૃથ્વીની ઊંચી વસ્તુઓના ક્રમને મુકાબલે બતાવે છે: (૧) ઊંચામાં ઊંચું મકાન—ઇફેલ ટાવર; (૨) સ્ટ્રેટસ વાદળાં; (૩) ઊંચામાં ઊંચા જર્મન પર્વતો, (૪) કયૂમ્યુલસ વાદળાં; (૫) હિમાલયમાં ઊંચામાં ઊંચો માનવીનિવાસ, (૬) સિરસ વાદળાં; (૭) પૃથ્વીની ઊંચામાં ઊંચી ટોચ-હિમાલયનું શિખર એવરેસ્ટ; (૮) વિમાનનો ઊંચાઇનો રેકૉર્ડ (૯) બલૂનનો ઊંચાઇનો રેકૉર્ડ (૧૦) સાગર પાર કરતાં વિમાનોનું શકય ઉડ્ડયન (૧૧) જ્વાળામુખીનો ઊંચામાં ઊંચો પહોંચેલો ધોધ (૧૨) રજીસ્ટરિંગ બલૂન (૧૩) જર્મન લૉંગરેંજ તોપ (૧૪) ભાવિ રૉકેટ પ્લેન; (૧૫) ફ્રેન્ચ લૉંગ રેંજ તોપ અને (૧૬) અવકાશનું રૉકેટ.

—ડાસ બુક ફર આલ

૧૮૨૯ના શોધાએલા રેલપાટા પર ચાલતા ખટારાથી માંડી આજની સ્ટ્રીમલાઈન ડીઝલ ઇલેક્ટ્રક ટ્રેન સુધીના વાહનોનો વિકાસ

એણે જાણે કાળને કેદી બનાવવાનો નિર્ણય કર્યો છે. દાખલા તરીકે સ્ટ્રેટોસ્ફીઅરમા કલાકના છસો માઇલની ગત અણે સિદ્ધ કરી છે. એ જોતાં તો ઝડપની એની અખૂટ ઝંખના, પૃથ્વીની આસપાસની સૂચની કહેવાતી મુસાફરીને પણ કદાચ મારી હઠાવે. એટલે કે આઠ વાગ્યે લંડન છોડી ન્યૂ યૉર્કના આઠ વાગ્યે જ એ ન્યૂ યૉર્ક પહોંચી જશે. અરે, એટલેથી યે બસ શા માટે ? એથી યે વધુ ઝડપ તે મેળવશે ને લંડન છોડ્યા 'પહેલાં'ના જ સમયે એ ન્યૂ યૉર્ક પહોંચી જશે ! આ બધી કપોલ કલ્પના રખે માનતા. હમણાં થોડા જ વખત પર જુલે વર્નની પણ કલ્પનાને હંફાવી દે એવી રીતે એફ. આર. ડી. સ્વેઇન ૪૯,૯૬૭ ફૂટ ઊંચે સ્ટ્રેટોસ્ફીઅરમાં ઊડી આવ્યો ! મોતમાંથી મુશ્કેલીએ બચીને એણે કરેલું આ સફળ ઉડ્ડયન અમાનુષી જ ગણવામાં આવે છે.

આ સફળતાએ ઝડપઝંખુઓમાં નવી મહત્ત્વાકાંક્ષા જન્માવી છે. પચાસ હજાર ફૂટની ઊંચાઇમાં આજનાં આપણાં એન્જિનો તો સારૂં કામ ન આપી શકે. પરંતુ રશિયાએ બનાવવા માંડેલા 'સ્ટીમ કૉમ્પ્રેશર' તરફ બધા આશાની નજરે જુએ છે. લૉર્ડ ક્લાઇડડેલના કહેવા પ્રમાણે એન્જિનો સુધરતાં ઝડપ માટે ઝાઝો સવાલ નથી રહેતો. દરિયાની સપાટીએ ૧૯૩ માઈલની ઝડપે ઊડતા વિમાનમાં ૪૦,૦૦૦ ફૂટ ઊંચે ૨૭૭ માઇલની ઝડપ આપમેળે આવી જાય છે. વળી પંખાનું કદ (wing–span) વધારતાં તો તે સહેજે ૨૯૬ માઇલ પર પહોંચે.

અને આમ, કલાકે લગભગ ત્રણસો માઇલની ઝડપ મળતાં સાત કલાકમાં તો આટલાટિક સહેજે પાર કરી જવાશે. એ રીતે ભવિષ્યમાં માણસ વધુ કામયાબ બનતો જશે તો બે લાખ ફૂટ ઉપર તો એને બળતણ પણ સીધું હવાના એ ઉપલા આવરણમાંથી જ મળી રહેશે ! અને ત્યારે માણસે અવાજ જેટલી જ—કલાકના સાતસો માઇલની ગતિની સિદ્ધિ મેળવી હશે ! એ અખૂટ ઝંખના ખૂઝવવાના આજના જ પ્રયાસો જુઓને ?

ધ્રુવપ્રદેશના એકાકી સાહસ સફરી અને પ્રયોગશાળાના કોઇ પ્રોફેસરથી માંડી માનસશાસ્ત્રી, ખગોળશાસ્ત્રી કે કોઇ પણ 'શાસ્ત્રી' તરફ નજર નાખો. બધાયના પ્રયાસો પાછળ એ એક જ ઝંખના કામ કરી

રહેલી લાગશે,—દિશા અને કાળની સીમાઓ દૂર હડસેલવાની. ને તે એટલા જ ખાતર કે નવી પેઢી એના પોતાના કરતાં વિશાળ 'કેદ'માં જીવી શકે!

અને આજકાલ આપણે નથી અનુભવતા કે એવા પ્રયાસો માટે રાષ્ટ્રેરાષ્ટ્ર અને વ્યક્તિએ વ્યક્તિ પણ હવાવૃત્તિ (air-sense) ધરાવતી થતી જાય છે? હવે સ્ટ્રેટોસ્ફીઅર શોધાય છે તે એટલા જ ખાતર કે એમાં સફળ ઉડાણ કરી શકાય. એ સફળ થતાં વૈશ્વકિરણ, ઑઝોન અને જુદીજુદી ઊંચાઇએ રહેલી હવાની જુદીજુદી વિદ્યુન્મયતાના ઘણા ચમત્કારો આપણે જાણતા થઇશું. પૃથ્વી પર પડતાં અલ્ટ્રા-શૉર્ટ કિરણોને પૃથ્વીનો વિનાશ કરતાં પણ સ્ટ્રેટોસ્ફીઅરમાંનું એ ઑઝોનનું આવરણ જ બચાવે છે. હજુ સુધીનાં ઉડાણો એ આવરણને પહોંચી શક્યાં નથી, પણ માણસનો ભવિષ્યનો હલ્લો ત્રીસ હજાર ફૂટ ઊંચે આવેલા આવરણમાં જ થશે એ ચોક્કસ છે.

આજસુધીમાંયે માણસે હસ્તગત કરેલાં વાહનોને કેટલી સંપૂર્ણતાએ આણી મૂક્યાં છે? વિમાનો સુપર સર્ચલાઇટ ને રેડીઓ કૅાન્ટ્રોલ ધરાવતાં તો થયાં જ છે, પણ ટેલીવીઝન મારફત તેમને રસ્તાનો અને પહોંચવાનાં સ્થાનનો નિશ્ચિત ખ્યાલ આપવાના, તેને જોઇતું બળતણ ઘટાડવાના અને પૃથ્વીના ગુરુત્વાકર્ષણના ખેંચાણમાંથી પણ તેમને મુક્તિ અપાવવાના પ્રયોગો માનવી નક્કી કરી રહ્યો છે. વિમાનોના હડહડતા દુશ્મન સમા ધુમ્મસને રસાયણોથી હટાવવાના ને પાઇલટો વગર જ વિમાનોને નિશ્ચિત સ્થાને પહોંચાડવાના પણ પ્રયાસો પાછળ નથી રહ્યા.

પણ રહી રહીને સવાલ એ થાય છે કે યુગોથી ચાલી આવતી આ અબૂઝ ઝંખનાનું આખર પરિણામ શું? 'ઝડપની ખાતર ઝડપ' એ બેશક જીવનમાં એક નૂતન રંગદષ્ટિ જન્માવી શકે છે; પણ માણસની સ્વાર્થવૃત્તિ સદાયે અનિયંત્રિત રહેતી આવી છે, એટલે એ ઝંખના પાછળ એ પોતાના સ્વાર્થને પણ વેગ નહિ આપે એની શી ખાત્રી? પાઇલટ વગરના એરોપ્લેન ને ટૉર્પિડોને પ્રેમના દૂતો તરીકે વાપરવાને બદલે મોતના કાસદો તરીકે એ નહિ વાપરે એનો શો પુરાવો? આપણે ઇચ્છીએ કે એમ ન બને; પણ એમ નહિ બને એમ માનવાનું પણ કોઇ સબળ કારણ તો આપણી પાસે નથી જ. **'અનિકેત'**

મારી સફર [૨]

જીવનની મિઠાશ ભૂતકાળનાં સ્મરણોમાં છે. પણ સ્મરણમાં એ જ કાર્ય સમાઇ શકે છે, જે અંતરની ઊંડામાં ઊંડી લાગણી સાથે સંકળાએલું હોય. લાગણીએ પ્રેરેલા કાર્યમાં માથું મૂકવું પડે તોપણ કર્તા એને ધન્ય પ્રસંગ ગણે છે.

આવા કેટલાયે સફળ કે વિફળ પ્રયત્નોનાં સ્મરણો મને આનંદ-સમાધિમાં નિમગ્ન બનાવી દે છે. આજ એ ભૂત-પ્રસંગોનો ઢગ ઉખેળું છું અને એમાંથી ઊડતી ધૂંખળ વાતાવરણમાં પડઘા પાડે છે. હું એ પડઘો ઝીલું છું. એ કહે છે: 'માણસ સંસ્કારોનું પૂતળું છે. સંસ્કારના કંકાલમાં બેસીને જ મનુષ્ય જન્મે છે. પ્રસંગ-યોગ એ સંસ્કારોને પોષે છે અને કરમાવે છે. અનુભવના યોગ સાથે ભળી જઇ એ સંસ્કારો મનુષ્યનું જીવન ઘડે છે.'

આ પડઘો સાંભળીને ઘણી વાર સુધી હું થંભી રહું છું. છેવટે બોલી ઊઠું છું: 'તો પછી સફળતા કે વિફળતાનો શોક શો? મેં ક્યાં કંઇ કર્યું છે? પ્રકૃતિનું અગમ્ય બળ જ મારી પાસે કંઇક કરાવી ગયું.' આટલું બોલ્યા પછી મારા અંતરમાં ટાઢક વળે છે.

હું આઠેક વર્ષનો હોઇશ. મારા પાડોશના એટલી જ ઉમરના એક છોકરા સાથે આખો દિવસ રમ્યા કરતો. સાંજ થાય અને ગાયોનું ધણ ક્યારે આવે એની રાહ જોતા અમે શેરીમાં બેસી રહેતા. ધણ આવ્યા પછી જ ચોરામાં ઠાકોરજીની આરતી થતી. એક પછી એક બધી ગાયોને જતી અમે મૂગા થઇને જોઇ રહેતા, ને એકેય ગાય ન દેખાય એટલે દોડીને ચોરે પહોંચી જતા.

ઝાલર વાગે; શંખ ફુંકાય; બાવાજી કંઇક ગણગણે અને આરતી ઉતારે. છેવટે 'સંધ્યા આરતીના જે સીતારામ' બોલીને અમે પગે લાગીએ. બાવાજી તુળસીપાન સાથે પાણીનું ચરણામૃત આપે. પી જઇ, આંખે લગાડીને 'બાવાજી સીતારામ'ના બરાડા પાડતા અમે નાસી જઇએ. રોજનો અમારો આ કાર્યક્રમ ક્યારેયે વિક્ષેપ પામતો નહિ.

બેચારપાંચ દિવસે એકબે સાધુ ચોરે આવ્યા જ હોય. બેચાર માણસોનું ટોળું એ બાવાની ચોમેર કરી વળ્યું હોય. બાવાજી લાંબી ચલમ ફૂંકે અને એક દમ

જેમાં બાવા બનીને નીકળવાનો મારો પહેલો પ્રયત્ન પડી ભાંગે છે

એવો લગાવે કે ચલમ ઉપર ભડકો થઇ આવે. આ જોવું મને ખુબ ગમે. કોઈ સાધુ આવેલો હોય તો આરતી થયા પછી જરા દૂર જઇને અમે સામે બેસી જતા. ચલમ ફૂંકાતી જોઇજોઇને ખુશ થતા.

પ્રથમ તો ચલમના ભડકા તરફ જ અમારૂં લક્ષ રહેતું. પછી બાવા સાથે લોકો વાતો કરતા તે સાંભળવામાં પણ કંઇક રસ પડવા લાગ્યો. લોકો પૂછે કે 'બાવાજી કયાંથી આવતા હે અને કયાં જાવેગા?'

ત્યારે બાવાજી પણ પ્રશ્નની શુદ્ધતાભરી હિંદી ભાષા જેવી જ ગુજરાતીમાં જવાબ દેતા. પોતે બદ્રીકેદારથી રામેશ્વર અને ગંગાસાગરથી દ્વારિકા કેવી રીતે જાત્રા કરી તેનું બાવાજી વર્ણન કરતા. કયા પ્રાંતના લોકો સારા ને કયાંના લફંગા એ વર્ણીને પોતાનાં કષ્ટનું બયાન આપતા. કયારેક તો આવી વાતો ઘણી વાર સુધી ચાલતી.

ધીમેધીમે ચલમના ભડકાની દિલચસ્પી જતી રહી અને બાવાજીની વાતોમાં રસ પડવા લાગ્યો.

આ ફરતા સાધુઓ જીવતી ભૂગોળ સમા હતા. એમનાં વર્ણનો નિરીક્ષણ કે તુલના વિનાનાં ભલે હશે, પણ વાસ્તવિક તો ખરાં જ. મારા અનુભવમાં પણ એ જ આવ્યું છે કે દેશની વાસ્તવિક પરિસ્થિતિ સમજવા માટે પરિભ્રમણ કરવું હોય તો એ સાધુ–બાવાના સ્વાંગમાં સફળ નીવડે છે. તે સ્થિતિમાં અનેક પ્રકારના અનુભવો થાય છે. 'તુંડે તુંડે મતિર્ભિન્ના' સમા હજારો લોકોનો પરિચય મળે છે. આ ભગવા વેશમાં મોટો ફાયદો તો એ છે કે વિના ખર્ચે આખા દેશમાં ભમી શકાય. થોડી સમજશક્તિ અને હોશિયારીથી વર્તે તો ભાવિક અંધશ્રદ્ધાળુઓમાં ગુરુ પણ બની બેસે છે. મને તો આવી રીતે ઘણી જ લહેર મળી છે. પોરબંદરના એક જેલર સાહેબ સંન્યાસીના વેશમાં આખો દેશ ભમીને કાશી આવ્યા હતા. તેઓ સંપન્ન હોવા છતાં એક પાઇ પણ સાથે લીધા વિના જ નીકળેલા. પાસે એક કમંડળ અને મૃગચર્મ રાખતા.

આપણા દેશના સાધુઓની જિંદગી ભ્રમણમાં જ જાય છે. આવા ભમતા સાધુઓનો એક વર્ગ બની ગયો છે.

મારા ગામને ચોરે આવતા ઘણા સાધુઓને મેં સાંભળ્યા. મારા કુમળા મન ઉપર એક અસર ઘર કરી ગઇ.

ઉપદેશનો પ્રભાવ માણસને ઘડીક આવેશમાં ભલે લાવી દે, પણ એ જીવનમાં ભળતો નથી. આપોઆપ ગ્રહણ કરેલા વિચારોનું બળ મનુષ્યને મક્કમપણે દોરે છે. એ બળમાં જીવન રંગાઇ જાય છે.

મને લાગ્યું કે આ સાધુઓ કેવું સુખ માણે છે! મારે તો ઘરની કેદમાં પુરાઈ રહેવાનું. રમવાની યે છૂટ નહિ. પિતાજી રોકે; બાનો ડર. આમ ન કર, આમ ન થાય, એમ કરીશ તો માર ખાઇશ, આવા ઑર્ડિનન્સ સાંભળ્યા જ કરવાના. માબાપનો આ જુલમ આ વખતે મને ભયંકર લાગ્યો. મોટેરા આવાં નિર્દય કેમ હશે એવું વિચારીને ઘણી વાર ગાળો પણ દેતો.

પેલા બાળ દોસ્તને મેં વાત કરી કે 'ચાલ આપણે ઘેરથી ચાલ્યા જઇએ.'

મિત્ર કહે 'મને પણ મારી બા મારે છે, એટલે મારે ય ભાગી તો જવું છે. પણ બાપુ કાંઇ જવા દે?'

મેં કહ્યું: 'આપણે બાવા થઇ જઇશું. ચાલને, ભારે મઝા પડશે. ફરીશું ને મોજ કરીશું.'

બસ; નિશ્ચય થઇ ગયો. એ જ દિવસે નાસી જવાનો વિચાર કર્યો. સાધન કંઇ સાંભર્યાં નહિ. જરૂર શાની પડશે, એ પણ કંઇ વિચાર્યું નહિ. પણ એક વાત ભુલાઇ નહિ. ખાવાનું તો જોઇએ જ ને? મિત્ર કહે, 'થોડા દાણા તું લઇ લેજે અને થોડા હું લઇ લઈશ.'

વાત ગમી ગઇ. તરત જ દાણા લેવા અમે છૂટા પડીને ઘેર ગયા.

મારાં બા ઘરમાં હતાં. તેમના દેખતાં તો દાણા લેવાય નહિ. છાનોચૂપ થઇને આંગણામાં જ બેસી ગયો. બા ઘરમાંથી કયાંક જાય કે દાણા લઈ લઉં એ મોકો જોઇ રહ્યો.

ખાલી બેસી રહે એ બાળક જ નહિ. આંગણામાં પીપળો હતો. તેના પાંદડાં વીણવા લાગ્યો. બધાં પાંદડાં વીણાઇ ગયાં. બા તો કંઇ આડાંઅવળાં થયાં નહિ. પાંદડાં લઇને બેસી ગયો. પીળાં, લીલાં ને સૂકાં એમ અલગ અલગ કરીને ગોઠવવા લાગ્યો. બા કયારનાં મારી લીલા જોઇ રહ્યાં હશે. ઓશરીની કોર ઉપર ઊભાં રહીને બોલ્યાં:'હાં, આમ ડાહ્યો થઇને રમતો હો તો કોઇ મારે? મારે વિચારશક્તિ હોત તો હસી જ પડત.

થોડી વાર પછી બા ક્યાંક ગયાં. 'હમણાં આવું છું, ક્યાં ય ન જઇશ.' કહેતાં ગયાં. મને તો કલ્પવૃક્ષ ફળ્યું. તરત જ દોડતો ઘરમાં ગયો. ઘઉંની કોઠી ભરી હતી. સાણું ઉઘાડી નાખ્યું. ખળખળ કરતી ઘઉંની ધાર છૂટી. મારે તો પહેરણની ખોઇ જ ભરવી હતી. સમાયા એટલા ઘઉં ભરીને ઘર બહાર નીકળી ગયો.

દોસ્તના ઘર સામે નજર કરી તો તે બારણા પાસે રમતો હતો. 'એઇ! એઇ!' કહી તેને બોલાવ્યો. પાસે દોડી આવીને તેણે કહ્યું. 'હું દાણા નહિ લાવું. મારી બાએ મને માર્યો.'

ભાઇ સાહેબ દાણા લેતાં પકડાઇ ગયા હશે.

'મેં ઘણુંય લીધા છે. ચાલ ઝટ, જતા રહીએ.' મેં કહ્યું.

અમે તો ચાલી નીકળ્યા. દોસ્ત 'દિશોપિ વસનમ્' હતો. મેં એક પહેરણ જ પહેરેલું. ગામડામાં આઠનવ વર્ષની વય સુધી બાળક નગ્ન ફરે એમાં શરમ મૂંઝાતી નથી.

અમે તો પહોંચ્યા સીધા ગામને ઝાંપે. અમારા ગામનો આ દરવાજો તો અમે ક્યારેક ક્યારેક જોએલો, પણ પાદરની પેલી પાર શું છે તેની ખબર નહિ.

ગામ બહાર નીકળીને વિચારમાં પડ્યા. ક્યાં જવું, કયે રસ્તે જવું એ પ્રશ્ને મૂંઝવ્યા. સૂર્ય આથમી ગયો હતો. ગાયોનું ધણ પાદરમાં આવી પહોંચ્યું. પાદરની એક પીપળ હેઠે ઊભા થઇ રહ્યા. ગાયો ગામમાં જતી રહી. સંધ્યાના રંગો ઓસરી ગયા. હવે અંધારૂં જામશે, એમ લાગ્યું.

'હું નહિ આવું. ના બાપુ, હવે તો રાત થઇ ગઇ. પણે ભૂત થાય છે.' કહીને મારા ભાઇબંધે પાછી પાની કરી.

દલીલ કરવા જેટલી શક્તિ એ વેળા મારામાં નહોતી.

'ત્યારે ચાલો, ચોરે જઇને સૂઇ રહીએ. સવાર થશે ત્યારે જઇશું.' મેં કહ્યું.

બાવા તો ચોરે જ ઊતરે, એ વાતે મને આમ કહેવરાવ્યું. અમે પણ હવે તો બાવાની દીક્ષા લીધેલીને? ઘેર કેમ જવાય?

અમે પાછા ફર્યા. ચોરે જઇને બેસી ગયા. આરતી થઇ ગઇ હતી. ટમટમતા દીવાના અજવાળામાં એક-બે માણસો દેખાયા. બાવાજી ભજન ગાતા હતા. એક ખૂણામાં અમે બેસી ગયા. સાચે જ જાણે અમે સાધુ બની ગયા છીએ એ જ ભાવ દિલમાં ભર્યો હતો.

થોડી વાર થઇ ત્યાં તો બેત્રણ જણ ચોરા પર ચડ્યા.

'અલ્યા, આ રહ્યા!' અમને ખૂણામાંથી શોધી કાઢીને કોઇક બોલ્યું.

'અહીં કેમ પેઠા છો? ચાલો.' કહીને મોટા ભાઇ નજીક આવ્યા. મારો હાથ પકડ્યો.

'નથી આવવું, જા' કહીને હું ખૂણામાં ભરાતો ગયો.

'નથી કેમ આવવું?' કહીને ભાઇએ મારા હાથ પકડ્યા. બીજાએ બે પગ પકડ્યા. મને ઉપાડી ચાલ્યા. હું બરાડા પાડતો રહ્યો. દોસ્તનું શું થયું, એ કંઇ યાદ નથી રહ્યું.

આ રીતે મારી પ્રથમ સફર પડી ભાંગી.

મારી આ કરણી ઉપર ઘરનાં બધાંને મેં હસતાં જોયાં હતાં. આજ વિચારૂં છું અને માબાપો ઉપર વધારે ગુસ્સો ચડે છે. માબાપોએ કદી બાળકની દુનિયાનો વિચાર કે પરવા કર્યાં જ નથી. પોતાની જ દુનિયાનાં રમકડાં એમને બનાવી મૂક્યાં છે. બાળકની દુનિયાનો વિચાર માબાપો કરશે, ત્યારે મહાત્મા ગાંધીની જરૂર નહિ રહે. ત્યારે ઈશ્વરને અવતાર નહિ લેવો પડે.

બાળકને માબાપ ઘડે છે અને યોગ્ય બનાવે છે એ વાત જ ખોટી છે. હા, બગાડે છે જરૂર. જન્મગત સંસ્કારોને ઘૂંટીને કૃત્રિમ ચોકઠામાં એ જકડી દે છે. જન્મગત સંસ્કારો પોષાય તો મનુષ્ય સંપૂર્ણ જીવન જીવે છે. એની જરૂરિયાતો એને મળે જ છે. એના જીવનપ્રવાહમાં પછી 'નેતા—બળ'ની જરૂર નથી રહેતી.

મનુષ્યજાતિના જીવનનું આ રહસ્ય આ જડ જમાનાના આપણે ઝટ નહિ સમજી શકીએ.

આ મારી પ્રથમ સફરે સંસ્કારના એકાદા અંકુરને લીલો કર્યો.

(ચાલુ) **જીવરામ જોષી**

મેંદીનાં પાન

ખરી પ્રશંસા તે જ કરી શકે છે જે પોતે પ્રશંસાથી બેપરવા હોય છે.

પુસ્તકોનો ઉપયોગ કરતો હો તો એવી રીતે કર, જેવી રીતે મધમાખી પુષ્પનો કરે છે.

દુનિયામાં મોટામાં મોટો કમનસીબ તે છે જે કમનસીબી સહન કરી શકતો નથી.

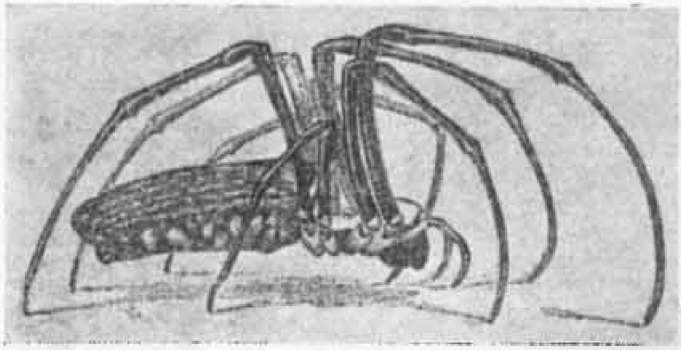
વન વગડાનાં વાસી

કરોળીઆ

કૃષ્ણપક્ષની રાત અને ભર ચોમાસું. વળી આગળ-રામની ગીચ ઝાડી. પછી અંધકારનું શું પૂછવું? એને ભેદનારી એક પણ તારા નજરે પડતી ન હતી. માત્ર, વરસાદ ઝરમર ઝરમર આવતો હતો. એનાં ટીપાંના ટપકારાથી તડતડતાં પાંદડાંની વચ્ચે ઊડતા ચમકતા અસંખ્ય આગીઆથી નદીનો પ્રાન્તદેશ પળેપળે ઝબુક્યા ઊઠતો હતો. બધે સુમસામ હતું. એ શૂન્યતાને ભરી દેતા, તળાતા કાંદા અને શેકાતી ભાખરીના મિશ્ર ગંધથી વાતાવરણ મઘમઘી રહ્યું હતું. પણ આ બધાંનો ઉપભોગ કોણ કરે? ચંદ્રાવતીથી ચાલતા આવેલા એટલે અમારામાંના ઘણાખરા તો થાકને લીધે ઘોરતા પડ્યા હતા.

રસોઇ તૈયાર થઇ અને ડોલ લઇને હું પાણી લેવા નીચે ઊતર્યો. મહાદેવ વટાવી આગળ જાઉં છું ત્યાં મારા ગળા પર ફાંસા જેવું કંઇક લાગ્યું. કપડાં સૂકવવા કોઇ યાત્રીએ દોરી બાંધી હશે, એમ ધારી હું ફાનસ ઊંચકી જોઉં છું તો દોરી નહિ, પણ રેશમના ઝીણા તાર જેવો પણ દૃઢ, બે ઝાડ વચ્ચે ઝૂલતો વીસેક હાથ લાંબો દોર અને એ પર ઝડપથી ફરતો બોરેક જેવડો કરોળીઓ નજરે પડ્યો! આવડો મોટો કરોળીઓ જિંદગીમાં જોયેલો નહિ, એટલે કંઇક કુતૂહલથી અને કંઇક જિજ્ઞાસાથી હું ત્યાં ઊભો રહ્યો. પહેલાં તો પ્રકાશ જોઇને એ ગભરાયો, પણ ધીરેધીરે વિસ્રબ્ધ થતાં એણે કાર્ય આરંભ્યું. મારા મનમાં કે એક ઝાડથી બીજે ઝાડ જવા એણે આ હવાઇપુલ બાંધ્યો હશે; પણ આ તો જુદું જ નીકળ્યું. એણે તો જાળ વણવા માંડી! અહીંથી તહીં જાય, નીચે ઊતરે ને ઉપર ચડે,—એમ આતાન વિતાન તન્તુઓથી એ રસ્તા વચ્ચેનો આખો પ્રદેશ ભરી નાખવા માંડ્યો. પાછળથી બૂમ ન પડી હત તો એની ચપળતા અને કૌશલ્યથી મુગ્ધ બની હું ત્યાં આખી રાત ઊભો રહ્યો હત. પણ મારા આનંદ ખાતર ભૂખ્યા ડાંસ જેવા મારા સાથીઓ થોડા ધીરજ ધરે? એટલે ઉપરાઉપરી પડતા પોકારથી ન છૂટકે હું ત્યાંથી નદીમાં ઊતર્યો. અહીંના

બાબારામ વાળા કરોળીઆના માદા

વાત્રની વાતો ખૂબ સાંભળેલી એટલે આમથી ખાશે કે તેમથી, એમ ગભરાતો હું ઝટપટ ડોલ ભરીને નાઠો. વાળુ પછી પણ પેલું અધુરૂં તન્તુવાય કર્મ જોવાનું ઘણું યે મન હતું.. પણ તમે જાણો છો ને? પેટમાં પડેલી ભાખરી કંઇ એવાં અવલોકન થોડાં જ કરવા દે? એટલે કચવાતે મને આંખોને ઘેરાવા દીધી. સવારમાં ઊઠીને જોઉં તો રસ્તા વચ્ચોવચ્ચ પૂરા પાંચ ફૂટ ઊંચી વિશાળ સુંદર ચક્રાકાર જાળ! એનો વણનાર તો ન દેખાયો, પણ એની અદ્ભુત લીલાનો મૂર્તિમંત પરિચય પાછળ મૂકતો ગયો. આછા સૂર્યપ્રકાશમાં સપ્તરંગી વર્ણશોભા ધારણ કરતાં વારિકણથી લચી પડતી એ આજે પણ મારી નજરે તરે છે.

* * *

મધરાત થઇ હશે. અત્યારે મારો પગ ખૂબ પીડાય છે. પંદર દિવસથી પથારીવશ છું; પણ અસહ્ય વેદનાને લીધે ઊંઘી ન શક્યો હોઉં તો આજે જ. વાંચવાનું પણ ગમતું નથી. ઘરમાં બધાં ઊંઘે છે. જાગતા હોઇએ તો અમે બે જ: હું અને મારો લૂતાપદ્દ મિત્ર: 'માખીનો વાઘ'. મારા પલંગની અડોઅડ, ભીંતાની કિનારીએ એણે ઘર બાંધ્યું છે. સુંદર મુલાયમ શ્વેત રેશમના પડદા પાછળ, આછી મલમલની બનાવી હોય એવી નાની કોથળીમાં એની માદાએ ઇંડાં સુરક્ષિત મૂક્યાં છે. માદાને ઘર ભળાવી અત્યારે એ આહાર શોધવા નીકળ્યો છે. રાતે પણ ભમે અને દિવસે પણ આ જ ઉદ્યમ. ક્વચિત એકાકી; વખતે સજોડે પણ વિચરે. પહેલાં ભીંત પર જ ફરતો: હવે એ મારી મચ્છર-દાનીની કિનારે પણ આવે છે. કેવળ માખી એનો ભક્ષ્ય. માખીને પાંખ: એને નથી. એ માત્ર કૂદી શકે: અત્યંત તીવ્ર વેગે પણ નિઃશબ્દપણે એ માખીની પાછળ પડી, એને પકડી શકે. આ બધામાં એ અદ્ભુત કૌશલ્ય દર્શાવે છે. મનુષ્યને દુર્ગમ એવી એની કુશળતાના અવલોકનમાં હું મારૂં દરદ ભૂલી જાઉં છું.

* * *

આ તો ભૂતકાળનાં બે સ્મરણ. બાબારામના મિત્રને ફરીથી મળવાનો યોગ નથી આવ્યો. પણ 'માખીનો વાઘ' તો જુનો જોગી. એને હું જન્મથી ઓળખું છું. આ લખું છું તે વખતે પણ એ સામેની ભીંતે ભમી રહ્યો છે. પણ એના જીવનમાં રસ લેતાં હું શીખ્યો મારી ઘાયલ અવસ્થામાં. મને અકસ્માત ન થયો હોત તો કદાચ એનો નિકટનો પરિચય મને ન થાત.

પરંતુ એ અને એના સગોત્રી બીજા કરોળીઆના અનુભવ માટે માંદા થવું કંઇ આવશ્યક નથી. ગમે ત્યારે પણ એના જીવનનો પરિચય કરી શકાય છે. વિકૃત શરીર અને બીભત્સ દર્શનથી એ ભલે હડધૂત થયો; છતાં આપણને એ ઘણું શીખવી શકે તેમ છે. એની પાછળ વાપરેલો સમય વ્યર્થ તો નહિ જ જાય.

કરોળીઓ એટલે Spider.[1] વીંછી એના સગોત્રી. કાનખજુરા, ઝૅમેલ, મોચીડા, જૂઆ વગેરે એના જ વર્ગ[2]નાં પ્રાણી. કરોળીઆને જીવાત—'ઇન્સેકટ'—ન કહેવાય. જીવડાંને છ પગ: કરોળીઓ આઠ પગવાળો. જીવડાંને બે મૂછો—'ઍન્ટીના': કરોળીઓ નમૂછીઓ. જીવાતના શરીરના અનેક સાંધા: કરોળીઆના શરીરના ધડ અને પેટ એવા બે જ ભાગ. જંતુઓને ઓછાવત્તા અવતાર લેવા પડે: કરોળીઆનાં ઇંડાંમાંથી પૂર્ણાવયવવાળા નાના કરોળીઆ જ જન્મે. અવતાર-લીલાની એને ખટપટ જ નહિ. જંતુઓને પાંખો હોય: કરોળીઓ પાંખો વિનાનો.

આંખો: મોટે ભાગે આઠ; બે વચ્ચોવચ્ચ. એને દરેક પડખે ત્રણ ત્રણનું ઝુમખું.

મોં: અત્યંત સાંકડું. નક્કર આહાર ચાવી શકાય નહિ; માત્ર રસ પીવાય.

ધડ: કેડથી તે માથા સુધી સળંગ એક જ; ઢાલ જેવું કઠણ ઢાંકણ[3]

પેટ: કેડ પાતળી દોરડી જેવી. એને છેડે ગોળ, ચપટું, લંબગોળ–એમ વિવિધ આકારનું, પાતળી નરમ

---

૧ શાસ્ત્રીય સંજ્ઞા Araneida

૨ Arachneida

૩ Carapace. કાચબાના શરીર ઉપરની ઢાલનું પણ આ નામ.

ઢાકણાવાળા દર કરનાર કરોળીઆ

રેશમ જેવી ત્વચાથી છવાએલું પેટ. એના પર રૂંવાટી. પેટને છેડે રેશમ કાંતવાનાં યંત્ર Spinne:etes.

પગ: આઠ, અનેક સાંધાવાળા. એના છેડે પંજા જેવા નહોર. પગ પર રૂંવાટી.

વાણી: એ બોલી શકતા નથી પણ એમનાં અંગો પર વિશિષ્ટ પ્રકારનું સ્વરોત્પાદક યંત્ર[૪] હોય છે: કરવતના દાંતા પર લાકડી ફેરવવાથી જેમ અવાજ ઉત્પન્ન કરી શકાય છે, તે જાતનું.

કાન: એની શ્રવણશક્તિ ઘણી તીવ્ર હોય છે. સ્વરથી કે જાળનાં આંદોલન કે ધ્રુજારાથી, શિકાર જાળમાં સપડાયાનું પારખી શકે છે.

કરોળીઆ આમિષાહારી છે. પણ એમને જડબાં નથી, એટલે શિકારના શરીરનો માત્ર માંસરસ ચૂસી[૫] લે છે. મુખ્યત્વે જીવડાં એમનો આહાર. એને પકડવા એ વિવિધ યુક્તિઓ અજમાવે છે. ક્વચિત શિકાર પાછળ દબાતે પગલે જાય, ક્વચિત છૂપાઈને, ખુલ્લો હુમલો કરીને, વળી અદ્ભુત અપૂર્વ રચનાવાળી જાળ રચીને, જમીનમાં દર કરી તે પર જાળ બિછાવીને-એમ વિવિધરીતે પકડાએલા શિકારનો એક જ ફેજ છે: પકડાયો કે એનાં કુણાં અંગોમાંનો રસ કરોળીઓ ચૂસી લેવાનો જ. કરોળીઆને પોતાને ખાનાર વીંછી અને ભમરી.

સાધારણરીતે કરોળીઆ ઈંડાં જ—કોઈકોઈ ૮૦૦ થી ૧૦૦૦ જેટલાં એકી વખતે—મૂકે છે. ક્વચિત પાંદડાંની વચ્ચે; ક્વચિત જમીન પર રોડાં કે લાકડાંને ઓથે; માખીના વાઘ જેવા મકાનની ભીંતે સફેદ ચાદર જેવી, રૂપિયા જેવડી રેશમની જાળ બિછાવીને આપણાં ઘરમાં જાળાં બાઝે છે તેના કરોળીઆ વળી ઈંડાંની કોથળી જ પેટે વળગાડીને—એમ વિવિધ રીતે આ ઈંડાનું જતન કરાય છે. એમાંથી બચ્ચાં નીકળે તે ગાબા જેવાં જ, સર્વાવયવસંપૂર્ણ

એમનો વિસ્તાર સર્વવ્યાપી છે. પૃથ્વી પર પ્રત્યેક સ્થળે એ મળી આવશે આપણા ગુજરાતમાં પણ એમની અનેક જાતો રહે છે.

એમનાં નિવાસસ્થાન પણ એવાં જ વિવિધ. અરધોઅરધ જાતો જમીન પર રહેનારી. કેટલીક ઝાડ પર, વાડ વેલા ને છોડનાં પાન કે ડાળી પર. ઘાસનાં તણખલાં આમળીને ઘર કરીને પણ રહે. પત્થર નીચે કે જમીનમાં દર કરીને વસનારા પણ કેટલાક છે. થોડાએ તો પાણીમાં ઊતરી, તળિયે દર બનાવીને રહેવામાં મહત્તા માની છે! આ બધાથી ભિન્ન વિચારના વિશિષ્ટ કરોળીઆ

૪ Stradulating apparatus તીતીઘોડાની કેટલીક જાતોના પગ પર આવાં જ યંત્ર હોય છે.

૫ આ માંસરસ ચૂસવાનાં અંગ (flaces) મોંના આગલા ભાગમાં આવેલાં છે.

કોઈપણ સ્થળનો આધાર લેતાં, અદ્ધર લટકતી જાળ બાંધી એના હવાઈ કિલ્લામાં ભરાઈ બેસવામાં કે એના ઝૂલતા દોરથી હીંચકવામાં જ ગૌરવ ગણે છે.

એમની નિશાચરવૃત્તિ અને અપૂર્વ ચપળતા તથા બીકણપણાને લીધે એમનો પરિચય કે જીવનવ્યવહારનો અભ્યાસ કરવો અત્યંત મુશ્કેલ છે. એને લીધે જ આપણે ત્યાં રહેતા કરોળીઆ વિષે ઘોર અજ્ઞાન પ્રવર્તે છે. જે અલ્પસંખ્ય જાતો આપણી અત્યંત નિકટવર્તી છે, એમનું પણ સમગ્ર જીવન તો નથી જ જાણવામાં આવ્યું.

એમના પરિચયમાં એક મોટી આડખીલી એમનું નાનું કદ છે. ઉષ્ણ પ્રદેશની વિશિષ્ટ જાતો બાદ કરીએ તો બાકીના બધા કરોળીઆ અત્યંત સૂક્ષ્મ દેહવાળા છે. જે કંઈ વિસ્તાર દેખાય છે તે એમના લાંબા પગનો જ. જે થોડીઘણી જાતો મોટા ભારે દેહવાળી છે તેમાં **Ovicularia** મોખરે આવે. નાનાં પંખીઓને પણ મારી ખાવાની એની ભયંકર વૃત્તિને લીધે જ એનું એ નામ પડ્યું છે. ભારતવર્ષમાં મોટામાં મોટી જાત[૬] માત્ર બે ઈંચના દેહવાળી છે: તે પણ માત્ર માદા જ. એ જાતનો નર તો નાનો: વાલ જેવડો જ હોય છે!

હવે આપણા થોડા પાડોશીઓનો પરિચય કરીએ.

પ્રથમ જાત જમીનમાં દર કરીને રહેનારી. જાળાં, ઝાંખરાં કે સૂકા ઘાસને આઘુંપાછું કરીને જોતાં એમનાં દર નજરે પડે છે. બેત્રણ આગળ સીધું ઊંડું પેન્સિલ જેટલું પહોળું દર: એના દરવાજા પર જાળ બિછાવી અંદર કરોળીઓ ભરાઈ બેસે. અજાણ્યું રખડતું જીવડું એ જાળ પર બેઠું કે ત્યાં જ ચોંટી જાય. આવી ઉઘાડી જાળથી સંતોષ ન પામતાં કેટલાક કરોળીઆ દરના મોં પર બરાબર બેસી જાય એવો, શહેરની ગટરોનાં ઢાંકણાંને હૂબહૂ મળતો દરવાજો પણ બનાવે છે. એને લીધે એનું યથાર્થ નામ **Trap-door**[૭] કરોળીઆ પડ્યું છે. આ ઢાંકણાવાળા કરોળીઆના પ્રત્યક્ષ પરિચયથી હું હજી વંચિત રહ્યો છું.

વાડ અને ઝાંખરાંમાં આપણે ઘણી વખત જાળાં બાંધેલાં જોઈએ છીએ. કોઈ આછાં તો કોઈકોઈ અભેદ્ય જેવા ગાઢ. એ જાળાં બનાવનાર કરોળીઆનું નામ **Stagodyphus Sarasinorum.** ઘણી વખત ઝાડનાં પાંદડાં ગૂંથીને પણ એ જાળ બનાવે છે. ક્વચિત એની જાળથી આખાં ઝાડનાં ઝાડ આવરી લે છે. સને ૧૯૩૦ની સાલમાં અસહકાર અજવાળ્યત વેગે વધતો હતો. એવે કોઈએ વાત કરી કે અમદાવાદથી ૨૫–૩૦ ગાઉ પર ચરોતરમાં એક ગામ ફરતું અને ઝાડો પર કોઈ દૈવી માયાથી હાથનું કાંતેલું સૂતર વીંટાયું છે. 'વન્દે માતરમ્ કી જે' પોકારનારા ભાવિક જનો દોડ્યા. સૂતરને વધાવ્યું. થોડુંથોડું પ્રસાદ તરીકે પણ લેતા આવ્યા. આ સૂતર તે ઉપર વર્ણવેલા કરોળિયાની જાળ જ હતી. બાવળ એનું પ્રિય ઝાડ. જોકે શેરથાને રસ્તે મેં એને આંબા અને પીપળાનાં ઝાડ ઢાંકી દેતો જોયો છે. આવી વિશાળ જાળોમાં હજારો કરોળિયા ભેગા થઈને રહે છે. કરોળીઆમાં સામાજિક જીવન જીવનારી જાત હોય તો આ જ. એની જાળ તપાસો. અનેક જાતનાં જીવડાંના દેહનાં ખોખાં મળી આવશે. દહાડે તો જેમનાં દર્શન પણ દુર્લભ એવા કેટલાયે નિશાચર જંતુ એમાં જડી આવે છે. કોઈપણ પ્રદેશના જંતુઓનો પરિચય કરવાનું આ જાળાં જેવું ઉત્તમ સાધન અન્ય નથી.

આટલાં તો વનવગડાના વાસી. હવે આપણાં ઘરના વસનારાઓને મળીએ. એમાં પ્રથમ સ્થાને આવે **Artema Atalanta:** ઘરના ખૂણેખૂણા ભરી નાખનાર, જાળાં કે બાવા બનાવનાર અળખામણી વ્યક્તિ આ જ. એની આખી જિંદગી ઘરધણિયાણીના સ્વસ્તિ સાંભળવામાં જાય છે, છતાં એનો ઉપકાર ઓછો નથી. વંદા, મચ્છર વગેરેને કાબુમાં રાખનાર આ પાતળા, શિથિલ દેખાતા પગ પર ડગુમગુ ફરતા કરોળીઆને ઘણી વખત છાતી પર ચોળા જેવડી ઈંડાંની કોથળી લટકાવી ફરતો આપણે જોઈએ છીએ.

એનો અપર પાડોશી 'માખીનો વાઘ'[૮]. મારી માંદગીનો મિત્ર. જેના દીર્ઘ પરિચયથી હું કરોળીઆના જીવનમાં રસ લેતાં શીખ્યો. એની માદા સામાન્ય

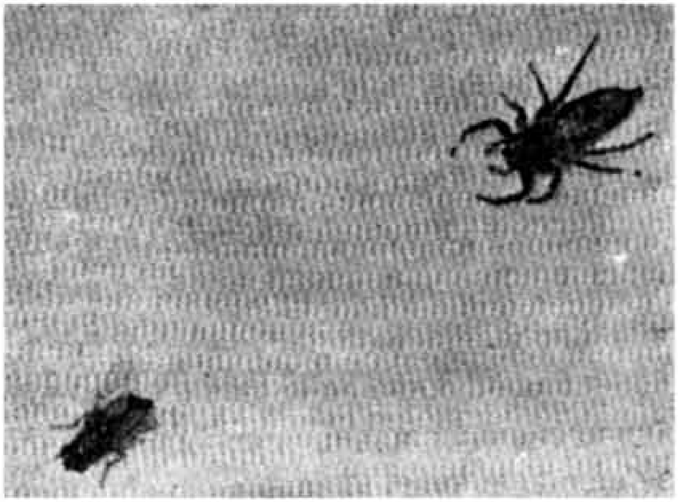
૬. જેના જાલકર્મનો પરિચય આ લેખના આરંભે આપ્યો છે તે, Nephila Maculata. જુઓ લેખના આરંભનું ચિત્ર.
૭ વૈજ્ઞાનિક સંજ્ઞા Ctenizinae

૮ Marpissa Melanognathus? ગુજરાતી 'માખીના વાઘ'નું શાસ્ત્રીય નામ આ કે બીજું, એ જાણવાનું મારી પાસે કશું સાધન નથી. મારા મોકલેલા નમૂના પાછા આવે ત્યારે જણાય.

સ્વરૂપની. પણ નરની શોભા ભારે. એની પીઠ પર ચળકતા કાળા પટા. ક્વચિત સોનેરી કે પીળી ટપકીઓ. માખીઓ પાછળ ભમતા એ રાતદિવસ નજરે પડે છે. એનાં રૂપિયા જેવડાં સફેદ જાળાં થાંભલે, છતમાં, દાદર તળે, એમ ઘરમાં ઠામઠામ જોઈએ છીએ. પડવાથી ચામડી છોલાય તો એના પર થૂંક વડે આ જાળ કે તાંત ચોટાડવાનો ઉપાય ઘરગથ્થુ હોવાથી એને શહેરમાં અને ગામડામાં સૌ ઓળખે છે.

જેને ઘર બાંધવાની કડાકુટ પડી નથી એવા સ્વેચ્છાચારી, એ બંનેના અન્ય પાડોશી કરોળીઆનું નામ Heteropoda venatoria. ઘરની ભીંતો, કબાટ કે બારીબારણાં અને તકતા પર ચપટ દબાઈને બેસતો ફરતો કરોળીઓ દેખાય છે તે આ જ. બીજા કરોળીઆ પગ પર શરીર તોળીને ચાલે. માખીનો વાઘ બે પગ આગળ અને બે પગ પાછળ લંબાવીને ફરે, જ્યારે આનાં તો આઠે પગ ભીંત પર સપાટ દબાવેલા; ધડની ચારે તરફ સરખા ફેલાવેલા. એને ઓળખવાની નિશાની આ. એ ચાલે તો પણ દેખીતી રીતે પગ ઊંચક્યા કે વાળ્યા વિના, ભીંત પર સરકતો.

પણ આ ગણાવ્યા તે તો પ્રાકૃત જન. લોકોત્તર જીવનચર્યાને લીધે એ બધાને આંટી જનારા તો પેલા ગોળ જાળ બાંધનારા કરોળીઆ.[૯] જેનાં સુન્દર અદ્ભુત સમરેખ જાળાંને બે છોડ વચ્ચે કે અનેક ડાળી વચ્ચે તોળાતી જોઈને આપણે મુગ્ધ થઈએ છીએ; જેના ભગીરથ પ્રયત્ન અને અવ્યાહત ઉત્સાહનાં અનેક ગુણગાન થયાં છે. એનો પરિચય કરતાં પહેલાં એનાં સાધનો અવલોકીએ.

શિકારની પાછળ—

શિકાર સપડાયો!
માખીનો વાઘ

કુદરતે જેને બાહ્ય સાધનોના અવલંબન સિવાય રેશમ કાંતવાની સહજ શક્તિ અને સાધન આપ્યાં છે એવાં પ્રાણીઓના બે પ્રધાન વર્ગ છે: જંતુઓ અને કરોળીઆ. જંતુઓની શક્તિ એમના દેહના આવરણ અર્થે હોઈ, એમની અવતારલીલાનું એ અત્યંત મહત્ત્વનું ઉપકરણ છે. એમના રેશમનો તાર મોંમાંથી નીકળતા રસનો બને છે. કરોળીઆને અવતાર લેવાના નથી. એના દેહને ઢાંકવાની પણ આવશ્યકતા નથી. નાગો નહાય શું અને નીચોવે શું? એની કાંતવાની શક્તિનો પૂર્ણ ઉપયોગ તો એ શિકારને સપડાવવાનાં અદ્ભુત સાધનો રચવામાં કરે છે કેમ એનાથી રહેઠાણ પણ બાંધે છે. જાળામાંથી કે ઝાડ પરથી લટકવામાં કે એક સ્થળેથી બીજે જવાના અદ્ધર પૂલ રચવામાં પણ એ એ રેશમનો જ ઉપયોગ કરે છે કેટલાકોનાં ઈંડાંના સંરક્ષણની થેલી (કોશ) પણ એ રેશમમાંથી જ વણાય છે. આવા વિવિધ ઉદ્યોગોમાં અત્યંત આવશ્યક રેશમ એ મોંમાંથી નથી બનાવતો, પણ એના પેટ નીચે આવેલી અનેક સૂક્ષ્મ રસગ્રન્થીઓ (ઉર્ણનાભ:)માંથી

૯ Argiopidae ગોત્ર

કાંતે છે. પેટની ત્વચામાંની કઠણ ઝીણી નળીઓનાં[૯] છિદ્રોમાંથી આ ગ્રન્થીઓનો રસ દ્રવે છે. એ રસનો તાર પવનનો સ્પર્શ થતાં જ કઠણ બની જાય છે: જેમ લાકડાના વહેરનો રાસાયનિક પ્રયોગથી માવો બનાવી, તેને લોખંડની સૂક્ષ્મ છિદ્રવાળી નળીઓમાથી સેવની પેઠે તાર રૂપે કાઢી સૂકવીને આર્ટિફિશયલ રેશમ બનાવે છે, તેમ. આવી ગ્રન્થીઓ ચાર કે છ, ક્વચિત્ આઠ હોય છે.

આ તારથી રચાતી જાળો વિવિધ પ્રકારની હોય છે. આપણા ઘરમાં લટકતાં બાવાં, માખીના વાઘનો રેશમી પડદો, દર કરનાર કરોળીઆનાં ઢાંકણાંનાં મજાગરાં, બાવળ વગેરે ઝાડને આવરી લેતાં ગીચ જાળાં અને ઝાડની ડાળીઓ પર બંધાએલી ગોળ ચક્રાકાર ઉઘાડી જાળ—આ બધાં એ તન્તુઓ વડે જ ઘડાએલાં છે. પણ એમાં સર્વોત્કૃષ્ટ હૃદયંગમ જાળ તો છેલ્લી ચક્રાકાર જ છે. એના રચનાર કરોળીઆના આ જાતના અપૂર્વ લાઘવયુક્ત શિલ્પ અને સ્થાપત્ય વિધાનમાં, ભલભલા ઇજનેરો પણ ઊણપ કે દોષ કાઢી શકતા નથી.

આવી જાળ રચવાના નિશ્ચયવાળો કરોળીઓ પ્રથમ ઝાડની ખુલ્લી ડાળ પર, પવન ભણી પીઠ ઊંચી કરીને બેસે છે. પછી પેટના સ્નાયુઓના દબાણથી એની ગ્રન્થીમાંથી રેશમના રસનું બિન્દુ કાઢે છે. નીકળતાંવેંત પવનના સ્પર્શથી એ સુકાઇ જાય છે. આસ્તેઆસ્તે આવાં બિન્દુઓ તાર રૂપે પરિણત થતાં હવામાં ફરકવા લાગે છે. હવામાં એ તાર વીંઝાતો જાય છે અને જોરથી ખેંચાતો જાય છે. અને એમ લાંબો થતાં થતાં વચ્ચે કોઇ ડાળી આવે તો એની સાથે એ લપટાઇ જાય છે.* કરોળીઆની જાળ ગૂંથવાનો આ પહેલો દોર. આ દોરનો રસ વિશિષ્ટ ગ્રન્થીમાંથી નીકળે છે. જરૂરીઆત પ્રમાણે કરોળીઓ એક કે અનેક ગ્રન્થીઓમાંથી એકસામટા તાર કાઢી ભેગા કરીને પણ આ દોર બનાવે છે.

આમ, પહેલો દોર કોઇ ડાળીએ પકડાય તો તો ઠીક, નહિ તો કરોળીઓ ભારે આપદામાં આવી પડે છે. કારણ, એક વખત તાર નીકળવા માંડ્યો પછી એને ખેંચાતો અટકાવવાનું એની શક્તિની બહાર છે. જ્યાં સુધી પવન એને ખેંચે ત્યાં સુધી—આખી ગ્રન્થી ખાલી થતાં સુધી—એ નીકળ્યે જ જાય છે. આ અનિષ્ટાપત્તિ ટાળવા એક ઉપાય એ યોજે છે: તારને કાપી નાખી શરીરથી છૂટો કરવાનો. આમ કાપવાનું સાધન એના પગ: પગના છેડાના તીક્ષ્ણ નહોર વડે તારને કાપી નાખી એ હવામાં ઊડતો મૂકી દે છે. જાળ રચવા ઉપરાંત આ હવાઇ દોરથી કરોળીઓ એક ઝાડથી બીજે ઝાડ, ઊપરથી નીચે કે પતંગ તરીકે એ તારના છેડે છૂટો લટકતો આ ટેકરેથી બીજા ટેકરે જઇ શકે છે.

પ્રથમ દોર તૈયાર થતાં એ પર ફરતાં ફરતાં કરોળીઓ આડા અવળા બીજા તાર સાંધી ચોકઠું—જાળનું ખોખું —તૈયાર કરે છે. પછી આ ખોખાની વચ્ચે સુંદર ગોળ જાળ ગૂંથે છે.

આ આખી ગૂંથણીનાં પાંચ અંગ ગણાવી શકાય: શરૂઆતના દોર; મધ્યબિંદુમાંથી નીકળતી સમાન્તર ત્રિજ્યાઓ; મધ્યબિંદુને સુદૃઢ કરનારી પરીધાકારે ફરતી રેખાઓ; જાળની વચ્ચે, પ્રત્યેક ત્રિજ્યા પર ચોંટાડેલી ગોળ રેખાઓ; અને જાળના છેડે ફરતી વીંટેલી, શિકાર પકડવાની ચીકણી રેખાઓ. આ પ્રત્યેક જાતના તારની બનાવટ વિશિષ્ટ રસોમાંથી પૃથક્પૃથક્ ગ્રન્થીમાંથી બને છે. સેંકડો પગલાં ભરે, કેટલા યે આંટા મારે, અનેક જગ્યાએ આડા ઊભા તારના સાંધા કરે, છતાં આપણી નજરે અત્યંત અટપટી લાગતી આ સર્વ ક્રિયાઓ, એનાં પરિમિત સાધનો વડે કરતાં, એને ભાગ્યે જ એક કલાક થતો હશે! અને આટલો શ્રમ કરવા છતાં પણ દરરોજ રાત્રે એ બનાવે અને સવારે સંકેલી લે છે.

આવી ચક્રાકાર જાળો, કોઇની અરધો આંગળ પહોળી તો કોઇની માણસપૂર ઊંચી હોય છે. એ જાળમાં મધ્યસ્થાને બેસીને કરોળીઓ શિકારની રાહ જુએ છે. હવામાં ઊડતો જંતુ એ જાળ સામે અથડાય કે તરત પેલા ચીકણા તાર સાથે ચોંટી જાય છે. એ ઊખડવાનો પ્રયત્ન કરવા માંડે ત્યાં તો કરોળીઓ દોડતો આવી એને પગથી પકડી રેશમના પડદામાં લપેટી અસહાય બનાવી નાખે છે અને પછી નીરાંતે એનો માંસરસ પીએ છે. ચીકણા તાર સાથે જંતુ ચોંટી

૯ Spinnerules
* આવા એકાકી તારને Gossamer કહે છે.

જાય, પણ એ પોતે ન ચોટે એનું કારણ? કરોળીઓ પોતાના મોંમાંની એક વિશિષ્ટ ગ્રન્થીમાંથી 'તેલ' કાઢીને પોતાના પગ અને શરીર પર ચોપડે છે. એ 'તેલ'ના પડ ઉપર લાળની ચિકાશ અસર કરતી નથી.

સ્વરૂપે બેડોળ, સ્વભાવે નિશાચર અને બીકણ, અલ્પ સાધનસંપન્ન અને કેવળ ઉદરપોષણનો જ ઉદ્યમ કરનારો, છતાં કરોળીઓ જે લોકોત્તર સર્જકશક્તિ દેખાડે છે, તેથી હું મુગ્ધ થાઉં છું. એની નિપુણતા આગળ આપણી બુદ્ધિ શા કામની? આટલો ઉન્માદ, આટલું તોફાન, આટલા કુદકાભુસકા આપણે શા માટે મારતા હોઇશું? બુદ્ધિવાળા ગણાવા છતાં આપણે શું જોયું? કેટલું શીખ્યા? એક કરોળીઓ જ કેટલું શીખવાડે છે! છતાં સંસ્કૃતિના કહેવાતા પ્રકાશ નીચે પ્રકૃતિનાં કેટલાં સત્યો પ્રત્યે આપણે આંખો બંધ કરીને જ જીવીએ છીએ!

When I compare
What I have lost with what I have gained,
What I have missed with what attained,
Little room do I find for pride."*

ઘનેચર

* *Longfellow*

ચિત્રકલામાં સ્વશિક્ષણ

આ નવી લેખમાળામાંની સૂચનાઓ મુજબ પ્રયત્ન અને મહાવરો કરતા રહેનારને કોઇની પણ પ્રત્યક્ષ મદદ વિના આપ-પ્રયત્ને ચિત્રકળામાં પ્રાથમિક પ્રવેશ મળી રહેશે અને ખંતવાળા બહુ સહેલાઇથી આગળ વધી શકશે. આનો પહેલો હપતો અંક ૧૫૭માં આવી ગયો.

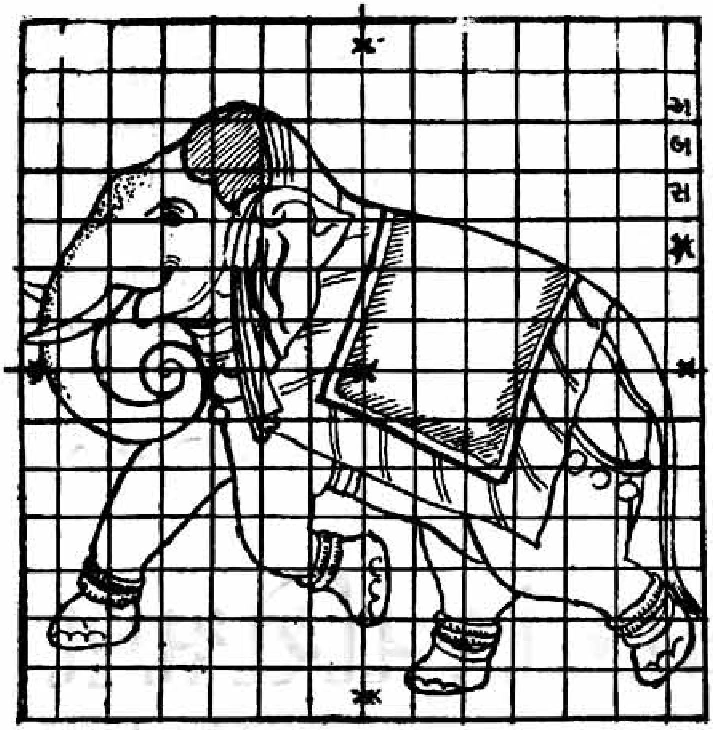
શીખનારે શરૂઆતથી જ ચિત્રકામમાં ચોકસાઇ રાખવાની જરૂર છે, નહિતો આગળ જતાં કામ ભારે પડવાનું જ, અને તે વખતે તે પાર કરવાની શક્તિ કમી પડવાની. આ કારણે જ ઘરશિખાઉ વિદ્યાર્થીએ પહેલેથી બહુ જ સાદા નમૂનાઓથી ચિત્રકામ શરૂ કરવું જોઇએ; અને તેના પરથી, અતિ ઝીણવટ અને જહેમત રાખી નમૂને નમૂનો કરવાને ખટક રાખવી જોઇએ, રેખાએ રેખા અણીશુદ્ધ મેળવવી તેમજ એકેએક છાયા સંભાળવી જોઇએ.

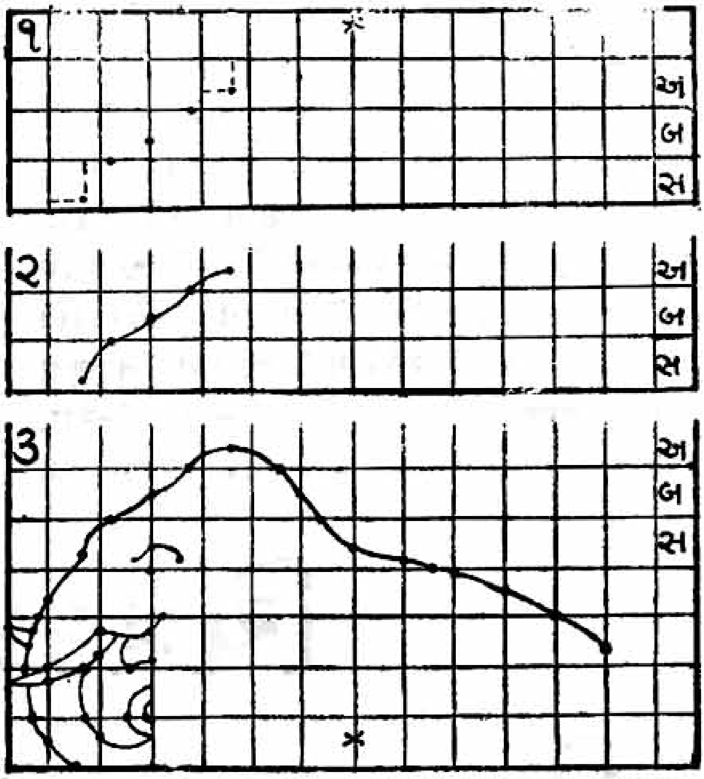

હાથમાં બરોબર કાબૂ આવે ને છુટ્ટે હાથે ચીતરતાં આવડે ત્યાંસગી ચોકસાઇ કેળવવામાં ઉપયોગી નીવડે એવી કોઈપણ પદ્ધતિનો આશ્રય લેવાનું મુનાસબ ગણાય.

સપાટી પરની કોઇપણ ચિત્રકૃતિની ગમે તે માપની નકલ ઉતારવાને આ પાઠ સાથે આપેલી ચોરસ ખાનાંવાળી રીત બહુ જ પ્રચાર પામેલી અને જૂનામાં જૂની છે. તે રીતના આધારે સાવ અણઘડને પણ રસ્તે ચડાવવાનું સુગમ થાય છે.

ચીતરવાનો નમૂનો ચાર ખીલી કે પિન વડે પાટિયા ઉપર બરોબર જડીને કાટખૂણાની મદદથી જરૂર જેટલા માપનાં ચોરસ ખાનાં તેની ઉપર પેન્સિલથી અથવા લાલ શાહીથી દોરવાં. આમ કરવા માટે ચિત્રની ચારે બાજુ પહેલાં તેની હદ આંકી લેવી અને દરેક બાજુની મધ્યમાંથી પહેલાં એક લીટી દોરી લેવી. આવી આડી અને ઊભી લીટી વચમાં જ મળશે. આ, ચિત્રનું મધ્યબિંદુ થયું; અને તે રીતે જ તમારા પોતાના કાગળમાં પણ મધ્યબિંદુ લેવાનું છે. પછીથી ચિત્ર ઉપર મધ્યરેખાઓની ઉપર બેઉ બાજુ ચોરસના માપનાં ટપકાં મૂકી દેવાં અને આડીઊભી લીટીઓ આંકી કાઢવી. (જુઓ આ

ઉપર : ચિત્ર અ   જમણી બાજુ : ચિત્ર બ

સાથે આપેલું હાથીનું ચિત્ર તથા પાછળના પાને ચિત્રઅ).

પછી મૂળ નમૂના ઉપરથી તમારે તમારો નમૂનો જેટલાગણો મોટો કરવો હોય તેના હિસાબે તમારા કોરા કાગળ પરની મધ્યરેખા ઉપર બંને બાજુ ટપકાં કરીને તેટલાગણા ચોરસ દોરી લેવા.

હાથીના ચિત્ર માટે તમે મથાળેથી આંકેલી રેખાઓમાં નજરથી જ એક ટપકું મૂકો. તે ટપકું રેખા ઉપર બરોબર મુકાયું છે કે નહિ તે તપાસવા એક કાગળની પટી અસલ ચિત્રના ખાના ઉપર મૂકી ખાનામાં ખૂણાથી કેટલું છેટું છે તેની પેન્સિલથી નિશાનીઓ કરી લઈ તમારા કાગળ ઉપરના ટપકા આગળ મૂકી જુઓ. અસલના માપનું જ ચિત્ર કરતા હો તો ટપકું નિશાની જોડે મળી રહેવું જોઇએ. તમે ખાનાં એવડા માપે દોર્યાં હોય તો પટી પરની નિશાનીથી બે માપ ભરવાં જોઇએ.

આ રીતે એક ટપકાથી માંડી, તેમાંથી નીકળતી લીટી અસલમાં કેટલાં કેટલા ખાનામાંથી અને લીટીઓ ઉપરથી જાય છે તેની નોંધ તે તે ખાનાં અને લીટીઓ પર ટપકાંથી કરતા જાઓ. સાથે સાથે ઉપર જણાવેલી રીતે તેની ચોકસાઈ પણ ચકાસતા જાઓ.

યાદ રાખજો કે પહેલાં નજર અને પછી માપણી. એ રીતે જ નજરને તમે ચોકસ માપ લેતાં કેળવી શકશો. (જુઓ ચિત્ર બમાં આકૃતિ ૧).

ચાર છ ટપકાં થાય કે તેને ચિત્રની રેખા પ્રમાણે રેખા દોરીને સાંધી લેવાં. (જાઓ ચિત્ર બમાં આકૃતિ ૨) પછી આ રીતે આખું ચિત્ર દોરતાં ટપકાં કરતા જાઓ અને લીટીઓ દોરતા જાઓ (ચિત્ર બમાં આકૃતિ ૩).

ચોરસ ખાનાં કેટલાં મોટાં કે નાનાં રાખવાં તે અસલ ચિત્ર ઉપર આધાર રાખે છે. તે સાથે તમારી કામ કરવાની આવડત અને શક્તિ ઉપર પણ ગણત્રી રાખવાની છે.

શરૂઆતમાં વધુ પાસે લીટીઓવાળાં ખાનાં પાડવાં. જેમ દોરવાની શકિત વધે તેમ ખાનાના ગાળા વધારતા જવું. ઇંચના સોળ ભાગથી માંડી એકએ ઇંચ સુધીનાં ખાનાં કરવાની જરૂર પડે છે. જોવા આંકેલાં ખાનાંમાં આ રીતે ચિત્ર દોરાઇ જાય એટલે તેને બીજા કાગળ ઉપર ઉતારવાનું છે તે વિષે હવે પછી.

કોઈ પણ બાબતમાં પ્રગતિ કરવા ઇચ્છતો વિદ્યાર્થી તેને માટે જેટલો વખત વિચાર અને મહેનત લેશે તેટલું ફળ પામ્યા વિના નહિ જ રહે. ર. મ. ર.

અખાડો

જેમાં વ્યાયામની ઉપાસના કરનારા યુવાનો દર મહિને પરસ્પર અનુભવનાં આપલે કરે છે

નિરીક્ષક

શ્રી હરિનારાયણ આચાર્ય

કુશ્તી

બે જણ બાથંબાથા કરી એકબીજાને જમીન પર પાડવા મથે, ગમે તે ઉપાયે, એનું નામ 'કુસ્તી'. કેટલી સાદી અને સીધી વાત? છતાં આટલા સાદા પરિણામની ખાતર પ્રાચીનતમ કાળથી જગતના પ્રત્યેક દેશમાં કેટલા કેટલા ભારે જંગ ખેલાયા છે! એ પરિણામને લાવવા કેટલી યુક્તિપ્રયુક્તિઓ સધાઇ છે! સાડા ત્રણ હાથના મનુષ્યદેહની વિવિધ સમવિષમ પરિસ્થિતિઓ, અંગમરોડ અને ગતિસ્થિતિના સૂક્ષ્મ અવલોકનજન્ય દાવપેચબંદી રૂખ તોડ વગેરેનું કેવું એક અદ્‌ભુત શાસ્ત્ર સર્જાયું છે! મને તો લાગે છે કે પુરુષ-શરીરનાં શક્તિ તથા સૌન્દર્યની પ્રબળ ભાવના અને તે અર્થે વ્યાયામની વિવિધ પદ્ધતિઓ પણ આ 'કુશ્તી'ના વ્યવસાયમાંથી નિષ્પન્ન થઈ હશે. આજે પણ જગત-ભરમાં કુશ્તી વિવિધરૂપે વિદ્યમાન છે. એના મુખ્ય પ્રકાર જાઇએ.

૧ અંગ્રેજી પદ્ધતિ: એને વેસ્ટમોરલૅન્ડ અને કંબર-લૅન્ડ કુશ્તી પણ કહે છે. ઇંગ્લૅન્ડમાં પ્રાચીનતમ કાળથી જો કોઇની અવિચ્છિન્ન પરંપરા ચાલતી આવેલી હોય તો તે માત્ર આ કુસ્તીની જ.

એનું મહત્ત્વનું અંગ 'પેંતરો' છે. બંને હરીફો સામસામા ઊભા રહે. છાતીએ છાતી ભીડાવે. દાઢી હરીફના જમણા ખભા પર જમાવે. પછી બે હાથે પ્રતિસ્પર્ધીના શરીરને પીઠ પાછળ ચૂડ ભરાવી પકડે: ડાબો હાથ એના જમણા બાવડા ઉપર આવે એમ.

જ્યારે બંનેમાંના એક પણ પહેલવાનના પગનાં તળિયાં સિવાય શરીરનો કોઇ પણ ભાગ—હાથ અને ઢીંચણ પણ—જમીનને અડકે તો એ ચીત થયો ગણાય. આ સારુ દરેક જાતનો વાજબી દાવ લેવાની છૂટ હોય છે. કુશ્તી ચાલે ત્યાં સુધી હાથની પકડ ચાલુ રાખવી પડે છે. દાવ કરતાં જેની પકડ છૂટી જાય એ ચીત થયો ગણાય. કદાચ બંને હરીફો એકસાથે જમીન પર આડે પડખે પડે અગર એવી રીતે વારાફરતી પડે કે પહેલો કોણ જમીનને અડકયો તેનો નિર્ણય કરવાને પંચ અશક્ત નીવડે (આને Dog-fall કહે છે) તો કુશ્તી ફરીથી કરાવાય છે.

૨ ફ્રેન્ચ પદ્ધતિ: ફ્રાન્સ એનું ઘર હોવાથી. યુરપની 'ગ્રેકોરોમન' કુશ્તી તે આ જ. આપણે ત્યાંની મણિપુરી 'ખડી કુશ્તી' આને મળતી આવે છે.

આ પદ્ધતિમાં કેડની નીચે દાવ લેવાનો પ્રતિબંધ છે. પગને આંટી મારવાની કે પકડવાની પણ મનાઇ હોય છે. બંને ખભા એકી વખતે જમીનને અડકે તો જ ચીત ગણાય. ગત યુરપીય મહાયુદ્ધ વખતે, અમે-રિકાના યુવાનોને વ્યાયામનું શિક્ષણ આપી લશ્કરની ભરતીને યોગ્ય બનાવનાર સુપ્રસિદ્ધ વિલિયમ મુલડૂન આ કુશ્તીનો જગદેકમલ્લ હતો. ગામાના હાથે પરાજિત ઝિબિસ્કોનો નાનો ભાઇ પણ આનો નિષ્ણાત છે.

૩ લૅંકેશાયર પદ્ધતિ: આને જ 'કૅચ—ઍઝ—કૅચ—કૅન' કુશ્તી કહે છે. આપણી પંજાબી કુશ્તીનો એ પાશ્ચાત્ય અવતાર. એમાં તમને ફાવે તેવો દાવ લો. પ્રતિબંધ માત્ર લંગોટ કે માથાના વાળ પકડવાનો. ચીત થવા બે ખભા અને એક થાપો કે બે થાપા અને એક ખભો, એમ પીઠનાં ત્રણ અંગ એકી વખતે જમીનને અડકવાં જ જોઇએ. આજે જગતભરમાં વ્યાપક રૂપે રમાતી કુસ્તી આ જ. હૅકેન્સ્મીટ, ગૉક, ક્રામૅર બર્ન્સ, રોલર, ઝિબિસ્કો વગેરે મહારથીઓ આનો આશ્રય લઇને જ કીર્તિભાક્ બન્યા છે. સુપ્રસિદ્ધ 'લોરના ડૂન' નવલકથામાં આ પદ્ધતિની કુસ્તીનું જ વર્ણન આવે છે.

૪ સાઇડ હોલ્ડ પદ્ધતિ: આમાં આકર્ષક તત્ત્વ કશું જ નથી; જોકે કૅનેડામાં એક વખત એનો ભારે પ્રચાર થયો હતો.

આ પદ્ધતિના હરીફો ચામડાના મજબૂત હાફ-કોટ પહેરીને કુસ્તી કરે છે. આની બે રીતે પકડ

લેવાય છેઃ રાઇટ ઍન્ડ ઓવર અને લેફ્ટ ઍન્ડ અન્ડર રાઇટ ઍન્ડ ઓવર એટલે હરીફના કોટને જમણા ખભા પાછળથી જમણા હાથે પકડી, એના જમણા હાથને ડાબા હાથે પકડવો. લેફ્ટ ઍન્ડ અન્ડર એટલે હરીફના કોટને ડાબી કેડ પાસેથી ડાબા હાથે પકડી એના ડાબા હાથને જમણા હાથથી પકડવો. આમાં લેફ્ટ ઍન્ડ અન્ડરે પકડની ઉપયોગિતા સ્પષ્ટ હોવાથી પહેલી પકડ કોણે લેવી એ, સિક્કો ઉછાળીને નક્કી કરાય છે.

પેંતરો જમાવવા બંને હરીફો એકબીજાને પડખે ઊભા રહે છેઃ સામી છાતીએ નહિ. શરૂઆતમાં લીધેલી પકડ કુસ્તી પૂરી થતાં સુધી રાખવી પડે છે. વચ્ચે છોડી દેનાર કે હાથ બદલનાર ચીત ગણાય છે. કોઇ પણ રીતે હરીફને જમીન પર ચીતો નાખી, એના બંને ખભા જમીનને અડકાડવાથી ચીત કરાય.

૫ સ્વિસ પદ્ધતિઃ આ કુસ્તીમાં હરીફો ચામડાના મજબૂત કમરપટાવાળી ટૂંકી ચડ્ડીઓ પહેરે છે. બંને હાથે કમરપટો પકડી હરીફને ઉથલાવી પાડી ચીત કરવાનું હોય છે. એ માટે ખભા અને થાપામાંથી કોઇપણ બે અંગો જમીન પર અડકવાં જોઇએ. સાથે સાથે વિજયી હરીફે સામાના કમરપટા કે ચડ્ડીને એક હાથે પણ પકડી રાખેલી હોવી જોઇએ. આવી કુસ્તી કરનારા 'સ્વિસ સ્વિંગ'માં નિષ્ણાત હોય છે. સ્વિસ સ્વિંગ એટલે હરીફને જોરથી ફેરફૂદડી ખવરાવવી. ફેરવતાં ફેરવતાં એના પગ જમીનથી અદ્ધર ઊપડે કે તરત ઉલટો ઝોક મારી એને ચીતો પટકી ચીત કરી દેવો. આવી ફૂદડી ખાવામાં પ્રેક્ષણીયતાનું તત્ત્વ પ્રધાન હોવાથી આ કુસ્તી ખૂબ આકર્ષક નીવડે છે.

૬ કૉલર એલ્બો પદ્ધતિઃ એને 'સ્કવેર હોલ્ડ' કુસ્તી પણ કહે છે. મજબૂત કૉલર અને બાંયોવાળો કોટ પહેરી આ કુસ્તી ખેલાય છે. હરીફના ડાબા કાન આગળ જમણા હાથે અને જમણા કાન આગળ ડાબા હાથે કૉલરને પકડી પેંતરો જમાવે છે. બે ખભા અને એક થાપો અગર બે થાપા અને એક ખભો એકસાથે જમીનને અડે તો જ ચીત ગણાય. કૉલરને છોડી દેવો કે હાથ બદલવો એ પણ ચીત ગણાય છે. આયર્લેંડ આ કુસ્તીનું માદર વતન.

૭ જાપાની પદ્ધતિઃ આ કુસ્તીની વિચિત્રતા એ છે કે એમાં જેમ પહેલવાન વધુ વજનદાર તેમ એ વધારે નિષ્ણાત ગણાય. એમના લંગોટ એટલે મોટા ધાબળા કે પીછોડી આમળીને વીંટાળેલાં દોરડાં. આ પદ્ધતિમાં પ્રેક્ષણીય તત્ત્વ ઝાઝું નથી હોતું.

૮ બોર્નીઓની કુસ્તીઃ પૂરેપૂરી જંગલી મનાતી આ દેશની વસતીમાં કુસ્તીનો ભારે શોખ છે. એમની પદ્ધતિમાં હરીફને ધક્કેલી જમીન પર પાડવાથી ચીત ગણાય છે.

* * *

મારા શરીરને અખાડાની માટી અડચે દસ વર્ષ થયાં છતાં એ પ્રત્યેનો મારો અનુરાગ એવો ને એવો ઉત્કટ છે. એના વર્ણનમાત્રથી હું રોમાંચ અનુભવું છું. જેણે જિંદગીમાં એક વખત પણ કુસ્તી ખેલી છે, એને એ જીવનભર ભૂલાતી નથી. કુસ્તી એક જાતનો કેફ છે. બીજી રમતોનું તો કોણ જાણે, પણ કુસ્તીનો કેફ ઉતારવો કઠિન વાત છે.

એનો ઇતિહાસ બહુ રસિક છે. આપણે ત્યાં જે કુસ્તી ચાલે છે તે પંજાબી પદ્ધતિ કહેવાય. એનું સંસ્કૃત નામ મલ્લવિદ્યા. આપણા પ્રાચીન ગ્રન્થોમાં મલ્લયુદ્ધનાં ભારે ગુણગાન થયાં છે. સર્વ વિદ્યાઓમાં પ્રધાન સ્થાન મલ્લવિદ્યાનું હતું. મહાભારતના વિરાટપર્વમાં ભીમ અને જય નામના મલ્લરાજના ભીષણ યુદ્ધનું અદ્‌ભુત વર્ણન છે. એ જોતાં, એ વખતે આ વિદ્યાના વિવિધ દાવની સંજ્ઞાઓ પણ જાણીતી હશે એમ સ્પષ્ટ દેખાય છે. આજે એ નામો ભૂલાયાં છે. આજના અશેષ દાવ, કુસ્તીને લગતી સમગ્ર પરિભાષા ફારસી ભાષાની છે. આજે ચાલતી પ્રણાલિકામાં પણ ગુરુસ્થાને મુસલમાન ઉસ્તાદો જ છે. એટલે આજની આપણી કુસ્તી તુર્કસ્તાન અને ઇરાનના રસ્તે મુસલમાનો હિંદુસ્તાનમાં લાવ્યા હશે અને આપણી વિદ્યા એમાં ભળી જઇ તિરોહિત થઇ હશે.

* * *

ઉચ્ચાલનના સિદ્ધાન્તના સૂક્ષ્મ જ્ઞાન વડે મનુષ્યશરીરને વિવિધ રીતે ફેરવવાનું તત્ત્વ જ કુસ્તીના મૂળમાં હોવાથી, દરેક પદ્ધતિના મુખ્ય દાવ તો એક જ પ્રકારના છે; પરંતુ એની વિવિધતામાં તો આપણી તોલે અન્ય કોઇપણ દેશ આવી શકે તેમ નથી. આપણે ત્યાં દાવની સંખ્યા આશરે એક હજાર ગણાય છે. આ બધા યે દાવમાં પારંગત થવાની આશા રાખવી વ્યર્થ છે. તેમ

એ બધું યે જાણવાની આવશ્યકતા અનિવાર્ય નથી. દરરોજના ઉપયોગમાં આવતા મહત્ત્વના દાવોની સિદ્ધિપૂર્વક, માત્ર એકએ કાતિલ દાવ પર જ સંપૂર્ણ સ્વામિત્વ મેળવવાનો પહેલવાની રિવાજ થઇ પડ્યો છે. આવા દાવ ખૂબ સૂક્ષ્મ બુદ્ધિથી નક્કી કરાએલા હોઇ એના બંધનમાં આવેલા પ્રતિસ્પર્ધીને પરાજય વિના છૂટવાની બારી જ નથી હોતી. સાથેસાથે એ દાવ લેવાની પ્રાથમિક ક્રિયા પણ અતિશય અટપટી ન હોવી જોઇએ. આપણે ત્યાં ગામા નમાજબંધ દાવમાં અજોડ છે. ગૌરાંગોમાં જો સ્ટ્રેચરનો સવારી દાવ, લ્યૂઇનો સ્ટ્રૅન્ગલ હોલ્ડ (એ પરથી એનું નામ જ લ્યૂઇ 'સ્ટ્રૅન્ગ્લર'—ફાંસીગર—પડ્યું છે), ગૉકનો ટોહોલ્ડ વગેરે દાવોની વાત જાણીતી છે.

* *

દેશભરમાં કુસ્તીનાં સમરાંગણ ભલે અનેક હોય, પણ જગદેકમલ્લના બિરુદની અભિલાષા સેવનાર પહેલવાનને તો એ વિદ્યાના પારંગત જ્ઞાનવૃદ્ધોની પ્રધાન વિદ્યાપીઠમાં વિજય મેળવ્યા વિના છુટકો નથી થતો. મલ્લવિદ્યાનાં આવાં તીર્થધામ યુગેયુગે બદલાયાં છે. પ્રાચીન કાળમાં મથુરા અને વિરાટ નગર મલ્લોના માનભંગનાં દ્વાર હતાં. એ નગરોમાં જીતી આવેલો મલ્લ ઇતિહાસને પાને કોઇક જ લખાયો હશે. મધ્યકાલીન યુગમાં મથુરા અને વિરાટનગરનું સ્થાન કાશીએ લીધું. શુદ્ધ આર્યવિદ્યાના ગૌરવનું છેલ્લું આશ્રયસ્થાન આ વારાણસી જ. ત્યાંથી પદચ્યુત મલ્લવિદ્યા મુસલમાન સલ્તનતના આશ્રયે દિલ્હીના પાયતખ્તમાં આવી સ્થિર થઇ. કાળાંતરે દિલ્હીએ પણ નામ ખોવ્યું. એટલે આજે આપણી નજર લાહોર અને અમૃતસર ભણી ખેંચાય છે. પરદેશમાં આજે તો અમેરિકા કુસ્તીનું એકહથ્થુ સામ્રાજ્ય જમાવી બેઠું છે.

* *

સ્વભાવે જ અધ્યાત્મવાદી છતાં શરીરની મહત્તા સમજનાર આપણા સમાજમાં, શરીરને કેળવવાનું અજોડ સાધન 'અખાડો' પ્રાચીન કાળથી પવિત્ર સ્થાન ગણાતો આવ્યો છે. એની મુલાયમ સ્વાસ્થ્યદાયક માટીમાં માત્ર ચડ્ડી લંગોટ પહેરીને ઊતરવાનો રિવાજ છે. આપણે ત્યાં કુસ્તી વખતે ચડ્ડી લંગોટની પકડનો કે માથાના વાળ ખેંચવાનો પ્રતિબંધ નથી. છતાં શીખના ચોટલા અને દાઢીને કે હિંદુની શિખાને હાથ પણ લગાડી શકાતો નથી. ગળાના કે હાથના તાવીજને તો કોઇની તાકાત નથી કે જાણીબૂઝીને સ્પર્શ કરે.

* *

માટીમાં રગદોળાવાનું ત્યાંના વાતાવરણમાં પ્રતિકૂળ હોવાથી, યુરોપ અમેરિકામાં જમીન પર જાડાં ગાદલાં પાથરી તે પર કુસ્તી કરવાનો રિવાજ પડ્યો છે. પાવિત્ર્યની ભાવનાનો આમાં અભાવ હોવાથી, ત્યાંના પહેલવાનો રબ્બરના બૂટ પહેરીને કુસ્તી કરે છે. માથાના વાળ પકડવાની કે લંગોટ ચડ્ડીની પકડ લેવાની ત્યાં મના છે, એટલે ઘણાખરાને માથે બાબરી અને પગે સુરવાલ તથા ચામડાનાં હીંચણિયાં બાંધેલાં હોય છે. માત્ર રશિયન તથા જર્મન પહેલવાનો માથું સફાચટ બોડું રાખે છે. માત્ર ઝિબિસ્કો ટૂંકો જાંઘિયો પહેરી ઉઘાડા પગે લડે છે.

* *

આપણે ત્યાં પીઠ જમીનને અડકે ન અડકે પણ લડનાર, દાવ કરતાં ચીતો ફરી ગયો એટલે 'ચીત' ગણાય છે. 'કૅચ–ઍઝ–કૅચ–કૅન'માં આવું નથી. એમાં ચીત ગણાવા માટે પીઠનાં કોઇ પણ ત્રણ અંગ જમીનને અડકવાં જ જોઇએ. અડકયાં કે નહિ તેનો નિશ્ચય પીઠ અને જમીન વચ્ચે હાથ ઘાલીને પંચ કરી લે છે. વળી આવી સ્થિતિમાં બે સેકંડ સુધી રહે તો જ ચીત ગણાય. આપણે ત્યાં પ્રાચીન પ્રણાલિકાને અનુસરી એક જ કુસ્તીમાં હરીફાઇનો નિર્ણય કરવાનો સામાન્ય રીવાજ છે. યુરોપ વગેરેમાં ત્રણ કુસ્તીમાં જે બે વખત જીતે તે વિજયી ગણાય છે. નિયત સમયમાં કોઈ ચીત ન થાય તો લડવાની ઝડપ, દાવનું કૌશલ્ય, ચપળતા વગેરે ગુણોના તારતમ્યને લક્ષમાં રાખીને પણ વિજયનો નિર્ણય કરવાનો ત્યાં રિવાજ છે.

* *

ચીતો થવા છતાં પણ, પીઠ જમીનને ન અડકે તો 'ચીત' ન ગણાય એવી યુરોપિયન કુસ્તીની આ વિશિષ્ટતા—વિચિત્રતાને લીધે ત્યાંની કુસ્તીના એક વિશિષ્ટ અંગનો જન્મ થયો છે. એનું નામ 'રેસલર્સ બ્રિજ' કુસ્તીના આ અત્યંત પ્રેક્ષણીય અંગની શરીરવિકાસની દૃષ્ટિએ ભારે મહત્તા હોવાથી એનો વિસ્તાર આવતા અંકમાં કરીશ.

ખભે ખડિયો

જ્ઞાન અને રખડપાટની તમન્નાથી કરેલાં નાનાંમોટાં પરિભ્રમણોનો વિભાગ

સાબરના પૂરમાં

તારંગાનો એક વર્ષાપ્રવાસ

ડોલ· ગામ આવ્યું એટલે રસ્તો પૂછી લઇને અમે આગળ વધ્યા. એકાદ કલાક ચાલ્યા હોઇશું એટલામાં એક બીજું નાનું ગામ આવ્યું. એ ડાબે હાથ જરા દૂર હતું. એટલે રસ્તા ઉપર એક ઝૂંપડી હતી તેમાં એક રબારણ બાઇ એનાં બે બાળકો સાથે બેઠી હતી તેને આગળનો માર્ગ અમે પૂછી લીધો. એ બાઇને રસ્તા વિષે બહુ સારૂં જ્ઞાન હોય એમ લાગ્યું, કારણ એણે બહુ ઝીણવટથી અમુક સ્થળ સુધી સીધા ગયા પછી આથમણું વળવાનું વગેરે માહિતી આપી. પણ એણે આપેલી માહિતીનો ઉપયોગ કરવા જેટલું દિશાનું વ્યવહારૂ જ્ઞાન અમને જ ન હતું, એટલે અમે આગળ વધતા હતા તેમ મનમાં ગૂંચવાતા હતા. શહેરમાં રહેનાર ગામડામાં જતાં દિશાનું ભાન કેવળ ભૂલી ગયાના દાખલાઓ વારંવાર બને છે.

ગૂંચવાડામાં અમે તો ચાલ્યા જ જતા હતા એટલામાં ફરીથી વાદળ ચડી આવ્યાં અને થોડીવારમાં તો એક ઝાપટું પણ તૂટી પડ્યું. પેલી બાઇએ અમને આથમણી દિશાએ અમુક સ્થળેથી વળવાનું કહ્યું હતું, પણ એ સ્થાન નક્કી કરવું મુશ્કેલ હતું અને આથમણી દિશાએ તો ઠેરઠેર કેડીઓ જતી હતી. અમને લાગ્યું કે આમ તો રઝળી મરીશું તોયે પત્તો ખાશે નહિ. એટલામાં એક મુસલમાન વેપારી જેવો માણસ ઘોડા ઉપર બેસીને વડનગર તરફ જતો અમને મળ્યો. અમે એને રસ્તો પૂછ્યો એટલે એણે અમારો વેશ જોઇને સલાહ આપી કે તમને રસ્તો એમ નહિ જડે માટે એકાદ માણસ સાથે લઇ જવો. પણ આ જંગલમાં વરસતે વરસાદે માણસ ક્યાંથી કાઢવો? અને છેલ્લું ગામ તો અમે લગભગ બે માઇલ પાછળ મૂકી દીધું હતું. ત્યાં ફરીથી પાછા જઇને એકાદ માણસ લાવવા જેટલી હિંમત અમારામાં ન હતી. આમ અમે નિરાશ થવાની તૈયારીમાં હતા, એટલામાં આઘે વાંઘામાં અમે બે ભરવાડને બકરાં સાથે જોયા. અમે ત્યાં ગયા અને પેલામાંથી એકને અમારી સાથે તારંગા સુધી આવવા કહ્યું. પૈસાની લાલચ આપવા છતાં પેલાઓએ તો ચોખ્ખી ના પાડી જણાવ્યું કે એમનાં બકરાંનું શું થાય? આખરે આઠ આના આપવાના કરી અમે યાત્રાળુ છીએ વગેરે શબ્દો વડે એમને શરમમાં નાખવા જેવું કર્યું ત્યારે પા કલાકે આખરે વાત ખીલે બંધાઇ કે બેમાંથી જે જુવાન હતો તેણે અમારી સાથે આવવું અને સાંજ પડતાં પાછા ફરી જવું. દરમિયાન બીજો આધેડ રબારી હતો તે બધાં બકરાં સાચવે.

પેલો સાથે થયો એટલે અમે ત્રણેય ઊપડ્યા. થોડે આગળ વધીને એણે આથમણી કેડી પકડી એટલે અમને થયું કે પેલી રબારણે બતાવેલો રસ્તો સાચો હતો. આમ થોડીવાર જંગલમાં ચાલીને અમે એક ડુંગરની તળેટીમાં આવ્યા. તારંગાનો આ રસ્તો તદ્દન સીધો ન હતો પણ આડમારગ હતો, એટલે આવા બેત્રણ ડુંગરાઓ ચડી પછવાડેથી તારંગા પહોંચવાનું હતું. સીધો રસ્તો તો મહેસાણાથી આવતી રેલવે જ્યાં થોભે છે ત્યાંથી આગળ છે અને ત્યાં ડુંગરની તળેટીમાં ધર્મશાળા તથા ઉતારાપાણીની સારી સોઇ છે. ત્યાંથી તો ડુંગર ઉપર જવાના રસ્તે માત્ર એક ડુંગરી ચડવી પડે છે. એ સિવાય રસ્તો બીલકુલ સહેલ છે. ઇડરથી પગપાળા જનારને ત્યાંથી જવું બહુ દૂર પડે તે માટે. અને ખાસ કરીને તો આડમારગે ચાલવાના અમારા શોખને કારણે અમે પાછલે રસ્તે

જવાનું જ પ્રથમથી નક્કી કરેલું.

અમે ઝપાટાબંધ ડુંગર ઉપર ચડવા લાગ્યા. આ બાજુ એક નાની પગદંડી હતી અને શિલાઓ વરસાદથી પલળેલી હોવાથી અમે સંભાળીને ચાલતા હતા. ચાલતાંચાલતાં ઢોરની, બકરાંની, ગાયોની અને વાઘની પણ પેલા રબારી જુવાન સાથે ઘણી વાતો થતી હતી. અમે એક સ્થળે આવી પહોંચ્યા ત્યાં ડાબા હાથ ભણી દિશા ચીંધી. પેલા રબારીએ કહ્યું કે એ સ્થળે થોડા મહિના પહેલાં વાઘે એની ગાયને મારી નાખેલી. મેં એને પૂછ્યું કે એ ખોવાઇ ગઇ નથી અને વાઘે જ એને મારી છે તેની શી ખાત્રી? એણે જવાબ આપ્યો કે બે દિવસ સુધી તો એ ગાયને શોધતો રહ્યો, એવામાં આ સ્થળે જતાં જોયું તો એનાં હાડકાં અને માથું પડેલાં હતાં. મેં શંકા કરી કે એમ હાડ ઉપરથી શી ખબર પડે? એણે આવેશમાં જવાબ આપ્યો કે કેમ ન ખબર પડે? શું મારી પોતાની ગાયને હું ન ઓળખું? મેં તો માત્ર દાણો દબાવી જોવા માટે જ આટલી ચર્ચા કરેલી. બાકી હું તો જાણતો જ હતો કે રબારી હજાર બકરાંના ટોળામાંથી એક ખોવાયું હોય તોપણ તરત વરતી જાય, એટલી એના માલની એને ઓળખ હોય છે.

ડુંગરો ચડી રહ્યા એટલે સપાટ જમીન આવી. સામે બીજો ડુંગર અરધોએક માઇલ દૂર ત્રાંસો આવી રહ્યો હતો અને ડાબે હાથે એક બીજો ડુંગર હતો. એ બેની વચ્ચે સપાટ જમીન લાંબે સુધી હતી અને તેમાં કેટલાક લોકો ખેતી કરી રહ્યા હતા. ઘણાભાગે એ બધા રાંપ ફેરવતા હતા. બે ડુંગરા વચ્ચે સપાટ જમીનમાં થતી એ ખેતી જોઇને મને થયું કે લોકો ક્યાંના ક્યાં રોટલાની શોધમાં પહોંચી ગયા છે? જ્યાં જમીનનો ટુકડો હાથમાં આવી ગયો ત્યાં લોક માટીમાંથી કણ પેદા કરવા મંડી પડે છે. આમ તો ઘણી યે સારી જમીન વણખેડાઇ પડી રહે છે; પણ ત્યાં વિથોટી કે વેઠને કારણે નાસીને લોક બીચારા જિલ્લામાંથી ચૂલમાં ભરાઇ પડે છે અને માત્ર ઘાસ ઊગી શકે એવી જમીનમાં અનાજ ઉગાડવા મથી મરે છે. પરંતુ ચીજ વેડફાઇ જાય તો ભલે, પણ ઉપયોગ માટે તો ન જ અપાય એવી જાતની સમાજવ્યવસ્થામાં બીજો રસ્તો યે શો? કેટકેટલી જનશક્તિ આમ વ્યર્થ બંધારણના વહેમ ઉપર વેડફાઇ રહી છે?

સપાટ મેદાન વટાવીને અમે બીજે ડુંગરે ચડ્યા. અને થોડે જઇ ડાબે હાથ વળી પછી ગીચ ઝાડીમાં પેઠા. અહીં એક દોરડીવાથી વધુ દૂર ભાગ્યે જ દેખી શકાતું. આમ ગીચ ઝાડીમાં ચાલતાચાલતા અમે એક વહેળા ઉપર આવ્યા. વહેળો ઝપાટાબંધ વહી રહ્યો હતો અને એનાં પાણી વરસાદ છતાં લગભગ ચોખ્ખાં જ હતાં. હું ઘડીવાર બેઉ ડુંગર વચ્ચે વહેતા એ તરુચુમ્બિત નિર્ઝરને જોઇ રહ્યો અને બેચાર ખોબા ભરીને એમાંથી પાણી પીધું. આખરે ત્વરિત ડગ ભરતા અમે અરધોએક કલાક ચાલ્યા એટલામાં તારંગાનાં મંદિરોની ટોચ દેખાઇ અને જોતજોતાંમાં તો અમે દાખલ થવાના દરવાજે આવી પહોંચ્યા. દિગંબરોની ધર્મશાળાના સંચાલક ઉપર અમે ચિઠ્ઠી લાવેલા એટલે એને ખોળી કાઢી અમે તેણે બતાવેલા એક ઓરડામાં ઉતારો કર્યો. તપાસ કરતાં લગભગ ચારનો શુમાર હતો એમ માલૂમ પડ્યું.

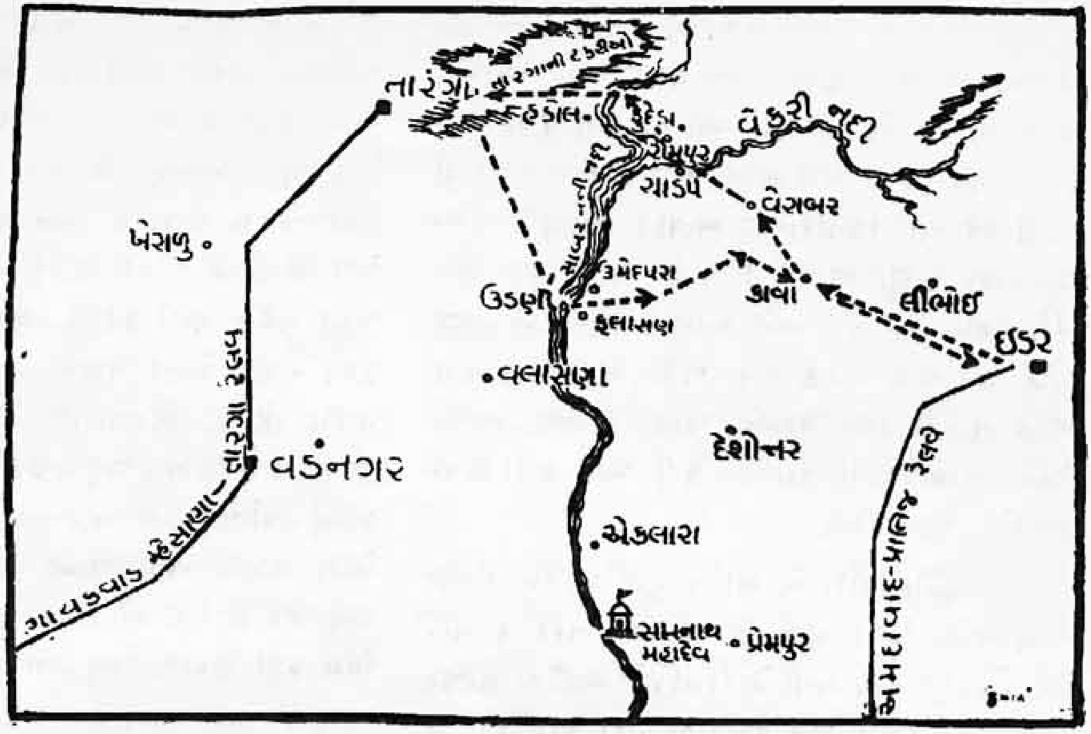
જરા વિશ્રાન્તિ કરી અમે મુખ્ય મંદિર જોવા ગયા. હું મંદિરને જરા ઝીણવટથી જોવા ત્યાં વધારે રોકાયો, એટલામાં મારા સાથી રસોઇ માટે તૈયારી કરવા સીધાસામાનની જોગવાઇ કરવા લાગ્યા. તારંગાનું મંદિર એના મોટા ભરાવદાર દળથી જોનારને આંજી રહે છે. એ સિવાય એમાં ઝાઝી સ્થાપત્યકલા હોય એમ મને ન લાગ્યું. જોકે મંદિરની દિવાલો ઉપર ચોમેર સુંદર અને વિવિધ અંગમરોડોવાળી હિન્દુ સ્થાપત્યની ઢબની મૂર્તિઓ છે, પણ એ દેલવાડા, કુંભારિયા અથવા બીજાં કેટલાંક સ્થળોની માફક બહુ આકર્ષક નથી. આખું યે મંદિર રાજા કુમારપાળના નામ સાથે સંકળાએલું છે એમ કહેવાય છે, પણ એનું સ્થાપત્ય અને દિવાલો પરની મૂર્તિઓ જોતાં એમાં કેટલું વજૂદ છે એ એક શોધખોળનો વિષય છે. આમ છતાં એનો દેખાવ અસરકારક તો છે જ; કારણ જો એક મધ્યસ્થ મંદિરનું જ માપ લઇએ અને પ્રાન્તભાગોને અલગ રાખીએ તોપણ એવાં મધ્યસ્થ દહેરાંઓમાં તારંગાનું દહેરૂં કદાચ ગુજરાતમાં ભરાવા અને ઘેરાવાની દૃષ્ટિએ પહેલે નંબરે હશે.

અરધોએક કલાક મેં મંદિર જોવામાં ગાળ્યો એટલામાં મારા મિત્ર રસોઇપાણી માટે સીધુંસામાન

ઓરડામાં મુકાવી પાછા આવ્યા અને પછી મંદિરના ચોગાનમાં બેચાર આંટા અમે માર્યા. એક બાજુના ભાગમાં આરસપાણની તકતીઓ ચોડવાનું કામ ચાલતું હતું ત્યાં જઇને અમે ઊભા રહ્યા. આરસનું કામ કરનાર એક ભાઇ સાથે થોડી ચણતર બાબત પૂછપરછ કરી પછી મારા સાથીએ સહેજ પૂછ્યું કે એ ક્યાંનો હતો? પેલાએ જવાબ આપ્યો: 'વઢવાણનો'. હું પણ વઢવાણ ગામનો રહીશ હોઇ મને થયું કે ક્યાંના ક્યાં જતા માણસો ભટકાઇ પડે છે? વઢવાણનો રહીશ એ ગાડી-રસ્તે અહીં આવી રોટલાને અર્થે વર્ષાઋતુમાં આ ડુંગર ઉપર કામ કરી રહ્યો હતો અને એ જ ગામનો હું ઇડરથી કાદવ ખૂંદતોખૂંદતો સાબરનાં પાણીમાં થઇ અહીં ભટકવાની ભૂખ સંતોષવા આવ્યો હતો. એક જ ગામના, એકબીજાને નહિ ઓળખનારા માણસોનું ડુંગરનાં દહેરાં ઉપર આ કેવું મિલન? મેં એની સાથે હું પણ વઢવાણનો છું એમ કહી ઓળખાણ કરી એટલામાં એક બીજા ભાઇ પણ અમારે ત્યાંના નીકળ્યા એટલે અમે ક્યાં ઊતર્યા છીએ વગેરે પૃછપરછ કરી ચા માટે આગ્રહ કર્યો પણ 'ચા' માટે મને બહુ ચાહ નથી એટલે મેં વિવેકથી ના પાડીને પતાવ્યું.

ઓરડીએ પાછા ફરી અમે રાંધવાનું શરૂ કર્યું. લાકડાં વરસાદને લીધે ભીનાં હતાં અને છાણાં તો અહીં હોય જ નહિ, એટલે જેમતેમ કરીને આંખો ચોળતા અમે ચૂલો ચેતાવી ભાખરા બનાવ્યા અને પછી શાક કર્યું. એટલામાં દૂધ પણ આવી ગયું. દૂધ ગરમ કરી અમે જમવા બેઠા, અને બીજે દિવસે મોડું ખાવા મળે તો હરકત ન આવે તેવી અગમચેતી સાથે ઠીકઠીક હાથ માર્યો. મારા સાથીએ સૂંઠ અને ગોળ આણેલાં તેની નાની લાડુડી જેવું બનાવી અમે એકએક ખોરાક સાથે જ ચડાવી ગયા. અમે આખો દિવસ લગભગ પાણીમાં જ રહેલા એટલે આ ઉપાયે અમને શરદી સામે ઠીક બળ આપ્યું. જમીને પરવાર્યા પહેલાં જ વરસાદ શરૂ થઇ ગયો હતો તે વચમાં વચમાં થોડો ધીમો પડી જઇ અવારનવાર ઝમઝટ વરસતો હતો, એટલે ક્યાંય બહાર તો નીકળી શકાય એમ ન હતું. અમે ઓરડીમાં જઇને બેઠા અને પથારી કરી આડા થયા. વરસાદને લીધે વહેલુંવહેલું અંધારું થવા લાગ્યું હતું અને એ પડતી રાતમાં ચોમેર જોરથી ધસી પડતા ધોધવાઓ જાણે બરાડા પાડીપાડીને ડુંગરની વેદના રડી રહ્યા હતા. થોડીવારમાં તો અંધારૂ પૂરેપૂરૂં વ્યાપી ગયું અને પડતાં પાણી અને ખરી પડેલાં પાંદડાંના પથારા પર વરસાદની ધારાના ટપટપાટ સિવાય બધું સૂમસામ થઇ ગયું. રાતનાં પક્ષીઓ આજે ક્યાંક ભરાઈ બેઠાં હતાં એટલે એકાદ ઘૂવડનો ઘુઘવાટ કે ચીબરી અથવા વાગોળનો તીણો અવાજે સાંભળવા મળે એમ ન હતું. માત્ર ડુંગરની શિલાઓ અને જંગલની વનસ્પતિઓ ઘનઘોર અંધકારની ચાદર ઓઢી લઇ ભેગાં મળી લાંબા સૂરે 'ભેંકાર' રાગડો તાણી રહ્યાં હતાં. થાક અને ઠંડીને લીધે મારી આંખો ઘેરાવા લાગી હતી અને હું જ્યારે ઊંઘી ગયો ત્યારે મારા સાથી ધર્મશાળાના રખેવાળ સાથે ડુંગરના વસવાટ સંબંધી વાતો કરી રહ્યા હતા. રાતે એક વખત આંખ ઊઘડી ગઈ ત્યારે પણ વરસાદ ટપટપ પડતો હતો અને ડુંગરનો ભેંકાર વધુ ભયાનક બન્યો હતો. પણ શ્રમને લીધે મિનિટમાં જ હું પાછો જામી ગયો તે છેક ભળભાંખળું થયે મારા સાથીએ મને જગાડ્યો.

વરસાદ તો રાતમાં જ રહી ગયો હતો એટલે પાણીનો અવાજ કાંઇક ધીમો પડ્યો હતો. અમે ધર્મશાળાની બહાર નીકળી એક વડ ઉપરની વડવાઇ કાપીને દાતણ કર્યાં અને પછી દિશાજંગલનું પતાવી પાછળ વહેતા એક શિલાનિર્ઝરમાં સ્નાન કર્યું. ઓરડીએ પાછા ફરી દૂધ મેળવી સૂંઠ અને ગોળનો ઉકાળો બનાવ્યો તે પી કરીને પરવાર્યા પછી વિચાર કરવા બેઠા કે મેવાડમાં જો અહીંની માફક વરસાદ હોય— અને આ વરસાદ તો અમને સર્વસામાન્ય જણાતો હતો—તો સાબરમાં મોટું પૂર આવે અને સામે કિનારે જવું ભારે થઇ પડે, અથવા મહેસાણા–અમદાવાદનું ચક્કર લગાવી પાછા ઇડર જવું પડે. વળી આજે પણ વરસાદ નહિ આવે એની શી ખાત્રી? એટલે અમે નિર્ણય કર્યો કે નવ વાગતા સુધીમાં બધું જોઇ લઇને ખાવા-પીવાની સગવડમાં પડ્યા સિવાય અમારે આજે જ રવાના થઈ જવું. નિર્ણય કરીને અમે મંદિર જોવા ગયા. મંદિરની અંદરના ઘુમ્મટમાં ત્રણ માળ છે અને ત્યાં જવા માટે નીસરણીઓ માંડી છે. અમે કાલે ઓળખાણ કરી હતી એ સલાટ ભાઇઓમાંથી એક સાથે ત્યાં ચડ્યા અને બધે હરીફરીને ઘુમ્મટની રચના

ઇડરથી નીકળી વેરાબરને માર્ગે થઇ કુંડેડા આગળ સાબરમતી ઓળંગીને તારંગા અને ત્યાંથી ઊંડણીને રસ્તે પાછા વળતાં સાબરમતી ઓળંગી કાવા થઇને પાછા ઇડર—એ માર્ગે બતાવતો નકશો

જોઇ. છેક ઉપરના માળમાં ઘુમ્મટના આધાર માટે લાકડાના મોટા સળંગ પાટડાઓ નાખેલા છે તે તરફ ધ્યાન ખેંચીને પેલા ભાઇએ અમને સમજાવ્યું કે એ લાકડું 'કૅંગર'નું હતું અને એ બીલકુલ સળે નહિ અને એને આગ પણ લાગે નહિ એવું એનું ખમીર છે. મને એ લાકડાનો એક નાનો કટકો કાપી લઇ અગ્નિમાં એનું સામર્થ્ય અજમાવી જોવાનું મન થયું, પણ એ વિચારને સંકેલી લઇ અમે હિન્દુ સ્થાપત્યકલાની તારીફ કરતાકરતા નીચે ઊતર્યાં.

અમે હવે જવાની તૈયારી કરી. વાસણ, ગોદડાં વગેરે પરત કર્યાં. આજે અમારે ઊંડણી તરફ જવું હતું અને એ રસ્તો નવીન હતો, એટલે કાલની માફક પાછળથી મૂંઝવણ ન થાય એટલા ખાતર પ્રથમથી જ ભોમિયો લેવાનું નક્કી કર્યું. ઊંડણી જવાનો લાંબો ચક્કરનો રસ્તો છોડીને અમે ટૂંકે રસ્તે જવાનું પસંદ કર્યું, એટલે ભોમિયો અમને થોડુંક રસ્તે ચલાવી પછી વળીને એક પગદંડી ઉપર લઇ ગયો. ત્યાંથી અમે સીધો ડુંગર ઊતરવા માંડ્યા. અહીંથી ડુંગરનું ઊતરાણ ઘણું કઠણ છે, એટલે ભોમિયાએ એકબે વખત જરા શંકા બતાવી મદદ આપવા મન કર્યું. પણ આડમારગે ડુંગર ચડવા ઊતરવાના અમે અઠંગ અભ્યાસી હતા એમ એને પણ સમજાયું. એટલે એ ત્વરિત ગતિએ ઊતરવા લાગ્યો. અમે પણ એની પાછળ ને પાછળ જ ધપતા હતા. એમ છતાં વરસાદને કારણે એકબે સ્થળે અમારે સાવચેતી ખાતર બેસીને ઊતરવું પડેલું.

આજે તો વાદળાં ખૂબ ઓછાં થઇ ગયાં હતાં અને સૂરજ પૂરબહારમાં પ્રકાશી રહ્યો હતો એટલે વીરાની આખી વિશાળ સૃષ્ટિ જાણે આંખ સામે ઊઘડી ગઇ હતી. આ પ્રમાણે લગભગ અરધોએક કલાક ચાલીને અમે છેક નીચે ઊતરી ગયા. અને હવે તો અમારે સપાટ ભૂમિ ઉપર જ ઠેઠ સુધી ચાલવાનું હતું. જંગલમાંથી અમે ઝપાટાબંધ માર્ગ કાપતા આગળ ચાલ્યા. થોડીવાર પછી મારા સાથીએ ભોમિયાને પૂછ્યું, 'કેમ અલ્યા, મીરખાન આ જ રસ્તે આવજા કરતો કે ?' ભોમિયાએ હા ભણી એટલે એમણે મારા તરફ ફરીને સમજાવ્યું કે પ્રસિદ્ધ બહારવટિયો મીરખાન વડનગર વગેરે આજુબાજુનાં ગાયકવાડી ગામોમાં લૂંટફાટ કરી આ તારંગાની પાછળના રસ્તે થઇ ગઢવાડા–દાંતા તરફ ઊતરી જઇ પેલી પાર મેવાડના ડુંગરાઓમાં ભરાઇ જતો. આ આખી ડુંગરમાળ છેક મેવાડ સુધી સંકળાએલી છે એટલે આ વાત બનવાજોગ હોઇ મને એ માની લેવામાં ખૂબ મઝા પડી અને ક્ષણભર હું એક ગરુડના જેવી ઝીણી અને તીક્ષ્ણ આંખવાળા સવારને પાણીપંથા ઘોડા ઉપર આગળ ધસી રહેલો અને પાછળનાં માલથી લદાએલાં વેગીલાં ફાળ ભરતાં ઊંટોને દોરતો મારાં મનઃચક્ષુ સમક્ષ આલેખી રહ્યો.

અમારે ચાલવાનો રસ્તો હવે રેતાળ થયો હતો અને એક પછી એક રેતીની ડુંગરીઓ વટાવતા અને

તે વચ્ચેથી માર્ગ કાપતા અમે, ખેતી થતી હતી તેવા પ્રદેશમાં આવ્યા. ત્યાંથી રસ્તા ઉપર અને ખેતરની કેડીઓમાં થઇ બેત્રણ ગામો આવ્યાં તેના ઉપર આ-ઘેથી નજર ફેંકતાં અમે આશરે બાર વાગતાંમાં ઊંડણી આવી પહોંચ્યા. કિનારા પર આવીને જાણ્યું કે સાબ-રમાં નવાં પાણી આવવાને બદલે આજે પૂર ખૂબ ઓછાં થઇ ગયાં હતાં અને આરાની સરળતાને કારણે સામે પાર જવું સહેલ હતું. બપોર ચડી ગયા હતા એટલે તારાઓ ઘેર રોટલા ખાવા ગએલા, ત્યાંથી તેમને બોલાવવાની તજવીજ કરી અમે કાંઠા ઉપર વિસામો ખાવા બેઠા.

ઊંડણીનો આરો એ આ બાજુના ભાગમાં સાબર ઓળંગવાનો ધોરી માર્ગ છે. વડનગર તરફ કે શ્રી-પોર–સિદ્ધપુર તરફ જતી મોટરસર્વિસો અહીં જ સાબર ઊતરે, ગાડાંગડીરાં પણ અહીં જ નદી પાર કરે ને આગળ વધે. અહીં સાબરનો પટ સમથળ અને સહેજ વિશાળ છે, એટલે પાણીનો પ્રવાહ પહોળો છતાં છીછરો છે. એથી નદી પૂરમાં હોય છે ત્યારે પણ ગોળી ફેરવવા માટે આ આરો બહુ સલામત છે. પૂરનો નિયમ છે કે જ્યાં પટ સાંકડો હોય ત્યાં એનું તાણ વિશેષ અને પટ પહોળો હોય ત્યાં તાણ મુકાબલે ઓછું રહે છે. જોકે દેખવામાં તો, પહોળો પટ હોય તે પૂરમાં વિસ્તારને કારણે અજાણ ઉતારૂને વધારે ભયા-વહ લાગે, જ્યારે સાંકડો પટ જોઇને એમ થાય કે આટલું પાર કરવામાં બહુ જોખમ નહિ હોય; પણ ખરા મામલાની ખબર જાણકાર ઉતારૂ અથવા તારા-ને જ હોય છે, એટલે તેઓ લાંબો પટ જોઇને ગભરાઇ જાય નહિ કે ટૂંકો પટ જોઇને એને તુચ્છ ગણે નહિ.

આરાની સલામતીના કારણે અમે લગભગ નિ-શ્ચિત થઇ ગયા હતા અને આજે વરસાદ પણ ન હતો, એટલે રોટલા ખાવા ગએલા તારા આવવામાં જરા મોડું કરે તો અમને ઉતાવળ પણ ઓછી જ હતી. આજે જન્માષ્ટમીનો દિવસ હતો એટલે ગામ-ની સ્ત્રીઓ નવરી હોવી જોઇએ, કારણકે અમે બેઠા હતા તેથી ડાબે હાથ થોડે દૂર એક મોટી ભેખડ હતી ત્યાં તેમનો પુષ્કળ જમાવ હતો. સાબરના કાંઠે આ મોટી ભેખડ જોઇને મને જરા આનંદ થયો, કારણ સાબરના પટમાં ભેખડ ક્યાંક અપવાદ રૂપે જ હોય છે; બાકી તો કપડાં ધોવાં હોય તો પણ પત્થર બહારથી લાવીને મૂકવો પડે. માત્ર એકલારા ગામના આરા ઉપર જ મેં સાબરના પટમાં ભેખડોનું એક મોટું જૂથ જોએલું. એકલારા પાસે સાબરના કાંઠા ડુંગર જેવડા ઊંચા છે અને ત્યાં હૃદયને થરપાવી દે તેવી ઊંચી ભેખડોની લાંબી હારની વચ્ચે થઈ સા-બરનું વહેન માર્ગ કરે છે. આથી એકલારાના આરા ઉપર સળંગ મોટા ધરાઓ છે અને તેમાં પુષ્કળ મગરો રહે છે. એકલારાથી ટેચાવા ગામ તરફ આ આરા ઉપરથી જવું બહુ નજીક પડે છે. મગરના ભયને કારણે વર્ષાઋતુ વીત્યા બાદ પણ લાંબા સમય સુધી લોકોને મોટો ચક્રાવો ખાઇ બીજા આરે ઊતરીને ફેરમાં જ જવું પડે છે. ઊંડણીના આરાની ભેખડ ખૂબ મોટી એમ કહી શકાય, પણ એ એકલ જ અને જરા બાજુમાં હોઇ નડતરરૂપ થવાને બદલે અનેક રીતે ઉપયોગી થાય છે. આજે તે ઉપર કોઈ સ્ત્રીઓ બેઠાં ઉટકતી હતી, કોઇ માટીમાં ઘસી ઘસી કપડાં ધોઇ રહી હતી અને કેટલીક માથામાં ખારો નાખી ચોટલો ચોળતી હતી. દૂર એક આધેડ ઉમરની સ્ત્રીનો ઉઘાડો વાંસો એક જુવાન જેવી બાઇ ચોળી રહી હતી. તેની બા-જુમાં ગામના પાંચ-સાત ઉછૃંખલ અને હિંમતવાન છોકરાઓ નદીના પૂરમાં પડી થોડે તણાઇ પાછા કાંઠા ઉપર નીકળતા હતા અને એ રમતનું પુનરા-વર્તન કર્યે જતા હતા.

ઊંડણીના બરાબર સામે જ કાંઠે ફલાસણ નામનું ગામ છે. આ બંને ગામ લગભગ સામસામાં જ છે અને એ બંનેને સાંકળી લેતા હૃદયરસ જેવો નદીનો પ્રવાહ વચમાં વહી રહ્યો છે એટલું જ એમની વચ્ચે અંતર છે. ઊંડણી અને ફલાસણ એ લગભગ એક જ ગણાય છે અને નિકટતાના કારણે બંને ગામોનો વ્યવહાર ખૂબ ગુંથાએલો છે. આડે દિવસે માત્ર નદી જ ઓળંગીને બંને ગામના લોકો એકબીજા સ્થળે જાય, પણ જ્યારે પૂર હોય ત્યારે બંને ગામોએ એક-બીજા સામે તાકીને જોઇ રહેવાનું કે હાથ હલાવીને સંજ્ઞા કરવાની. એ વખતે બંને ગામોનો પ્રત્યક્ષ અને સીધો નિકટનો સંબંધ ઓછો થઇ જાય, પણ આ આરે ગોળી તો લગભગ ફરતી જ હોય એટલે એ નિઃશેષ તો માત્ર ઘોડાપૂરને દિવસે જ થાય. આજે

ફલાસણુને આરે પણ હલચલ હતી, અને ત્યાં પણ અનેક સ્ત્રીઓ સ્નાન કરી રહી હતી. એમાંની ઘણી-ખરી ખેડૂતની સ્ત્રીઓ હશે એમ જણાતું હતું: કારણ કેટલીકના જાડા રાતા સાડલા અને ચણિયા કાંઠે સુકાતા હતા અને બીજી ઘણીક એવાં જ કપડાં સાથે સ્નાન કરી રહી હતી. મને સાંભર્યું કે આજે જન્માષ્ટમીના કારણે એ સ્ત્રીઓ ખેતરમાં નહિ ગઇ હોય અને કેટલીકે તો ઉપવાસ પણ કર્યા હશે, એટલે નદી ઉપર નહાવા આવી હશે; નહિતર એકસામટું આવડું મોટું ટોળું ખેડૂત સ્ત્રીઓનું નદી પર એકસાથે ભાગ્યે જ સ્નાન કરતું હોય. આઘેથી જોતાં, ચણોઠી જેવા રાતા રંગના વિવિધ આકારો, કેટલાક હરફરફ કરતા ફરતા હોય અને કેટલાક કાંઠા ઉપર કે નદીજળમાં આળોટતા હોય એવું લાગતું હતું.

તારાઓ આવ્યા એટલે અમે તૈયાર થયા. આ આરે તુંબડાં બાંધવાની એટલી બધી જરૂર ન હતી એટલે અમે પણ એનો આગ્રહ ન ધર્યો. ગોળીમાં કપડાં ઘાલીને તારાએ ભેખડના આ છેડે જઇ ગોળી પાણીમાં મૂકવાની તૈયારી કરી એટલે અમે પણ ત્યાં પહોંચી ગયા. આ ભેખડ નદીના પટમાં ઠીક ઠીક ધસી ગએલી હતી એટલે સીધા કાંઠેથી જ પડીએ એ કરતાં ભેખડ ઉપરથી પડવાથી થોડું અંતર કપાઈ ગયા જેવું થતું હતું, એથી તારાએ ભેખડ પસંદ કરેલી. ભેખડને ધસાવાથી પાણીમાં એક મોટી ઘૂમરી વળતી હતી તે લાંબે સુધી ફેલાઈ જતી હતી. તે એક ઓળંગી જવાય એટલે સામે પાર જવું સહેલ હતું. હડોલને આરે બે જુદીજુદી ગોળીઓ ઉપર અમે ઊતર્યા હતા તેને બદલે અહીં બે તારાઓ એક જ ગોળીને વળગ્યા અને અમે બંને ઉતારૂઓ પણ એને જ બાઝેલા હતા. સામસામાં મોં રાખીને જેમ બે એન્જિન વળગે છે એમ બંને તારાઓ સામસામી દિશાઓથી ગોળીને વળગ્યા અને એમણે ઘૂમરીમાં ઝંપલાવ્યું. ઘૂમરીનું જોર અમે ધાર્યો કરતાં ઘણું વધારે હતું, કારણ અમે દૂર સુધી શરૂઆતમાં ખેંચાઇ ગયા; પણ પછી ઓળંગ્યા બાદ તો કાલ કરતાં તાણ ઘણું નરમ હતું. અરધો પટ ઓળંગી રહ્યા બાદ મેં બેત્રણ વખત ગોળી છોડી દીધી અને પકડી લીધી એવી રમત કરી. પછી અરધા પટ ઉપર ઠીકઠીક ઓળંગી રહ્યા ત્યારે મેં ગોળી બીલકુલ છોડી જ દીધી અને હું જાતે જ તરવા લાગ્યો. પણ એમ તો હું ધાર્યા કરતાં ઘણે દૂર ખેંચાઇ ગયો, અને વચમાં એક વખત મનમાં જરા ફફુપસુ પણ થઇ ગયું. ત્યારે જ સાબરની શક્તિનું મને ખરૂં ભાન આવ્યું અને તારાઓની તાકાત ઉપર હું આફ્રીન થયો.

સામે પાર પહોંચી અમે વેરાબર ઊપડ્યા. તારંગા તરફ જતાં તો અમે વાટમાં લગભગ દોડતા હતા, પણ હવે ઉત્સાહ ઓસરી જવાથી અને ભૂખથી પણ અમે રસ્તો બહુ ધીરેધીરે કાપતા હતા એટલે છેક સાંજ પડવા આવી ત્યારે વેરાબર પહોંચ્યા. રાતની રાત વેરાબર ગાળી બીજે દિવસે સવારમાં અમે ઇડર તરફ ચાલતા થયા. બોરોનું જંગલ વટાવી કાવા ગામ મૂકયું એટલામાં મારી આંખો મને બળતી લાગી અને માથું ફાટતું હોય એમ જણાયું. મેં મારા સાથીને પૂછયું એટલે એમણે મારો હાથ પોતાના હાથમાં લઇ અને કપાળ પર પંજો મૂકી કહ્યું: 'તાવ આવ્યો છે, એટલે હવેને ગામ રોકાઇ જઇએ.' મેં કહ્યું 'ચાલોને હવે, ઘેર જ પહોંચી જઇએ.' અને હસતાં હસતાં ઉમેર્યું: 'આપણી પ્રવાસકથાના અધૂરા રહેલા શ્લોકની આ તાવે આવીને છેવટની પાદપૂર્તિ કરી છે. એના વિના આપણી સાહસસમસ્યા કાંઇક ઓછી જ શોભત.'

રામપ્રસાદ શુકલ

આપણા અધઃપતનનાં બીજ તો આપણી પોતાની અંદર છે; અને તે આપણા ચારિત્ર્યમાં, આપણા સમાજમાં, આપણી રોજની ટેવોમાં, આપણા વિવેકબુદ્ધિ વગરના વહેમોમાં ઊંડાં ઊતરેલાં છે. આપણી પ્રજાને આપણા પોતાના જ દુશ્મનો સામે લડવાનું છે, આપણી કમનસીબીનાં સાચાં કારણરૂપ આપણી સૈકાઓજૂની મૂર્ખાઇઓને આપણે નાબૂદ કરવાની છે.

ડૉ. રવીન્દ્રનાથ ટાગોર

(કલકત્તા વિદ્યાપીઠના પદવીદાન સમારંભ વેળા)

શ્રી હરિકૃષ્ણ વ્યાસ સંયોજિત

ગુજરાતી લઘુલિપિ

[અનુસંધાન માહ અંકના પૃ. ૯૯થી]

ચૌદમો દિવસ : અંત્યાક્ષરનો લોપ

નિયમો

[૮૦] શબ્દને અંતે 'ત' અથવા 'ક' હોય અને એની પૂર્વે અનુસ્વાર હોય, ત્યારે એ અંત્ય 'ત' અથવા 'ક'નો લોપ થાય છે.

[૮૧] બે કરતાં વધારે પદના શબ્દને અંતે 'ત', 'ર', 'સ', 'જ', 'ચ', 'ક', 'પ', 'લ' એમાંનો કોઇ વ્યંજન હોય, તો તે વ્યંજનનો લોપ કરી, તેના પછી આવતો શબ્દ તદ્દન નજીકથી શરૂ કરી લખાય છે.

[૮૨] ઉપરના નિયમો મુજબ અંત્યાક્ષર લોપી શકાય એવા શબ્દને કોઇ પ્રત્યય લાગેલો હોય, તો પણ એ અંત્યાક્ષર લોપાઈ પ્રત્યય કાયમ રહે છે.

સૂચનાઓ

(૮૦) અનુસ્વાર પછી આવતા અંત્ય 'ત' અને 'ક' બોલતી વખતે જાણે એ અનુસ્વારમાં ભળી જતા લાગે છે. અને સામાન્ય રીતે જે શબ્દોમાં એ અક્ષરો આવી રીતે આવતા હોય છે એનું બંધારણ જ એવા પ્રકારનું હોય છે કે આ અંત્ય વ્યંજનો ન લખ્યા હોય તો પણ ત્યાં એ અક્ષરોની ખોટ પડતી જણાય. આ પછીના નિયમમાં પણ આ બે અંત્યાક્ષરો તો આવે છે જ, છતાં એ બે અક્ષરો માટે આ જુદો નિયમ આપવાનાં કેટલાંક કારણો છે. પ્રથમ તો આ નિયમ-ની રીતે થતો લોપ બીનશરતી છે, એટલે નિયમ ૮૧ મુજબ પાછળનો શબ્દ નજીક લખવાની જરૂર રહેતી નથી. વળી આ નિયમ બે પદના શબ્દોને પણ લાગુ પડી શકે છે, જ્યારે આ પછીનો નિયમ બે કરતાં વધારે પદવાળા શબ્દો માટે છે. વગેરે.

(૮૧) આ નિયમ મુજબ 'શબ્દને અંતે' અમુક વ્યંજન આવવો એનો અર્થ આપણી સામાન્ય લિપિ-માં શબ્દને અંતે સમજવાનો છે, લઘુલિપિમાં લખાતા રૂપને અંતે એમ નહિ. આમ હોવાથી સંકેતોના અં-ત્યાક્ષરો, પ્રત્યયો, ક્રિયાપદોના 'વું' લોપાયાથી છેડે આવેલા વ્યંજનો, એ બધા આ નિયમમાં ન આવી શકે. એટલે ટૂંકમાં આ નિયમનો ખાસ ઉપયોગ તો ઉપર ગણાવેલા વ્યંજનમાંથી પૂરાં થતાં નામ કે વિશે-ષણ ટુંકાવવા માટે જ રહેશે. અને તેમાં પણ ઘણું કરીને ત્રણ પદવાળા શબ્દો આ નિયમમાં વધારે આવશે. કેમકે ચાર પદ વાળા શબ્દોનો ઘણો મોટો ભાગ તો હવે પછી દિવસ ૨૫માં આવનારા એક નિયમમાં સમાઇ જતો હોય છે.

આ નિયમની રીતે અંત્યાક્ષર લોપાયા પછી તે વાંચતી વખતે આડ વિકલ્પ રહે છે. કેમકે અંત્યાક્ષર લોપાયાનું સૂચન તો પાછળનો શબ્દ તદ્દન નજીક હોવાથી મળી રહે છે, પણ વ્યંજન કયો હશે તે અનુ-માન શબ્દના લેખિત રૂપ ઉપરથી કરવાનું રહે છે. ઉદાહરણો ઉપરથી જોઈ શકાશે કે આવી રીતે લો-પાએલો અંત્ય વ્યંજન શબ્દના અગાઉના રૂપ સાથે એવો કાંઇક સંબંધ ધરાવતો હોય છે કે, જો કે તે સંબંધને વ્યાકરણના કોઇ નિયમથી બાંધી ન શકાય, તેમ છતાં ભાષાથી પરિચિત કાન અમુક અમુક વ્યં-જનોના બનેલા શબ્દનો પ્રવાહ અંતે ક્યાં જશે એનો કાંઇક ઝાંખો ખ્યાલ ધરાવી શકે છે; કેમકે વ્યંજનોના સાનિધ્યમાં અમુક અમુક વ્યંજનોને બીજા અમુક જોડે

એવી ગાઢ મૈત્રી હોય છે કે ભાષામાં ન આવનારાં જોડાણ જીભ અને કાનને પણ પ્રથમ દર્શને જ અકુદરતી લાગે. આમ વ્યંજનોના સાંનિધ્યના નિયમો બુદ્ધિપૂર્વક ન જાણતાં હોવા છતાં તેઓના પરસ્પરના સંવાદનું જ્ઞાન સૂક્ષ્મરૂપે આપણી કર્ણેન્દ્રિયમાં સુષુપ્ત હોવું એને આપણે 'ધ્વનિ સાહચર્ય' કહી શકીએ. અને આ ધ્વનિ સાહચર્યની મદદ વડે જ આ આઠ વિકલ્પ ધરાવતા નિયમનો સફળતાપૂર્વક પ્રયોગ કરવાની શક્યતા આપણે ધરાવીએ છીએ.

આ નિયમમાં ગણાવેલા અંત્યાક્ષરોમાંના 'ર'ને નિયમ ૨૪ તથા 'ત' તથા 'ક'ને નિયમ ૮૦ લાગુ પાડી શકે તેમ હોય ત્યાં તો એ નિયમો મુજબ જ લખવું. વળી શબ્દના અંત્યાક્ષર 'ય' અને 'જ'ની ગણતરીમાં 'કેટલાય', 'આથી જ' એવા શબ્દો સાથે આવતા 'ય' તથા 'જ' પણ ગણી શકાય. આવા શબ્દોમાં એ 'જ'ને જુદો જ શબ્દ ગણવામાં આવે છે. પણ લઘુલિપિ પૂરતો એને અગાઉના શબ્દનો અંત્યાક્ષર ગણવામાં હરકત નથી.

એ ખાસ ખ્યાલમાં રાખવાનું છે કે અંત્યાક્ષરનો લોપ થયો છે એ બાબતનું સૂચન આપવા માટે પછીનો શબ્દ એ અગાઉના એટલે કે જેનો અંત્યાક્ષર લોપાયો હોય તે શબ્દની તદ્દન નજીકથી શરૂ કરી લખવો જોઈએ. આવી રીતે નજીક લખેલા શબ્દો 'મનોયત્ન' માં જોવાથી તે કેમ લખવા જોઈએ તે સમજાશે. હાલ તો આ બાબતનો ખ્યાલ આપવા નકશામાં આપેલ ઉદાહરણોમાં ચોકડીથી એ પાછળના શબ્દનું સ્થાન બતાવ્યું છે. અને આ નિયમનાં ઉદાહરણોમાં એવી ચોકડીઓ આપેલ નથી પણ સમજી લેવાની છે.

(૮૨) આ નિયમ મુજબ અંત્યાક્ષર લોપાય ત્યારે એના પછી આવતો પ્રત્યય અંત્યાક્ષર લોપાએલા શબ્દના રૂપને લાગે, એ સ્પષ્ટ છે. પણ પ્રત્યયો ત્રણ જાતના છે: તદ્ધિત, વિભક્તિના અને કૃદંતના. અને તેથી એ દરેકની વિશિષ્ટતાઓ આ નિયમ પરત્વે સમજવાની જરૂર છે.

આ બધામાંથી સૌથી સહેલા વિભક્તિના પ્રત્યયો છે. ઉદા. ૪ માં પણ બધા વિભક્તિના પ્રત્યયો જ લખી બતાવ્યા છે. નિયમ ૮૧ મુજબ શબ્દ જેવી રીતે લખાય એવી રીતે લખી, પછી આ પ્રત્યયો લગાડી દેવાય એ સાદામાં સાદી બાબત છે.

કૃદંતના પ્રત્યયો વિષે જાણવાનું કે તે પ્રત્યયો કોઈ 'શબ્દ'ને લાગતા નથી હોતા. એ પ્રત્યયો પહેલાં તો ધાતુનું કોઈ અપૂર્ણ રૂપ હોય છે. અને વળી ધાતુઓમાંથી અંત્ય અને ઉપાંત્ય વ્યંજનો અગાઉથી જ લોપાઈ જતા હોવાથી એને આ નિયમ લાગુ ન જ પડી શકે.

તદ્ધિત પ્રત્યયોમાં જ્યારે એ પ્રત્યયની પૂર્વનો શબ્દનો ભાગ પોતે પણ એક સ્વતંત્ર શબ્દ હોય—જેમકે 'અમલ-દાર'—ત્યારે આ નિયમ તેને લાગુ પડી શકે. પણ સામાન્ય રીતે તદ્ધિત પ્રત્યયો વાળા શબ્દો એ પ્રત્યયથી જ સારી પેઠે ટુંકાવાતા હોવાથી અસાધારણ સંજોગો સિવાય આ નિયમનો પ્રયોગ કરવાની જરૂર રહેતી નથી. તેથી ઉદાહરણોમાં પણ એવા શબ્દો આવેલા નથી.

ઉદાહરણો

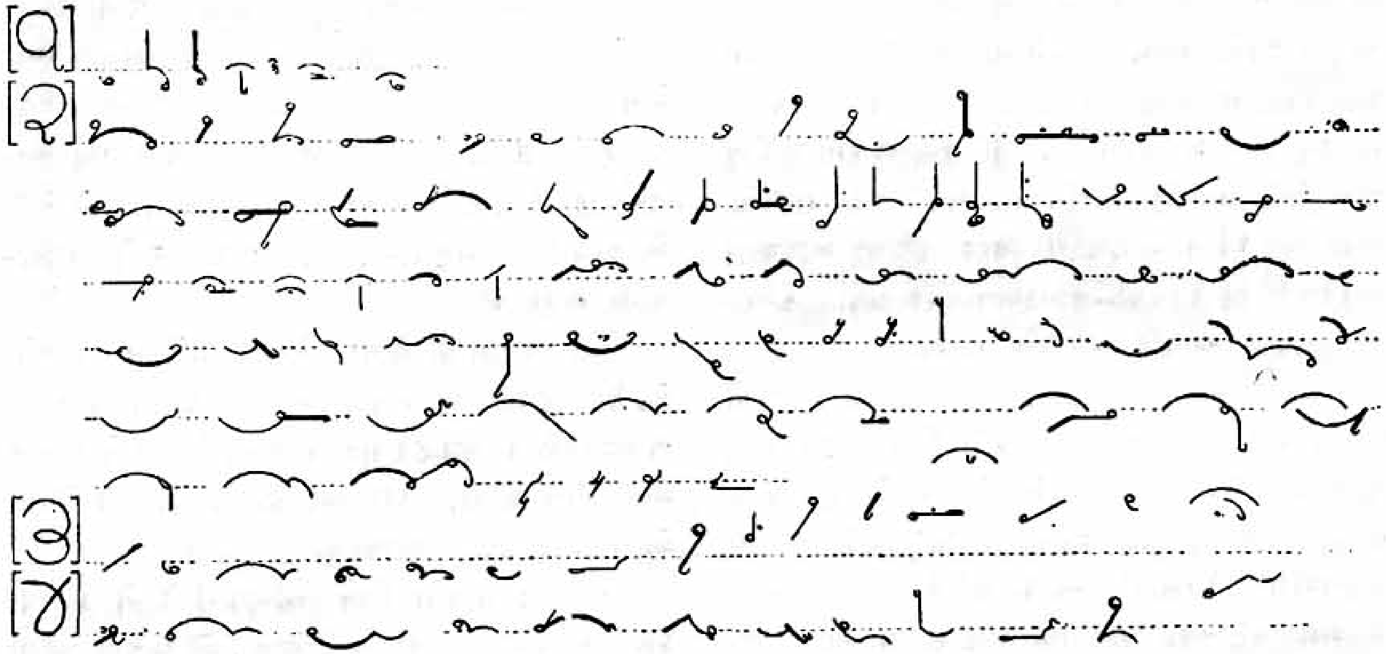
(૧) **[નિ. ૮૦: અનુસ્વાર પછી 'ત', 'ક'નો લોપ]** કલંક, જીવંત, જ્વલંત, નિશ્ચિંત, નિષ્કલંક.

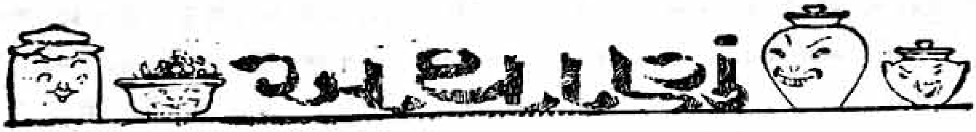
(૨) **[નિ. ૮૧: અંત્ય 'ત', 'ર', 'સ', 'જ', 'ય', 'ક', 'પ', 'લ'નો લોપ]** અકસ્માત, અક્કલ, અગણિત, અદ્ભુત, અભિપ્રાય, અમલ, અસલ, અહિત, અંગત, આકર્ષક, આશંકિત, આધ્યાત્મિક, આર્થિક, આશ્રય, આળસ......ઐતિહાસિક, ઔદ્યોગિક, ક્રિયાત્મક, ખાસીઅત, ખેડૂત, ગ્રાહક, ચોક્કસ, છાત્રાલય, જકાત, જનક, જંગલ, જાહેરાત, ઝવેરાત, ટપાલ, ટેબલ, તાકાત, દલીલ......દાખલ, નિરર્થક, નિર્ણય, નિશ્ચય, ન્યાય, પરિચય, પ્રમાણિક, પ્રયાસ, પ્રવાસ, માનસ, માનસિક, માલિક, માસિક, મુલક......મુશ્કેલ, મૅટ્રીક, યુવક, રમણીય, રાજકીય, રાષ્ટ્રીય, લડાયક, લાયક, વિકાસ, વિખ્યાત, વિજય, વિલાસ, વિવેક, વિષય, વ્યવસાય, વ્યાપક......શરત, શાબ્દિક, શારીરિક, સડક, સરસ, સહાયક, સહેતુક, સંગીત, સંપ્રદાય, સાવચેત, સુશિક્ષિત......સૂચક, સેવક, સ્વાભાવિક, હકીકત, હરકત, હાકલ, હૃદય.

(૩) **[નિ. ૮૧ ચાલુ: આદ્ય અને અંત્યાક્ષરનો લોપ]** કબૂલ, કલાક, કસરત, કાર્યાલય, કાલ્પનિક, કીમત, કુદરત, કૉંગ્રેસ, પશ્ચાત, પાગલ, બક્ષીસ, બંદૂક, બાઇબલ, બાળક, સંભવિત.

(૪) **[નિ. ૮૨: અંત્યાક્ષરના લોપ પછીના પ્રત્યય]** અભિપ્રાયને, અસલના, આશ્રયમાં, આળસનું, ખાસીઅતોથી, પ્રયાસથી, મૅટ્રીકથી, લાયકનું, વિજયમાં, કુદરતને, કૉંગ્રેસના, બાઇબલમાં.

ઉદાહરણોનું લઘુલેખન

ચીનની મુસાફરીએ આવેલા ચાર અંગ્રેજ જુવાનોએ એક ચીનો નોકર રાખ્યો. સ્વભાવે બધા ટીખળી. પહેલે દિવસે તેમણે તેની ચાખડી ખીલા વડે જમીનમાં ઠોકી દીધી. ચીનો કંઇ ન બોલ્યો. બીજે દિવસે તેની પથારીમાં ધૂળ ભરી, તો યે એ ન બોલ્યો ને દરરોજના ક્રમસર કૉફી લાવી હાજર કરી. ચારે જણાને લાગ્યું કે આવા ઉદાર માણસની મશ્કરી કરવી ઠીક નહિ; ને તેમણે એ ચીનાને તેવું વચન આપ્યું.

'હવે ચાખડીમાં ખીલા નહિ ઠોકો?' ચીનાએ પૂછ્યું.

'ના!'

'પથારીમાં રેતી યે નહિ નાખો?'

'હરગીઝ નહિ!' જવાબ મળ્યો.

'ત્યારે તો હું યે તમને ગેરુની કૉફી હવેથી નહિ પાઉં!!'

સ્કૂલમાં રજા પડતાં મહેતાજી દરવાજા પાસે ઊભા હતા, ત્યાં ગધેડા સાથે એક કુંભાર ત્યાં આવી ઊભો. મહેતાજીને જરાક રમૂજ કરવાનું મન થઇ આવ્યું એટલે કુંભારને પૂછ્યું, 'કેમ, આ તારા સગાને આટલો મજબૂત પકડી રાખ્યો છે?'

'એ મૂર્ખાને તમારી નિશાળમાં મહેતાજી થવું છે માટે!' કુંભારે જવાબ આપ્યો. મહેતાજીએ વગર બોલ્યે વિદાય લીધી.

શિક્ષક: આકાશમાં થતી વીજળી, ને જેના દીવા આપણે બાળીએ છીએ એ વીજળી વચ્ચે શો તફાવત છે કનુ?

કનુ: આકાશમાં થતી વીજળીનું બિલ આપણને નથી ચૂકવવું પડતું!

ડાયરેક્ટર: અને આ કરાડ પરથી તારે કૂદી પડવાનું છે.

ઍક્ટર: પણ ધારો કે એથી મને ગંભીર ઇજા અથવા જાનનું જોખમ થાય તો?

ડાયરેક્ટર: હરકત નહિ. આપણો આ છેલ્લો જ સીન છે.

વકીલ: અને તમે કહો છો કે આ માણસે તમારી મોટર ચોરી?

ફરિયાદી: એવું હતું ખરું; પણ તમારી ઉલટ તપાસ પછી તો મારી પાસે મોટર હતી કે નહિ તેની પણ મને શંકા થાય છે!

'આઉટ!' અમ્પાયરે બૂમ મારી.

'પણ દડો તો મને માથામાં વાગ્યો.' બૅટ્સમૅને વાંધો લીધો.

'એ હું ન જાણું.' અમ્પાયરે સુણાવ્યું. 'લાકડા જેવા અવાજ પરથી મેં મારો નિર્ણય કર્યો છે.'

'તમે તમારી મોટર એક બાજુ લાલ ને બીજી બાજુ લીલી કેમ રંગાવી છે?'

'અરેરે, એટલું ન સમજ્યા? અકસ્માત થાય તો સાક્ષીઓની જુબાની એકબીજાથી વિરુદ્ધ જાય તે માટે!'

પ્રોફેસર: (ઘેર આવી પત્નીને છત્રી આપતાં) લે, આજે તો નથી ભૂલી આવ્યો ને? ઊંચી મૂક, કાલે સંભાળીને આપજે.

પત્ની: પણ આજે તમે છત્રી લઇ જ કયાં ગયા હતા? આ વળી કોની ઊચકી લાવ્યા?'

પોતાનો હક જાહેર કરતાં પહેલાં

ટૂંક વખતમાં રાજકોટમાં મળનારી કાઠિયાવાડની 'વિદ્યાર્થી-પરિષદ' સમયે 'વિદ્યાર્થીઓના હકનાં જાહેરનામાં ઘડવા' કરતાં યે પહેલાં તો 'પોતાની ફરજ વિચારતા અને લાયકાત કેળવતા થવા' પ્રત્યે વિદ્યાર્થીઓનું ધ્યાન દોરતા કેટલાક વિચારો, જાણીતા લોકસેવક શ્રી છગનલાલ નથુભાઇ જોષીએ મૂકી બતાવ્યા છે તે સમસ્ત વિદ્યાર્થી જગતને ઉપયોગના હોઇ અત્રે પ્રકટ કરીએ છીએ.

સમસ્ત કાઠિયાવાડ વિદ્યાર્થી પરિષદ રાજકોટને આંગણે બોલાવી છે ત્યારે રાજકોટની વિદ્યાર્થી આલમે એ પરિષદ સફળ કરવા શું કરવું જોઇએ?

મુંબાઇ યુનિવર્સિટી મૅટ્રિકની પરીક્ષામાં વિદ્યાર્થીઓની કત્લે આમ કરે છે; હાઇસ્કૂલના માસ્તરો વિદ્યાર્થીઓને શિક્ષા કરે છે; શિક્ષણપદ્ધતિમાં ભય અને લાલચને પ્રધાન સ્થાન આપવામાં આવે છે; ભણતરની ફી બહુ આકરી લેવામાં આવે છે; પાઠ્ય પુસ્તકો અમલદારોની ધૂન પ્રમાણે વારંવાર ફેરવી નાખી વિદ્યાર્થીઓને ખરચના ખાડામાં ઉતારવામાં આવે છે; આ અને આ પ્રકારની બીજી ફરિયાદો દૂર થાય તો વિદ્યાર્થી પરિષદ કૈંક અંશે સફળ થઇ ગણાય ખરી:

પણ આ બધી ફરિયાદો દૂર કરવાનું આપણા હાથમાં નથી. યુનિવર્સિટી કે રાજ્યની સત્તા વિદ્યાર્થીઓના હાથમાં આવી નથી. આપણે ખૂબ ચળવળ કરીએ, વારંવાર બરાડા પાડ્યા કરીએ, તો આપણો અવાજ વહેલોમોડો સત્તાધારીઓના કાને પહોંચવાનો જ છે અને ધાર્યું પરિણામ આવવાનું જ છે એમ માની બેસવામાં દોષ નથી.

પણ અનુભવવાણી એથી ઉલટું કહે છે: 'પારકી આશ સદા નિરાશ'. જ્યાં સુધી ખુદ વિદ્યાર્થીઓમાં બળ નહિ આવે ત્યાં સુધી બધાં ફાંફાં છે. વિદ્યાર્થીઓમાં શક્તિનો સંચાર થાય એ માટે રામબાણ ઉપાય વિદ્યાર્થીઓનું સંગઠન કરવું જોઇએ એમ કહેવામાં આવે છે. પણ એ સંગઠન કરવું કેમ? વિદ્યાર્થીઓમાં સંઘશકિત કેમ કરીને પેદા કરી શકાય? સામાહિક વિદ્યાર્થી સંમેલનો ગોઠવીને કે ચર્ચાપરિષદો રાખીને જ વિદ્યાર્થીઓ એ ધ્યેયને પહોંચી શકશે?

સંગઠનના બાહ્ય ઉપાયો જેટલા ગોઠવી શકાતા હોય તેટલા ભલે ગોઠવાય, પણ એ બધા કાર્યક્રમમાં રામ તો તો જ આવશે, જો એ યોજના ઘડનારાઓમાં પણ પ્રાણ હશે. 'આગ સે આગ જલતી હૈ', 'દીવો દીવાને પ્રગટાવી શકે છે.' રાજકોટમાં એવા દીવા કોઇ છે? ન હોય તો આજથી જ એ જ્યોત પ્રગટાવવા દીવા થવું જોઇએ.

આવી વિદ્યાર્થીજ્યોતિએ પૂર્વતૈયારી માટે જીવનના અમુક નિયમો ઘડી તે પ્રમાણે આચરતા થઇ જવુ જોઇએ.

થોડાક માર્ગદર્શનરૂપ થઈપડે એવાનિયમો આ રહ્યા:

પહેલું સુખ તે જાતે નર્યા. આજના વિદ્યાર્થીઓનાં શરીર માયકાંગલાં જેવાં બની ગયાં છે. શરીરસંપત્તિ વિના તો બધું ધૂળ છે. તો વિદ્યાર્થીઅવસ્થામાં શરીર સુદૃઢ બનાવવા માટે આજથી જ તનતોડ પ્રયાસ કરવો જોઇએ. સ્વ૦ લોકમાન્ય તિલક મહારાજે કૉલેજનું એક વર્ષ 'બગાડીને' પણ પ્રથમ શરીર સારૂં બનાવવા મહેનત કરી હતી. રોજ કસરત—વ્યાયામ કરવાની અવશ્ય ટેવ પાડો. તમે કસરત તો કરતા હશો; આસનો યે કરતા હશો. એ નિયમિત કરતા હશો તો તમારો ચેપ જરૂર તમારા જોડીઆ મિત્રોને લાગવાનો છે.

ભલો ભૂપ આવે કે મોટો ચમરબંધી હોય તો યે તેની સમક્ષ જે તમારા અંતરાત્માને સાચું લાગે તે જરા પણ અચકાયા સિવાય, ડર્યા સિવાય, નમ્રતાથી વિવેકપૂર્વક કહેવાની હિંમત કેળવતાં શીખો અને આ હિંમત બતાવવા માટે, અભયવ્રત કેળવતાં, જે કાંઇ સહન કરવું પડે તે રાજીપાથી સહન કરતાં શીખો.

જીવનમાં સાદાઇ, સંયમ અને શરીરશ્રમને પ્રથમ સ્થાન આપો.

આજે વિદ્યાર્થીજગતમાં રંગીલાપણું છેલબટાઉપણું કે નાટકીઆના હાવભાવ વધારે જોવામાં આવે છે. એ દૂર કરવાનો સોનેરી ઇલાજ વિદ્યાર્થી ધુરંધર થવા ઇચ્છતા યુવકોએ પોતાનું જીવન પલટાવી બતાવવો

જોઇએ. વિદ્યાર્થીગૃહમાં કે કુટુંબમાં રહેનાર વિદ્યાર્થીએ રોજ, હલકું ગણાતું, જેમાં શરીરને ઘસવું પડતું હોય તેવું કામ બીજાં હજાર અગત્યનાં કામ છોડીને પણ હોંશપૂર્વક બજાવવાનો સંકલ્પ કરવો જોઇએ. ઘર વાળવું, વાસણ માંજવાં, કપડાં ધોવાં, પથારી ઉપાડવી,—આ કામ વિદ્યાર્થીને ગમતાં નથી. તમે એ કામ કરવા-માં હમેશાં તત્પર રહો અને તમારી આસપાસનું એદી વાતાવરણ નાબૂદ થએલું જોશો.

વિલાયતી કાપડ, વિલાયતી સાબુ–તેલ, વિલાયતી જોડા, વિલાયતી ખાંડની મિઠાઇનો શોખ વિદ્યાર્થીઓમાં સારીપેઠે પેસી ગયો છે. પરદેશના મોહમાં તણાઈ જઇ વિદ્યાર્થીઓ કહેવાતું ભણતર મેળવતાંમેળવતાં પોતાના કુટુંબ પર ને સંસ્થા પર કેવા ભારરૂપ થઇ પડ્યા છે અને દેશનું સત્યાનાશ વાળી રહ્યા છે તેનું તેમને ભાન નથી. એ ભાન વિદ્યર્થીઓમાં આવે તે માટે વિદ્યાર્થીજ્યોતિ ધરે. આજથી જ સંકલ્પ કરવા જોઇએ કે શરીરને વિલાયતી કાપડ અડાડી હરગીઝ અપવિત્ર નહિ કરૂં; મોજશોખની વસ્તુઓ ખરીદી દેશની ગરીબી વધારવામાં હું કોઈ કાળે હાથો નહિ જ બનું; દેશનું ધન વધારવા માટે રોજ કંઈ ને કંઈ ઉત્પાદક મજૂરીનું કામ કરીશ જ.

હરિજનોનાં ૮–૧૦ વરસનાં બાળકો પણ પોતાનો અભ્યાસ કરતાં બૂટપૉલિશનું કામ કરી રોજ બેચાર આના કૂટી મારે છે. ખેડૂત—ભરવાડના કે સુથાર, સોની, લુહાર, કુંભાર કે મોચીનાં નાનાં બાળકો પોતાના બાપીકા ધંધામાં મદદ કરી કુટુંબની રોજીમાં પાઇ પૈસાનો યે વધારો કરે છે. તમે કોઇ એવું મજૂરીનું કામ વિદ્યાર્થી અવસ્થામા કરો છો ?

શરીરરખા થવું એ મહાપાપ છે; બીજા માટે શરીર ઘસવું એ જીવનનો મહાલ્હાવો છે. તમારા સાથી માંદા હોય તો તેની માવજત કરવામાં, તેમનું મેલું સાફ કરવામાં નાક મરડવાને બદલે આનંદ માણી શકો છો ?

તમારા સાથીમાં શારીરિક કે માનસિક ખોડખાંપણ હોય, એટલેકે કોઇ વિદ્યાર્થી તોતડો હોય, બોબડો હોય, બહેરો હોય કે લંગડો હોય તો તેના તરફ પ્રેમ વરસાવો છે કે તેની મજાક—ફજેતી કરવામાં રસ લો છો ?

ઠોઠ વિદ્યાર્થીને કાંઇ ન આવડતું હોય તો તેને શીખવવા માટે થોડો વખત કાઢો છો, કે ભલો મારો અભ્યાસ ને ભલી મારી ઓરડી, હું મારૂં કરતાં યે પરવારતો નથી ત્યાં બીજાની વેઠ ક્યાં કરવા જાઉં એમ કહી એકલશૂરા થઇ ગયા છો ?

ટૂંકમાં વિદ્યાર્થીઓનાં હકનાં જાહેરનામાં ઘડવાની લાયકાત કેળવવા માટે હમણાં તો વિદ્યર્થીઓની ફરજ જ વિચારતા થઇ જાઓ અને જીવનને ઉત્કર્ષ કરે તેવા ગણ્યાગાંઠ્યા સંકલ્પસિદ્ધાંતો ઘડી કાઢો, અને એ વ્રતોને આગ્રહપૂર્વક વળગી રહો. જીવન સિદ્ધાંત મુજબ ચલાવતાં શીખશો તો થોડા વખતમાં તમે તમારા પોતાના જ જીવનનાં અજબ વર્તનથએલું જોશો અને તેની અસર વિદ્યાર્થી જગત પર પણ થયા વિના નહિ રહે.

સો વાતની એક વાત છે: આપ ભલા તો જગ ભલા.

છગનલાલ ન. જોષી

કહેવત કથન અને કવિતા

વાડ વિના વેલો ચડે નહિ

વગ વગર પગ થાય નહિ.
સૌ વગે વાવણાં કરે.
ઓથની હૂંફ રહે.
સીફારસકી ગદ્ધી તેજીકો લાત મારે.

⁂

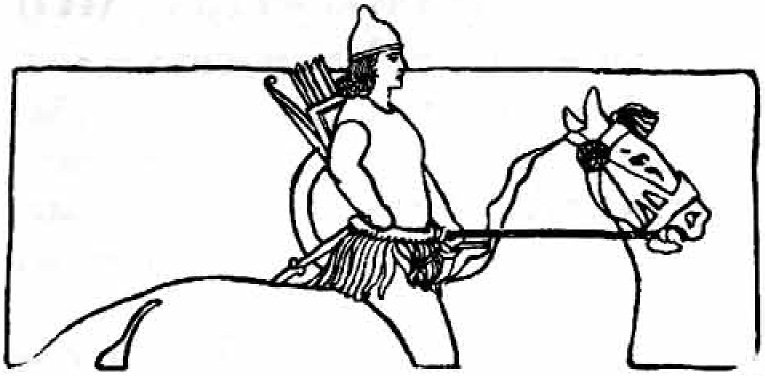
વગે પીરસણું, વગે ન્યાય;
વગ ન હોય તે પાછો જાય.

વગે વાવણાં, વગે કૂવા:
વગ વિનાના કુંવારા મૂવા.

પક્ષે પૂજા પક્ષે ન્યાય;
પક્ષ વિનાનો માર્યો જાય.

કારજ સહાયતા વિના, કરી શકે નહિ કોય;
કહો હથોડો શું કરે, જો નહિ હાથો હોય.

બિના વસીલે ચાકરી, બિના ઢાલ જુવાન:
યે તીનોં ફિક્કે લગે બિના સુપારી પાન.

(ગ્રીસની પ્રાચીન દંતકથા)

સોનેરી ઊન

ઘણાં વરસ પૂર્વે ગ્રીસના મિન્યુઅન પ્રદેશ ઉપર ઇસન નામે રાજા રાજ્ય કરતો હતો. તેને પીલીઆસ નામનો એક ઓરમાન ભાઇ હતો. પીલીઆસ મહા દુષ્ટ અને સ્વાર્થી હતો. તેણે છળકપટ કરી મિન્યુઅન પ્રદેશની રાજગાદી પચાવી પાડી અને પોતાના મોટા ભાઇ ઇસનને હડધૂત કરી રાજ્યની બહાર હાંકી કાઢ્યો.

પોતાના નાના પુત્ર જેસનને લઇ રાજા ઇસન ગાઢ જંગલમાં ભિખારીના વેશે ભટકવા લાગ્યો. એક દિવસ એક ઊંડી ગુફા પાસે તે આવી પહોંચ્યો. અંદર જોયું તો એક મહાન સમર્થ સંત બેઠેલા. સમય વિચારી રાજાએ પોતાના પુત્ર જેસનને એમનાં ચરણોમાં મૂક્યો અને કહ્યું, 'કૃપા કરી મારા આ પુત્રને આપની પાસે રાખી તેને યોગ્ય વિદ્યાભ્યાસ શીખવો.' જેસનની ભવ્ય મુખમુદ્રા જોઇ તપસ્વીને લાગ્યું કે આ છોકરો ભવિષ્યમાં મહાન થવા સરજાયો લાગે છે. તેમણે તરત જ હા કહી અને જેસન એ ગુરુ પાસે રહી વિદ્યાભ્યાસ કરવા લાગ્યો. કાળે કરીને ઇસન મરણ પામ્યો.

વખતને જતાં વાર નથી લાગતી. જેસન હવે જુવાન થયો હતો. ગુરુએ તેને સર્વ વિદ્યામાં પારંગત કર્યો હતો. હવે તેને પોતાનું વતન યાદ આવ્યું. ગુરુએ તેને સઘળી વસ્તુસ્થિતિ સમજાવી. એટલે પિતાએ ગુમાવેલું રાજ્ય પાછું મેળવવાની તેને તીવ્ર ઇચ્છા થઇ આવી. તરત જ ગુરુ પાસેથી આશીર્વાદ મેળવી પોતાના વતન મિન્યુઅન પ્રદેશ તરફ તે ચાલી નીકળ્યો.

રસ્તે જતાં એક મોટી નદી આવી. કિનારા ઉપર એક વૃદ્ધ ડોશીમા બેઠેલાં. તેણે જેસનને જોઇને કહ્યું, 'બેટા! મને સામા કિનારે લઇ જા!' બે કાંઠે છલોછલ વહી જતી નદી, અંદર ઉછાળા મારતાં મોટાં મોટાં મોજાં અને નજર ન પહોંચે એટલે દૂર જણાતો કિનારો જોઇ જેસન ઘડીભર તો થંભી ગયો. છેવટે, ગમે તેમ થાય પરંતુ ડોશીને સામે કિનારે તો પહોંચાડવી જ એવા દઢ નિશ્ચય ઉપર તે આવ્યો. તેણે કહ્યું, 'માડી! ચાલો, હું તમને સામા કિનારે પહોંચાડી દઉં!'

પરંતુ, જ્યાં સામે જુએ ત્યાં તો ડોશીને બદલે મહાન તેજસ્વી સાક્ષાત્ દેવી હીરા (ગ્રીસ દેશની સર્વ સત્તાધીશ, દેવોની મહારાણી) ઊભેલાં! જેસન તેમના પગમાં પડ્યો. હીરા પ્રસન્ન થયાં અને વચન આપ્યું કે 'સંકટની વખતે મને યાદ કરજે; તત્કાળ હું તને સહાય કરીશ.'

જેસનમાં હવે બમણો ઉત્સાહ આવ્યો. થોડા જ વખતમાં પોતાના કાકા પીલીઆસ પાસે તે જઇ પહોંચ્યો અને સંભળાવી દીધું કે 'ચાહે તો મારી સાથે યુદ્ધ કરો, નહિતર મારા પિતાનું રાજ્ય મને પાછું સોંપી દો!'

પીલીઆસે મનમાં કપટ રાખીને તેને આવકાર આપ્યો અને વિના મહેનતે જેસનનું કાસળ કાઢી નાખવાનો વિચાર કરી કહ્યું, 'જો તું ઑલિમ્પસ પર્વત ઉપર આવેલા દેવીના નિવાસસ્થાનવાળા જંગલમાંથી સોનેરી ઊન લાવી શકે તો જરૂર હું તને તારા પિતાનું રાજ્ય સુપ્રત કરું!'

જેસન જેવો શૂરવીર તેવો જ સાહસિક પણ હતો. તેણે જોયું કે સોનેરી ઊન જેવી દુષ્કર ને વિખ્યાત ચીજ લાવવાથી પોતાની કીર્તિ પણ ચોતરફ ફેલાશે. તરત જ તેણે એ ભગીરથ કાર્ય કરવાનું બીડું ઝડપ્યું.

તેણે પોતાના કેટલાક શૂરવીર સહાધ્યાયીઓને સાથે લીધા અને દેવી હીરાનું સ્મરણ કરી તે દરિયાકિનારે આવી પહોંચ્યો. તેઓએ જંગલમાંથી લાકડાં કાપી એક જંગી વહાણ બનાવ્યું અને ઑલિમ્પસ પર્વત તરફ સમુદ્રરસ્તે સૌ રવાના થયા.

થોડે દૂર ગયા ત્યાં એક વિચિત્ર ટાપુ આવ્યો. જેવું વહાણ તેના કાંઠા ઉપર લાંગર્યું કે તરત જ મોટા પહાડ જેવા શરીરવાળા અને છ છ હાથવાળા સંખ્યાબંધ રાક્ષસો તેમના ઉપર ધસી આવ્યા. જેસનના

સાથીદારોમાંનો એક હિરેકલ્સ પ્રવીણ બાણાવળી હતો. તેણે પોતાનું મજબૂત ધનુષ્ય ખેંચી રાક્ષસો ઉપર બાણોનો વરસાદ વરસાવ્યો અને તે બધાને કિનારાના પથ્થરો સાથે સજ્જડ જડી દઇ થોડી જ વારમાં વિપત્તિનો અંત આણ્યો.

આગળ જતાં એક ભવ્ય શહેર આવ્યું. ત્યાંના રાજાએ જેસનનો સત્કાર કરી સૌને જમવા માટે બોલાવ્યા. પણ જેવું જમવાનું પીરસાયું કે તરતજ ઓચિંતા આકાશમાંથી અર્ધ મનુષ્ય અને અર્ધ જાનવરનાં શરીરવાળાં હાર્પીઝ પક્ષીઓ આવી બધી રસોઇ ઝૂંટવી ગયાં. રાજાએ જેસનને વિનંતિ કરી કે આ પક્ષીઓ મને અને મારી પ્રજાને અહોનિશ આ પ્રમાણે દુઃખ આપે છે! તરત જ, જેસનના બે મિત્રો કે જેઓની ઊડવાની ગતિ પવનના જેવી હતી તેઓ તેમની પાછળ પડ્યા અને મોટી લડાઈ કરી બધાં હાર્પીઝનો અંત આણી રાજાને હમેશને માટે દુઃખથી મુક્ત કર્યો.

આનંદથી સૌએ આગળ સફર શરૂ કરી. કેટલેક દૂર ગયા ત્યાં સમુદ્રની સપાટી ઉપર બે મોટા બરફના પહાડો તરતા જોયા. જેસને કહ્યું, 'દોસ્તો! સંભાળજો. કપરી કસોટીમાંથી તો હવે પસાર થવાનું છે!' ઑલિમ્પસ પર્વત પાસેની દેવભૂમિમાં જવાનું આ પ્રવેશદ્વાર હતું. જેવું કોઇ બરફના આ બે પર્વતોની વચમાં થઇ પસાર થવા જતું તેવા જ તે સામસામા જોરથી અથડાઇ પ્રવેશ થનારનો નાશ કરી નાખતા. વહાણને થોડો વખત ખાળી રાખી જેસને દેવી હીરાનું સ્મરણ કર્યું, એટલે દેવીની પ્રેરણાથી તરત જ સડસડાટ કરતું એક પક્ષી બંને પર્વતોની આરપાર નીકળી ગયું. એ પક્ષીને ચગદી નાખવા માટે જેવા એ બંને પહાડો અથડાઇને છૂટા પડ્યા કે તરત જ જેસને પોતાનું વહાણ જોરથી હંકાર્યું, અને ફરીથી તે પર્વતો સામસામા અથડાય તે પહેલાં તો વહાણ પહાડોને સામે પાર નીકળી ગયું!

આવીઆવી ઘણી મુશ્કેલીઓ વેઠીને છેવટે તેઓ ઑલિમ્પસ પર્વત ઉપર આવી પહોંચ્યા અને ત્યાંના રાજા એઇટીને સોનેરી ઊન લેવાદેવા માટે વિનતિ કરી.

રાજાએ કહ્યું, 'સોનેરી ઊન મેળવતાં પહેલાં તો તમારે ઘણાં મહાન કાર્યો કરવાં પડશે. જુઓ, આ સામે પિત્તળની ખરીઓવાળા બે જંગી ખુંટ બાંધેલા છે. તેને પ્રથમ તાબે કરી આ દૈવી ખેતર તમારે ખેડવું જોઇશે અને પછી તેમાં રાક્ષસી સર્પોના દાંત વડે વાવેતર કરવું પડશે. પણ એટલામાં તો શસ્ત્રો સહિત સંખ્યાબંધ પ્રચંડ લડવૈયા તેમાંથી કૂદી પડશે. સૂર્યાસ્ત થતાં પહેલાં એ બધા લડવૈયાને જે મારી શકે તે જ આ ઊન મેળવવા માટે લાયક ગણાય!'

આ સાંભળીને બધા શૂરવીરો તો સ્તબ્ધ જ થઇ ગયા. એટલામાં, દેવી હીરાની પ્રેરણાથી, એ રાજાની પુત્રી મીડીઆ ત્યાં આવી પહોંચી. તેણે જેસનને કહ્યું, 'જો તું મારી સાથે લગ્ન કરવા કબૂલ થાય તો આ સોનેરી ઊન મેળવવાની સઘળી યુક્તિ હું તને બતાવું!'

જેસન તરત જ કબૂલ થયો અને મીડીઆએ મંત્ર ભણી જાદુઇ તેલ જેસનને આપી શું કરવું તે બધું બરાબર સમજાવ્યું.

બીજા દિવસનું પ્રભાત થયું. મોટી વિરાટ સભા ભરી રાજાએ જેસનને બોલાવ્યો અને બે ખૂંટ બતાવી તેમને પ્રથમ તાબે કરવા સૂચવ્યું.

મીડીઆએ આપેલું જાદુઈ તેલ શરીર પર લગાડી જેસન મેદાનમાં આવ્યો. જેવા ખૂંટને છૂટા મૂક્યા તેવા જ તે જોરથી ફૂંફાડા મારતા અને નસ્કોરાંમાંથી અગ્નિ વરસાવતા જેસન ઉપર ધસી આવ્યા. આ મહા બળવાન ખૂંટોને પેલા જાદુઇ તેલના પ્રભાવથી જેસને થોડા જ વખતમાં મ્હાત કરી હળ સાથે જોડી દીધા. પછી રાજાએ આપેલા રાક્ષસી સર્પના દાંત લઇ એ દૈવી ખેતરમાં વાવેતર કરી નાખ્યું. થોડો સમય થયો એટલામાં તો એ જમીનના કણેકણમાંથી શસ્ત્રો સહિત સંખ્યાબંધ લડવૈયા ઉત્પન્ન થયા અને સૌ જેસન પર ધસી આવ્યા. તરત જેસને પોતાના કમરપટાને મંત્ર ભણી તેલ છાંટયું અને જેવો તે લડવૈયાની વચમાં ફેંકયો તેવા જ તેઓ અંદરોઅંદર લડી કપાઇ મૂઆ. આ રીતે આ કપરું કાર્ય સાંજ પહેલાં પુરું કરી જેસન રાજા પાસે આવ્યો અને સોનેરી ઊન આપવા માટે વિનતિ કરી. પરંતુ રાજાએ બીજા દિવસ ઉપર એ વાત મુલતવી રાખી સભા બરખાસ્ત કરી.

તે જ રાત્રે મીડીઆ જેસન પાસે આવી અને કહ્યું, 'મારી સાથે હમણાં ચાલો તો હું તમને સોનેરી ઊન બતાવું. સૂર્યોદય થતાં પહેલાં જો નાસી નહિ છૂટીએ તો રાજા આપણા સૌનો નાશ કરી નાખશે.'

જેસન અને તેનો એક સાથી સંગીતકાર બંને જણ તૈયાર થયા અને મીડીઆ સાથે ગાઢ જંગલમાં એક મોટા વૃક્ષ પાસે તેઓ આવી પહોંચ્યા. જુએ છે તો એક પ્રચંડ ઝેરી સર્પ એ ઝાડની આસપાસ વીંટળાએલો પડેલો! માણસોના આવવાનો પગરવ સાંભળી તે નાગે જોરથી પોતાની ફેણ પ્રસારીને ભયંકર અગ્નિની જ્વાળા વરસાવતું એવું તો કાતિલ ઝેર ચોતરફ રેલાવ્યું કે આસપાસનાં ઝાડ તથા વેલા પાંદડાં બળીને ખાખ થઇ ગયા. મીડીઆ મંત્ર ભણી તેની પાસે આવી અને પોતાનો સુંવાળો હાથ એ નાગની ઉપર ફેરવવા લાગી, એટલે જેસનનો સાથી પેલો સંગીતકાર મીડીઆના કહેવાથી મોરલી બજાવવા લાગ્યો. મધુર મોરલીના નાદથી સર્પ આનંદની મસ્તીમાં આવી ગયો અને પોતાની પ્રચંડ ફેણ ઊંચી કરી આમથી તેમ ડોલવા લાગ્યો, એટલે તરત જ જેસને ઉતાવળે પગે ચાલી એ વૃક્ષ ઉપર લટકતી સોનેરી ઊન લઇ લીધી!

પોતાનું કાર્ય પૂરું થએલું જોઇ જેસન, તેના સાથીદારો તથા મીડીઆને લઇ તે જ રાત્રે વહાણમાં બેસી ચાલતો થયો અને થોડા દિવસે મિન્યુઅન પ્રદેશની રાજધાનીમાં આવી પહોંચ્યો. તેનો કાકો પીલીઆસ તો જેસનને જોતાં જ નાસી છૂટ્યો, એટલે મીડીઆ સાથે ધામધૂમથી લગ્ન કરી જેસન તખ્તનશીન થયો. (અંગ્રેજી ઉપરથી)

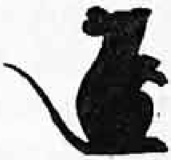
દેવજી ગ. ઝાંઝરૂકિયા

દસ ઊંદર

દસ હતા ઊંદર, એમણે ધોતી પહેરી સુંદર,
ખાબડું દેખી કૂદવા ગયો, એક ઊંદરડો મરી ગયો!

નવ રહ્યા ઊંદર, એમણે જામા પહેર્યા સુંદર,
કસો બાંધતો ઢળી ગયો, એક ઊંદરડો મરી ગયો!

આઠ રહ્યા ઊંદર, એમણે ટોપી પહેરી સુંદર,
પાણીમાં મોં જોવા ગયો, એક ઊંદરડો મરી ગયો!

સાત રહ્યા ઊંદર, એમણે મોજાં પહેર્યાં સુંદર,
દોરડે હીંચકો ખાવા ગયો, એક ઊંદરડો મરી ગયો!

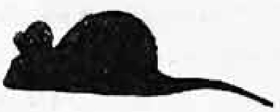
છ રહ્યા ઊંદર, એમણે જોડા પહેર્યા સુંદર,
નાચવા જતાં લપસી ગયો, એક ઊંદરડો મરી ગયો!

પાંચ રહ્યા ઊંદર, એમણે ચશ્મા પહેર્યા સુંદર,
ધબ્બ દઇને ઢળી પડ્યો, એક ઊંદરડો મરી ગયો!

ચાર રહ્યા ઊંદર, એમણે પોથા લીધા સુંદર,
મેટ્રિકમાં એમાંદો પડ્યો, એક ઊંદરડો મરી ગયો!

ત્રણ રહ્યા ઊંદર, એમણે લાકડી લીધી સુંદર,
ગેડી દડે રમવા ગયો, એક ઊંદરડો મરી ગયો!

બે રહ્યા ઊંદર, એમણે લેખણ લીધી સુંદર,
લખતાં ખડિયે પડી ગયો, એક ઊંદરડો મરી ગયો!

એક રહ્યો ઊંદર, એણે ઘુઘરા બાંધ્યા સુંદર,
બિલ્લી દેખી ડરી ગયો, સીધો દરમાં ગરી ગયો!

રમણલાલ સોની

માધુકરી

આ પારે ગામડું ને આ પારે શે'ર વચ્ચે જુદાઈનાં પાણી વ્હેતાં,
દોઢદોઢ સૈકાનાં જૂનેરાં વેર એ રે પાણીના ગોલ માંહે રે'તાં,
આજે એ નીર પરે સેતુ બંધાય આજે તો પાણીમાં પથ્થર તરતા,
સતજુગમાં રામનામ કેરી દુવાઇ કળજુગમા દેશનામ રે'શું રટતા. (કુલછાબ)

રશિયાનો સાહિત્યાત્મા પુશ્કિન

'In the hope of glory and good
I look without fear ahead'

એ લીટીઓના ગાનારે તો કોઇ એકાદી સુભગ પળે એ વક્તવ્ય છંદોબદ્ધ બનાવ્યું હશે, પણ એના જીવનમાં તો એ આજીવન ઘડાઇ ચૂક્યું હતું. જીવનની એ સ્વર્ણિમપંક્તિ ચાટીને લઇને એણે રશિયન સાહિત્યને એટલું તો માતબર બનાવ્યું છે કે આજ એ રશિયન સાહિત્યના પિતાનું બિરુદ પામ્યો છે. આજના લેનિનગ્રાડની ભાગોળમાં જ, એક સદી પહેલાં દ્વંદ્વમાં જખમી થઈ મોતને ભેટેલો રશિયાનો એ શાયર તે એલેકઝાંડર સર્જિયેવિચ પુશ્કિન.

સ્વીડનના એક રાજકુમાર નોવગોરોડે સ્થાપેલું ફક્ત ગણત્રીબંધ માઇલોના જ વિસ્તારનું મરકોવાઇટ સંસ્થાન પાછળથી ઇવાન, પીટર અને કેથેરાઇનના પ્રયાસોથી એક મહાન સામ્રાજ્ય બની ગયું. પરંતુ સામ્રાજ્યવિસ્તારની એ સાતે સદીઓમાં એ રશિયન સામ્રાજ્યમાં ક્યાંયે પ્રજાતત્ત્વ જેવું કશું તત્ત્વ જ બહાર આવવા નથી પામ્યું. પ્રજાનો ઉપયોગ માત્ર ઝારો અને એમના મદદનીશ જમીનદારોનાં વર્ચસ્વ ટકાવવાના હથિયાર તરીકે જ હતો. એવી પ્રજાને પોતાના પ્રજાતત્ત્વનું પહેલું ભાન કરાવનાર આ પુશ્કિન. એના કાળના અને એ પછીના રશિયન જીવનના ઘડતરમાં એનો સૌથી મોટો હિસ્સો છે. ગ્યોએટે, હોલ્ડરલિન, શીલર અને નિત્શેએ જેમ જર્મન જીવન ઘડ્યું, શેક્સપીઅર, બાયરન, શેલી ને ડિકન્સે જેમ અંગ્રેજ જીવન અને કોર્નેઇલ, રેસિની, મોલિયેર અને ઝોલાએ જેમ ફ્રેંચ જીવન ઘડ્યું એ જ રીતે રશિયાનું જીવનઘડતર ચાર વ્યક્તિઓને આભારી છે; પુશ્કિન, નેક્રાસૉફ તર્જીનેફ અને ટૉલ્સ્ટૉય.

પરંતુ એ ચારેમાં પુશ્કિનનું નામ નિરાળું જ છે. એ કોઇ જાતિ કે દેશનો કવિ નથી. જગતનો--માનવતાનો એ શાયર છે. એની શાયરી સાદામાં સાદી, સીધી હૃદયને પહોંચી વળે એવી છે. એનો શબ્દભંડોળ પણ બહુ નાનો છે. સમાજના નીચલા થર સુધી જ્યારે સાહિત્ય પહોંચતું નહોતું ને ઉપલો થર જર્મન મહાકૃતિઓ તરફથી નજર ફેરવવા જ્યારે નારાજ હતો ત્યારે માતૃભાષામાં સાહિત્ય જન્માવી એને મહત્ત્વપદે સ્થાપનાર આ કવિ. થીઓડોર ડૉસ્ટૉયેવ્સ્કીએ તો એનું પૂતળું ખુલ્લું મૂકતાં રશિયન પ્રજાને કહેલું કે, 'જો પુશ્કિન આપણને ન મળ્યો હોત તો એના પછીની સર્જક પ્રતિમાઓમાંની એકે આપણા સાહિત્યને ન મળી હોત.'

રશિયાના એ સાહિત્યાત્માનો જન્મ મોસ્કો ખાતે ઇ.૧૭૯૯ના જૂનની છઠ્ઠીએ થએલો. એના બાળપણના કાળમાં રશિયામાં ઝુકોવ્સ્કીની બોલબાલા હતી. એકલા યુરોપના જ નહિ પણ ગ્રીક, અરબ, ચીન, હિંદ બધા મુલકોના સાહિત્યગ્રંથો રશિયન ભાષામાં ઉતારવાનો એનો ફાલ એટલો જબ્બર અને કીમતી છે કે આજ પણ અનુવાદક તરીકે જગતમાં તેનું સ્થાન અજોડ છે. પુશ્કિને એનો ઊંડો અભ્યાસ કર્યો. સર્જક પ્રતિભા તો એને મૂળથી જ મળેલી. તેની બુઢ્ઢી નર્સ એરીઆના રોડિયોનોવનાએ દંતકથાઓ ને લોકગીતોથી તેમાં ખૂબ પ્રેરણા પૂરી હતી; એટલે અઢારમે વર્ષે રશિયન પરદેશખાતાની ઑફિસમાં એ જોડાયો એ વખતથી જ એણે, ૧૮૨૦માં પૂરું થએલું, 'રૂસલા આં લી'ઉદમીલા' લખવું શરૂ કરી દીધું હતું.

સાહિત્યસેવા તો એણે આદરી ને કંઇક પ્રતિષ્ઠા યે પ્રાપ્ત કરી; પણ સાથોસાથ એ કાળના રશિયન સમાજના ઐયાશી વર્ગ સાથે એ એટલો તો ભળતો ગયો કે ઘણાને બીક લાગી કે તેનું કવિત્વ રૂંધાઇ જઈ તે માત્ર ફૅશનેબલ વ્યક્તિ જ બની

રહેશે. પણ ખરી રીતે તો આ વખતે એ ઉપલા થરના માનસનું વિશ્લેષણ કરી રહ્યો હતો. એને પરિણામે નીચલા થર પ્રત્યેની તેના અનુકમ્પા અનેકગણી વધી અને એ ઊભરાગાં ને ઊભરામાં એણે 'સ્વાતંત્ર્ય'નું ગીત લખી નાખ્યું, ને એની હાથે લખેલી નકલો સેંટ પીટર્સબર્ગમા એણે ફેલાવી

પરંતુ ઝારના જાસુસી ખાતાએ તરત તેના આ પ્રવૃત્તિની બાતમી મેળવી ને તેને કિશીનેફ ખાતે દેશનિકાલ કરવામાં આવ્યો. ત્યાં બાયરનનાં કાવ્યોના અભ્યાસ અને કૉકેસસના નિસર્ગખોળાએ તેના શાયરીમાં નવો આતશ ફૂંકયો. એનું પ્રથમ ફળ તે ૧૮૨૨માં બહાર પડેલું તેનું 'કૉકેસસનો કેદી'. એ પછી ક્રીમિયન ખાનોના કેદીના રૂપકમાં એણે વર્ણવેલી જીવનકથા 'બખ્શીસરાઇનું ઝરણું' ૧૮૨૭ માં બહાર પડયું, એ પણ કૉકેસસમાંના એ નિર્વાસિત જીવનના પ્રેરણાના આધારે જ.

દેશનિકાલકાળે ઝાર વિરુદ્ધની ખાનગી સંસ્થાઓથી તે વધુ ને વધુ ભળતો ગયો, પણ એવામાં નાસ્તિક વિચારો દર્શાવતો એનો એક પત્ર સરકારના હાથે ચડયો ને પરિણામે એને મિકાઇલોસ્કૉય ખાતે નજરકેદ રહેવાનો હુકમ થયો. આ એકાંતવાસમાં પુશ્કિને જૂના રશિયન કવિતાનો અભ્યાસ કરવા માંડયો. બાયરન, આંદ્રી ને શેનિયેના ગ્રન્થોમાંથી પણ ખૂબ પ્રેરણા મેળવી. ૧૮૨૫માં શેક્સ્પીઅરની શૈલીએ એણે 'બૉરિસ ગોડ્યુનોફ'નું કરુણાન્ત નાટક બહાર પાડયું. એક રીતે તો એ શેક્સ્પીઅર કરતાં પણ ચઢી જાય છે. શેક્સ્પીઅરનાં નાટકોમાં કોઇપણ દેશનાં પાત્રો એને હાથે ચડતાં અંગ્રેજ બની જાય છે, જ્યારે પુશ્કિનનું તેમ નથી રહેતું. 'જિગાની' (જીપ્સીઓ)માં એણે દોરેલું આલેકોનું પાત્ર આપણે લઇએ. એ આપણને બીલકુલ રશિયન નહિ લાગે. એવા બેવતન હીજરાએલાઓ દરેક દેશ ને જાતિમાં અત્યારે પણ શોધતાં આપણને મળી આવે.

ઝારશાહી સામે રશિયાની ક્રાન્તિની ફેલેલી સુરંગ આખરે ડેકાબ્રિસ્ટ(ડિસેમ્બરના) બળવારૂપે ૧૮૨૫ના આખરી મહિનામાં ફૂટી. પુશ્કિનના ઘણા મિત્રો એ કાવતરામાં સામેલ હતા. એણે પોતે તો અગમચેતી વાપરી, પકડાયા પહેલાં જ અગત્યનાં બધાં કાગળિયાંનો અગ્નિસંસ્કાર કરી નાખ્યો હતો. રક્તપાત ને અંધાધુંધી દેશમાં ચારે બાજુ જોર પકડતા જતાં હતાં. એવામાં ઍલેકઝાંડર પહેલાનું મૃત્યુ થયું ને એને ઠેકાણે નિકોલસ ગાદીએ આવ્યો. પુશ્કિન પ્રત્યે એને આદર હતો. એણે તેને માફી બક્ષી પોતાની પાસે બોલાવ્યો ને પાછો પરદેશ કચેરીમાં નીમ્યો. પુશ્કિન સાથેની મુલાકાત પછી કાઉન્ટ બ્લુડૉફને એણે કહેલું, 'I have just been conversing with the most intelligent man in Russia.'

૧૮૨૯માં પુશ્કિન જનરલ પાસ્કેવિચ સાથે કૉકેસસની બીજી સફરે ઊપડ્યો. એના બયાનરૂપે એણે 'અર્ઝરૂમની સફર' લખી છે. ૧૮૩૧માં નાતાલિયા ગૅાંકારોફ સાથે એણે લગ્ન

કર્યાં. એ પછી પરદેશકચેરીમાં એની નીમણુક પાંચ હજાર રૂબલના પગારથી કાયમ થઇ ગઇ.

અને હવે, જે એક માત્ર કૃતિથી પુશ્કિને જગતસાહિત્યની આગલી હરોળમાં સ્થાન મેળવ્યું એ એની 'યુજીન ઓનેજિન' ઇ. ૧૮૩૨માં બહાર પડી. જગતને જો 'યુજીન ઓનેજિન' ન મળ્યું હોત તો વર્જિલના 'ઇનીડ' કે કાલિદાસના 'શાકુન્તલ' જેટલી જ ખોટ જાત. સમાજજીવનથી બહિષ્કૃત બનેલો, 'જીપ્સીઓ'માંનો આલેકો એમાં જાણે 'ઓનેજિન' તરીકે પુનર્જીવન પામે છે. ને આ વખતે એ પોતાના હૃદયના શૂળના દર્દન માટે બહાર નજર નથી ફેરવતો, પણ પોતાની જાતમાં જ એ આજારનો ઉપાય શોધે છે. આમ જનતાના હૃદયને આમાં એ એટલી સફળતાથી સ્પર્શ્યો છે કે નવી પેઢીના રશિયનો એના આદર્શ પ્રમાણે જ જીવન જીવતા થયા છે. લોકહૃદયને એટલી કક્ષાએ પહોંચાડવામાં તો તર્ગેનેફ ને ટૉલ્સ્ટૉય પણ નિષ્ફળ નીવડ્યા છે.

બૅરન જ્યૉર્જ હેકરન દ આન્થે સાથે ૧૮૩૭ના ફેબ્રુઆરીની આઠમીએ દ્વંદ્વયુદ્ધમાં ઊતરતાં એ ખૂબ ઘાયલ થયો ને મૃત્યુ પામ્યો. એ દ્વંદ્વની પ્રેરક નાતાલિયા હોવાનું મનાય છે. આમ ચાલુ સાલની આઠમીએ રશિયાના એ મહાકવિની પહેલી શતાબ્દીનો પ્રસંગ આવી ગયો ને રશિયાએ એ ઊજવી એનું તર્પણ કર્યું.

ઇટલીને દાંતી છે, જર્મનીને ગ્યૉએટે છે ને ઇંગ્લંડને શેક્સ્પીઅર છે એવો રશિયાને પુશ્કિન છે. કરુણ ગીતો, અનનુભૂત જુસ્સો, સર્જક પ્રતિભા ને જોમભરી તેની ભાષાએ આજના રશિયાનું સર્જન કર્યું છે એની કોઇથી ના પડાય તેમ નથી. પદ્યમાં જેમ એનું 'યુજીન ઓનેજિન' સર્વોત્તમ

છે તેમ ગદ્યલખાણોમાં તેની 'Captain's Daughter' એ નવલકથા અને 'The Queen of Spades' એ નવલિકા સર્વોત્કૃષ્ટ છે. એણે જે કાંઇ લખ્યું છે એ બધું લોકોની નાડ સાથે પોતાની નાડ જોડીને જ લખ્યું છે. એમ તો આજના રશિયામાં યે લોકો માટે લખનારા ઘણા છે—પુશ્કિન કરતાં વધુ પ્રતિભાશાળી, જ્ઞાનવૃદ્ધ અને ઊર્મિશીલ,—પણ એ બધા 'Gentlemen writing about masses' જ રહ્યા છે. અત્યારનું રશિયાનું રાજકારણ જેમ મોટેભાગે પ્રપંચખોરી સિવાય કશું નથી, તેમ અત્યારનું તેનું સાહિત્ય પણ મોટે ભાગે પ્રચારકવેડા સિવાય કશું નથી. અલબત્ત, એ પ્રચારકવેડા પાછળ લોકોની સિદ્ધાંત પાછળની ધગશ ઊભી છે એની ના નહિ.

—અ.

માતૃભાષાની પ્રતિષ્ઠા

*** હિંદની બધી યુનિવર્સિટીઓમાં કલકત્તાની યુનિવર્સિટી જૂનામાં જૂની (સ્થા. ૧૮૫૭) છે. રાષ્ટ્રીય અસ્મિતા માટેના તેના પ્રયાસો પણ સૌથી જૂના છે. ૧૯૧૯માં બેઠેલું 'કલકત્તા યુનિવર્સિટી કમિશન' તો હિંદની યુનિવર્સિટીઓના ઇતિહાસમાં એક માર્ગસ્તંભ ગણાય છે. એના રાષ્ટ્રીય અસ્મિતાના આગ્રહનું તાજું જ ઉદાહરણ આ નીચે ઉતાર્યું છે.

હિંદની યુનિવર્સિટીઓના ઇતિહાસમાં અગાઉ નહિ બનેલો ગૌરવ લેવા જેવો એક પ્રસંગ હાલમાં બની ગયો છે. આ પ્રસંગ તે કલકત્તા યુનિવર્સિટીના પદવીદાન સમારંભ વખતે તા. ૧૭મીએ કવિવર ટાગોરે આપેલું લાક્ષણિક શૈલીનું પ્રવચન છે. આ પ્રસંગની નોંધ એટલા માટે લેવાની છે કે કવિવર ટાગોરે બંગાળની માતૃભાષા–બંગાળીમાં પ્રવચન કર્યું હતું. અગાઉ કોઇ વાર આ યુનિવર્સિટીમાં પદવીદાન પ્રસંગે અંગ્રેજી સિવાય બીજી ભાષામાં પ્રવચન થએલ નથી, તેમ એ યુનિવર્સિટીની પદવી જેને ન મળી હોય એવા બહારના માણસોને તે કાર્ય માટે કોઇ વાર નિમંત્રેલા નથી. એટલું જ નહિ, સ્નાતક વિદ્યાર્થીઓને પદવી લેવા માટે કોટ-પેન્ટ સિવાયના દેશી પોષાકમાં આવવાની છૂટ નહોતી; પરંતુ આ વખતે તે બાબતમાં પણ છૂટ અપાઇ હતી, અને ઘણા ખરા વિદ્યાર્થીઓ ધોતી અને પહેરણ—બંગાળી પોષાક પહેરીને આવ્યા હતાં. આ ત્રણ કારણોથી કલકત્તાની યુનિવર્સિટીનો આ પદવીદાન સમારંભ અપૂર્વ ગણી શકાશે.

હિંદમાં સહુથી પહેલી કલકત્તા યુનિવર્સિટી સ્થપાઇ હતી. યુનિવર્સિટીના વહીવટમાં સુધારા કરવામાં પણ તે અગ્રેસર જ રહેતી આવી છે. શિક્ષણ વિદ્યાર્થીની માતૃભાષા દ્વારા અપાવું જોઇએ અને પરીક્ષા પણ માતૃભાષામાં જ લેવાવી જોઇએ એવી શિક્ષણશાસ્ત્રીઓ મોટેથી બૂમ મારી રહ્યા છે, પરંતુ તેનો અમલ કરવાની પહેલ તો કલકત્તાની યુનિવર્સિટીએ જ કરી છે. વેષ, ભાષા અને વ્યાખ્યાતા—ત્રણે બાબતોમાં સ્વત્વની પ્રતિષ્ઠા કરવાનો આ પ્રયાસ પ્રશંસનીય અને અનુકરણીય છે. પારકા વિદ્વાન પાસે, પારકી ભાષામાં, પારકા પોષાકવાળા વિદ્યાર્થીઓને ઉપદેશ કરવાની ચાલી આવતી પરંપરામાં કલકત્તા વિદ્યાપીઠે પ્રશસ્ય પ્રણાલિકાભંગ કર્યો છે. આ પ્રસંગે ડૉ. ટાગોરે આપેલું ભાષણ સ્વભાષાના અભિમાનથી નીતરતું હતું. તેમાં સ્વભાષા બંગાળી પ્રત્યેનો આદર અને લાગણી ઉત્કટ સ્વરૂપમાં દેખાઇ આવતાં હતાં. એ માતૃભાષા તરફ વિદ્યાપીઠમાં બતાવાતા અનાદર પ્રત્યે ઉગ્ર રોષ પણ તેમાં દેખાઇ આવતો હતો. તેમ છતાં અંગ્રેજી ભાષાની આવશ્યકતા પણ તેમણે દર્શાવી હતી; પરંતુ તે વિશ્વનું રાજકારણ, વિજ્ઞાન વગેરે સાહિત્યના ઉચ્ચ અભ્યાસ માટે તેમજ આજીવિકાપ્રાપ્તિ અર્થે. હિંદુસ્તાન એક જ એવો દેશ છે, જ્યાં માતૃભાષાને બદલે વિદેશી ભાષામાં શિક્ષણ અપાય છે અને પરીક્ષાઓ લેવાય છે, એવી કડવી અને દુઃખભરેલી ટીકા કરી તેમણે માતૃભાષા દ્વારા આમ વર્ગ સાથે એકરસ થવાનો સ્ફૂર્તિદાયક સંદેશો વિદ્યાર્થીઓને આપ્યો હતો. (ગુજરાતી)

બ્રહ્મદેશનો વસંતોત્સવ

થીનગુન અથવા થબોલાં એ બરમીઝનો મોટો તહેવાર છે. આપણી હોળી પછીથી પંદર દિવસે તે આવે છે. આ તહેવાર બરાબર જ્યોતિષશાસ્ત્ર પ્રમાણે નક્ષત્રસૂચન છે. એ દિવસથી સૂર્યની ગતિ બદલાય છે. આપણું અને બરમીઝ જ્યોતિષશાસ્ત્ર સરખું જ છે. મૂળ તો બંને એક જ સંસ્કૃતિની દુહિતા ને! આ તહેવારના સારાનરસા પર આખી પ્રજા ખૂબ જ વિશ્વાસ રાખે છે. જો એ એમની ધારેલી રીતે સંતોષ અને આનંદોલ્લાસમાં પસાર થાય તો એમની માન્યતા પ્રમાણે આખું વર્ષ લીલાલહેર! અને પહેલે દિવસે જો કંઇ વિઘ્ન નડે કે અપશુકન થાય તો આખા વર્ષની ખાનાખરાબી!

થીનગુન તહેવાર લગભગ આપણા વસંતોત્સવને મળતો છે. ગ્રીષ્મ ઋતુના ઉકળાટથી તપેલાં માણસો, પશુ–પક્ષી, ઝાડપાન, બધાં જ વસંતની આતુર નયને રાહ જોતાં હોય છે, અને વસંત દર્શન દે એટલે તેને આવકારવા કેસર પીચકારીએ એકબીજાને રંગી દે છે. કેટલો મીઠો, મધુરો, આનંદી અને ઠંડકપ્રેરક રંગ! કેસુડાં ખીલે ત્યારે માણસના શરીર પર કેસરરંગ કાં ન શોભે? વસંતોત્સવની જળક્રીડામાં મિત્રો જોડે પાણીમાં સંતાકૂકડી રમતાં કોઈ મિત્રને પાણીના છોળે ગુંગળાવી નાખવું કેટલું આનંદદાયી છે! પણ એ બધું રહ્યું છે ક્યાં? 'સાપ ગયા ને લીસોટા રહ્યા.'

થીનગુનના તહેવાર દરમિયાન ત્રણ દિવસ સુધી કિશોરકિશોરી યુવાનયુવતી પાણીનાં પીપ અને ટાંકી ભરી મોટરમાં નીકળી પડે છે. ઠેરઠેર મંડપ બાંધી આવી ટોળીઓને ખાવાપીવાની અને ખેલવાની સગવડ કરી આપવામાં આવે છે. મોટરને ફૂલપાનથી શણગારવામાં આવે છે. આ અરસા દરમિયાન, છૂટા ચોટલે, માથામાં ફૂલ નાખી

આનંદ કરતી કિશોરીઓનો કિલ્લોલ તો સામાન્ય બની જાય છે. એવી એકાદ ટોળી પસાર થાય તો તેને આવકારવા બીજી ટોળી સામે જ હોય છે. એકબીજા ઉપર પાણી છાંટી, 'હીરાબો'–પરવા નહિ, એ તો ગમ્મત છે. પાણી છાંટવું હોય એટલું છાંટો–થી એકબાજના સત્કારને વધાવી, ચા અગર શરબત પીવાના સામી ટોળીના આગ્રહને વશ થઇ, જળ સિંચનથી શીતળ બની 'હીરોબો'ના ધ્વનિમા છૂટી પડે છે, અને એ વિલીન થએલા શબ્દના પડઘા આપણા કાનમાં અને એ દૃશ્ય આપણા મનઃચક્ષુ આગળ મૂકતી જાય છે. નૃત્ય અને અંગમરોડ તો આ પ્રજાને સહજ સ્વાભાવિક છે. એટલે ચાલતી મોટરે પણ ગાનતાન અને તેમનું નૃત્ય તો ચાલુ જ. આટલા ત્રણ દિવસ માટે એ લોકો ખાસ પોષાક–આપણે હોળી પર પહેરીએ છીએ તેમ–પહેરે છે, કાન ઢંકાઇ જાય એવી–સુરદાસની ટોપીને મળતી, કાનમાં પાણી ન પેસે માટે રબરની ટોપી પહેરે છે. સ્ત્રી અને પુરુષ બંને. જાણે આનંદ અને મસ્તીમાં આંધળી બનેલી જુવાન સરદારની ટોળી! ઘણે ભાગે તો એમનો આનંદ બહુ જ નિર્દોષ અને હૃદયમાંથી ઉદ્ભવતો હોય છે. બસ ખાવું, પીવું, ખેલવું અને આનંદ એ જ એમનો વ્યવસાય. ન એમાં ઉમરની હદ કે ન એમાં જાતિ–નરનારી–ની હદ. માણસ ક્યાંસુધી પોતાનું જીવન આનંદી અને સંતોષી બનાવી શકે છે તે તો આપણે એમની પાસે જ શીખી શકીએ. આવો નિર્દોષ આનંદ જોતાંય આપણું હૈયું ઘડીભર નાચી ઊઠે છે. એવો આનંદ ઉલ્લાસ જોવો એમાંય ધન્યતા નથી? આપણે તો કોઇ પણ સ્ત્રી–પુરુષ ભેગાં મળે એટલે એમાં વિકાર શોધવા જ ટેવાયા છીએ. એમને તો એવો વિચાર સુદ્ધાં યે ન હશે!

પુષ્પ એટલે બરમીઝને મન અર્ધું જીવન! ખાસ કરીને સ્ત્રીઓને મન. ફૂલ જુએ એટલે તો ગાંડાંગાંડાં થઇ જાય. કોઇ સુંદર ફૂલ એટલે એમને મન જીવનસર્વસ્વ; અને એકાદ તદ્દન નવીન જ પ્રકારનું, નવીન જ ભાત પાડતું, આંખે ઊડીને વળગે એવું ફૂલ પોતાના વાળમાં ગૂંથવું એટલે તો એમના જીવનનો મોટો લહાવો!! ઋતુ અનુસાર એ લોકો ફૂલનો બહુ જ ઉપયોગ–ઉપભોગ કરવાના. લગભગ મોટે ભાગે ઋતુનાં ફૂલો (seasonal flowers) પોતાના માથામાં વધારે ગૂંથવાનાં. વસંતના ખીલવા સાથે બરમીઝ સ્ત્રીઓનાં માથાં પણ ખીલી ઊઠે છે. વરસાદનું સૂચન કરતાં પીળાં ફૂલ ખીલે કે તરત બરમીઝના માથામાં ખરાં જ.

વાળ એ અહીંની સ્ત્રીનું મોટામાં મોટું આભૂષણ છે. આપણા કરતાં અહીંનું વાળનું પ્રમાણ પણ મોટું, અને વાળની માવજત પણ એમની જ. જરા વખત મળે એટલે રસ્તે ચાલતાં સુદ્ધાં વાળ સમારવા મંડી પડે. કાંસકી તો માથામાં જ હોય! સ્ત્રીઓમાં સુંદરતા ખાલી રંગનું જ સૌંદર્ય નહિ પણ લાવણ્ય છે; જોકે એમનાં નાક જરા ચીબાં છે પણ એ ચીબાં નાક પણ વારંવાર જોવાથી આપણી આંખ ટેવાઈ જાય છે. જાણે એ પણ એમની સુંદરતામાં વધારો કરે છે! અહીંની આબોહવા અને વાતાવરણ જ એવું છે કે અહીં જન્મતાં બાળકનાં નાક ચીબાં બને છે–ગમે તે નાત કે જાત હોય તોપણ. આપણાં હિંદીઓના પણ એ પ્રમાણે ચીબાં નાકનાં બાળકો જન્મ્યાં છે.

વિશાળ વક્ષઃસ્થળ એ નારીનું ભૂષણ છે એમ આપણા સંસ્કૃત કવિઓએ વર્ણવ્યું છે. પણ અહીં તો વિશાળ વક્ષઃસ્થળને બદલે જાણે વક્ષઃસ્થળનો અભાવ! તોપણ શરીરના અવયવો બહુ જ સપ્રમાણ છે. એમની ઊંચાઈ પણ સારી અને બાંધો પણ મજબૂત હોય છે. વિશાળ વક્ષઃસ્થળ તો નહિ પણ સંસ્કૃત કવિનો કેશકલાપ તો અહીં આબેહૂબ નજરે પડે છે. બરમી એટલે કેશકલાપ અને કેશકલાપ એટલે બરમી! (લોકવાણી) —પ્ર.

દુનિયાની સૌથી ભારે ચીજ

આજ દિવસ સુધી આપણે સીસાને ભારેમાં ભારે ચીજ ગણતા આવીએ છીએ. પણ હવે તેનું સ્થાન 'ઓસ્મિયમ'ને આપવું પડશે. દુનિયા પરના કોઇ પણ પદાર્થથી તે વધુ ભારે છે; સીસાથી બમણું, લોઢાથી લગભગ ત્રણગણું, એલ્યુમિનિયમથી નવગણું ને પાણીથી સાડાબાવીસગણું. ઓસ્મિયમના એક ઘનફૂટનું વજન ૧૪૦૧ પૌંડ થાય છે.

ધાતવી બંધારણનો છતાં રસાયણિક પ્રક્રિયાઓમાં ઘણે અંશે ધાતુગુણોથી વિમુક્ત રહેતો આ વિચિત્ર પદાર્થ રંગે આસમાની હોય છે ને કાચ કરતાં પણ વધુ સખત તેની પહેલ હોય છે. ઇ. ૧૮૦૪માં સ્મિથસન ટેનંટ નામે વિજ્ઞાનીએ તે શોધેલો. બ્રાઝીલ અને યુરલ પર્વતોમાં તે પુષ્કળ મળે છે. (ટિટ્–બિટ્સ)

'મમ્મા' 'પપ્પા'નો બહિષ્કાર

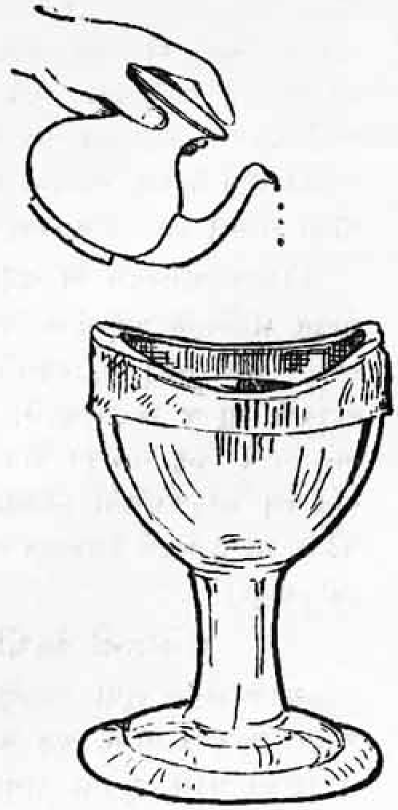
'મમ્મા; પપ્પા' એ શબ્દોથી પોતાનાં માબાપને સંબોધવાની પ્રથા જાપાની બાળકોમાં વધતી જોઇને જાપાનનું સ્વાભિમાન ઘવાતું લાગતાં શિક્ષણમંત્રી માત્સુદાએ પ્રાથમિક શાળાઓમાં એ શબ્દોનો ઉપયોગ ન થવા દેવાનો હુકમ કાઢ્યો છે.

સીમલા

ઊનાળામાં હિંદુસ્તાનની રાજધાની બની રહેતા આ શહેરનું નામ શ્યામલ અથવા શ્યામલા શબ્દ પરથી બનેલું છે. પ્રાચીન કાળમાં ત્યાં શ્યામલા દેવીનું મંદિર હતું, એટલે એ 'શ્યામલા' પરથી સીમલા બન્યું એવો કેટલાકનો મત છે. બીજો મત આમ છે; ત્યાંની જમીનમાંથી સ્લેટ જેવો કાળો પત્થર બહુ મળી આવે છે. એવા પત્થરની એક મઢી ત્યાંની ટેકરી પર બાંધી, એક સાધુ ઘણાં વર્ષ રહેલો. એ મઢી પરથી એ ટેકરીને 'શ્યામલ' નામ મળ્યું. એ બંનેમાંથી કોઈ પણ એકનું અપભ્રંશ સીમલા છે.

આંખ ધોવાની રીત

*** આપણા દેશમાં દસ લાખથી વધારે લોકો આંધળા છે ને ત્રીસ લાખ ઉપરાંતની આંખો થોડે યા ઘણે અંશે બગડેલી છે. જીવનનું એ નૂર ઘણી વાર તો આપણી બેદરકારીથી આપણે ગુમાવી બેસીએ છીએ. એની રચના, કાર્ય, નડતરનો પ્રતિકાર સમજવાની આપણી દરેકની ફરજ છે. તાજેતરમાં જ એ વિષય પર 'આપણી આંખો' નામનું પુસ્તક શ્રી હરરાય અમુલખરાય દેસાઇ (પ્રિતમનગર અમદાવાદ)એ બહાર પડ્યું છે, જેમાંથી આ નીચેની હકીકત ઉતારવામાં આવી છે. પ્રચારાર્થે તેની સોળ નકલની કીમત એક રૂપિયો રાખવામાં આવી છે અને લેખક આશા રાખે છે કે, 'જેમને ઇશ્વરે પૈસા આપ્યા છે, તેઓ પોતાના ગરીબ બંધુઓ આવાં પુસ્તકોનો વધુ પ્રમાણમાં લાભ લઈ શકે તેવો બંદોબસ્ત કરશે.'

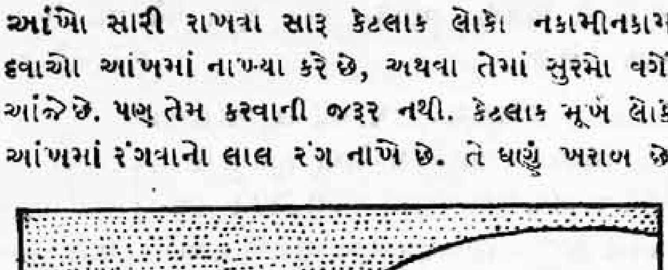
ડાબી બાજુ: ઉપર-ઝારી; નીચે આંખ ધોવાનો ખાસ પ્યાલો. જમણી-પ્યાલાથી આંખ ધોવાની રીત

આંખો સારી રાખવા સારૂ કેટલાક લોકો નકામીનકામી દવાઓ આંખમાં નાખ્યા કરે છે, અથવા તેમાં સુરમો વગેરે આંજે છે. પણ તેમ કરવાની જરૂર નથી. કેટલાક મૂર્ખ લોકો આંખમાં રંગવાનો લાલ રંગ નાખે છે. તે ઘણું ખરાબ છે, કારણકે તેમાં તેજાબી તત્ત્વો હોવાથી આંખને નુકસાન પહોંચે છે. એને બદલે મીઠાના કે બોરિક ઍસિડના પાણીથી ધોવાથી તે મજબૂત ને સારી રહે છે. આ રીતે બેત્રણ રીતે આંખ ધોઇ શકાય છે.

૧લી રીતઃ—આપણા ઘરમાં નાળચાવાળી પિત્તળની કે બીજી ધાતુની ઝારી હોય તેમાં એ પાણી ભરવું. પછી એક હાથના અંગુઠા અને પહેલી આંગળી વડે આંખો ફાડી બીજા હાથમાં ઝારી પકડી તેના વતી તે પાણીની ઝીણી ધાર આંખમાં કરવી. આથી આંખ સરસ રીતે ધોવાઇ જશે.

૨જી રીતઃ—આંખ ધોવાનો ખાસ પ્યાલો આવે છે. તેમાં ઉપલું પાણી ભરી, ચિત્રમાં બતાવ્યા પ્રમાણે આંખને તેમાં રાખીને ઉઘાડવાસ કરવી. પ્યાલો લાંબા વખત સુધી આંખ પર મૂકી રાખવો નહિ. ચારપાંચ સેકન્ડમાં તેને ખસેડી લેવો, પછી ફરીથી આંખે મૂકવો. આમ ત્રણચાર વખત કરવાથી આંખ ધોવાઇ જાય છે. એક આંખને રોગ થયો હોય તો તે પ્યાલાને સારા ગરમ પાણી વતી ધોયા પછી જ બીજી આંખ ધોવાના કામમાં લઇ શકાય. એક આંખમાં વાપરેલું પાણી બીજી આંખ માટે વાપરવું નહિ.

૩જી રીતઃ—કેટલીક વખતે એક મોટા તાંસળા કે કુંડામાં મીઠાનું કે બોરિક ઍસિડનું પાણી ભરી ચિત્રમાં બતાવ્યા પ્રમાણે મોઢું પાણીમાં દબાવી શકાય. તે પછીથી તેમાં આંખને ઘણી વખત ઉઘાડવાસ કરવાથી તે ધોવાઇને સાફ થાય છે. બહુમાં બહુ વીસ સેકન્ડ સુધી આ કામ થઇ શકે.

તાંસળામાં આંખ ધોવાની રીત

નાગ અને નારીનાં સંવનન!

બ્રહ્મદેશમાં પોપા નામના પહાડમાં એક કુટુંબ વસે છે વંશપરંપરાથી એનો ધંધો વાદીનો છે. તેના વડાનું નામ સયા ઑંત. તેનો ભાઇ સયાની પોતાની પત્ની મા હ્લા (Ma hla) ને દીકરી સહિત એકાદ માસથી રંગૂનમાં ફણીધર નાગને ચુંબન કરવાનો તમાશો બતાવે છે. તા.૧૪-૨-૩૭ના રોજ રંગૂનના ચીડીઆ બગીચામાં (Zoological Garden) તેમણે આ ભયંકર તમાશો કર્યો હતો. લોકોની મેદનીની ઠઠ જામી હતી. તેમની પાસે પાંચ જંગી ફણીધર હતા, જેમાંનો અધાથી નાનો બાર ફૂટનો જમદૂત હતો! તેમની વિષદાઢ અખંડ હતી અને તમાશબીનોને તે બતાવાઇ હતી. માહ્લાએ નૃત્ય કરી, દેવની આરાધના કરતી હોય તેમ પગે પડી, નમન કરતાં ચુંબનવિધિ કર્યો હતો. ફુંફાડા મારતા એ વિકરાળ નાગને ખૂબ રીઝવી મનાવીને છેવટે 'અધરામૃત પાન' કરી લીધું! એટલું જ નહિ, થાળી જેવી મોટી ફેણ માંડેલા એ ભુજંગે પોતાનું મોઢું આ પ્રિયસીના મુખની અંદર મૂકી દીધુ! આંખના પલકારામાં આ બની ગયું.

સયા ની (Saya ni)ના મોટાભાઇ સયા ઑં (Saya ohn)ની પત્ની મા યી (Ma yi)એ પણ આ તમાશો એ જ જગ્યાએ એક માસ અગાઉ કર્યો હતો. —ઇન્દુકુમાર મહેતા

(ફોટો • જસુ સ્ટુડિયો રંગૂન)

નવી કેડીઓ

આ ટૂંકાં સૂચનો, વિચારો, વાક્યો અચાનક કોઈ ખૂણે પ્રકાશ અને સામર્થ્ય અવશ્ય પૂરશે.

થીએટરોમાં તરસ લાગે ત્યારે સોડા લેમન ઘણી વખત પીવાં પડે છે. પણ સાચી તરસ તો પાણીથી જ છીપી શકે. ગરીબો માટે પોતપોતાના ગામમાં આ તક લેવા જેવી છે.

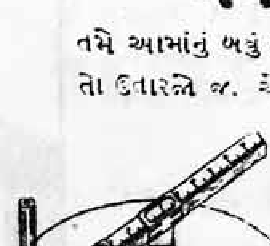
દવાઓની શીશીઓનું સંપૂર્ણ પૅકિંગ કેમ અને કયાં થઈ શકે તેમ જ તે માટેનો સામાન ક્યાંથી મળી શકે એ જ્ઞાનને અભાવે ઘણા જણ ધારેલો ધંધો શરૂ કરી શકતા નથી. એ કામની એજન્સી રાખનારને માટે અવકાશ છે.

અમેરિકાની Little Blue Books ગુજરાતના ખીસાને અનુકૂળ આવે તેમ છે. છતાં તેના બહાર પડેલા અનુવાદો ઓછા છે. અમદાવાદ-મુંબાઇના બુકસેલરોને કદાચ એમાં બહુ નફો નહિ લાગે, પણ ટૂંકી મૂડીથી થોડો એવો નફો કરવા ઇચ્છનારા માટે એ અજમાવવા જેવું છે.

સમુદ્રનાં મોજાંમાંથી વિદ્યુત્ ઉત્પન્ન કરવા માટે વૈજ્ઞાનિકો ઘણા વખતથી પ્રયાસ કરી રહ્યા છે. ગુજરાતનાં ભેજાં પણ પોતાને એ દિશામાં કસી શકે છે.

નવા નુસખા

તમે આમાંનું બધું ભલે કરો નહિ, પણ સમજણમાં તો ઉતારજો જ. એ જ્ઞાન કોઇકવાર કામ લાગશે.

લંબ વર્તુલો દોરવાની જરૂર લગભગ દરેક ધંધાને રહે છે, પણ લગભગ હમેશાં અટકળથી જ કરી લેવાં પડે છે. તે માટે ચોકસાઇભરેલું સાધન આ ચિત્રમાં જણાવેલો લંબ વર્તુલનો કંપાસ છે. વપરાશમાં તદ્દન સરળ છતાં પરિણામે તે ચોક્કસ હોય છે. તેની બનાવટ પણ સરળ દેખાય છે. લંબ વર્તુલની મધ્યરેખા ઉપર ધાતુના પતરાની એક ચોરસ ચોકડી મૂકી તેના છેડા પિનથી સ્થિર કરી લેવાના હોય છે. ચોકડીનાં પાંખડાં ઉપર આમતેમ સરી શકે તેવી પટી ગોઠવેલી છે. આ પાંખડા ઉપર લંબાઇ પહોળાઇનાં જોઇતાં માપો પ્રમાણે એક માપ પાટી ગોઠવી શકાય છે. તેને છેડે પેન્સિલ ભરાવવાનું કાણું હોય છે. તેમાં પેન્સીલ નાખીને ઘુમાવતાં જોઇતા માપનું લંબ વર્તુલ કાગળ ઉપર બરોબર દોરાય છે. કોઇપણ ચતુર માણસ થોડાં ઓજારો વડે પાટિયાં, ખૂડાં કે પતરાંથી બનાવી શકે તેવું આ ઉપયોગી સાધન છે.

ઊંચી ધરીજ દૃષ્ટિ ઉન્મુખજ આત્ર જાવું ચડયા

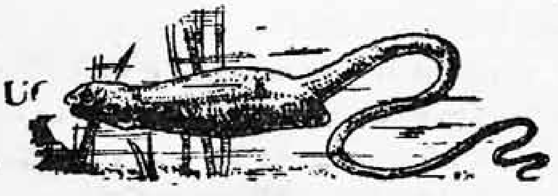
આમની સભામાં પહેલ વહેલું ભાષણ કરવા ઊભો થએલો એક યુવાન સભાશ્રોતાથી ગભરાઇ ગયો, એટલે બીજા સભ્યોએ તેનો હુરિયો કર્યો. આથી ભાષણ બંધ રાખી એ બોલ્યો, 'મેં વારંવાર અનેક બાબતો હાથમા લીધી છે ને તેમાં હું અંતે સફળ થયો છું. અત્યારે તો હું બેસી જાઉં છું, પણ એક વખત એવો આવશે કે જ્યારે મને સમજવાની તમને ફરજ પડશે.' એ યુવાન તે પાછળથી બનેલો ઇંગ્લંડનો વડો પ્રધાન બેન્જામિન ડિઝરાએલી.

ગણિત ગમ્મત

ત્રણ આંકડાથી દર્શાવાતી મોટામાં મોટી રકમ કઇ તે જાણો છો? ૯૯ (9 raised to the 9th power of 9). અને તે કેવડી મોટી? એનો જવાબ લખવા ચે કાગળની ૧,૧૬૪ માઇલ લાંબી પટી જોઇએ! બધા મળી છત્રીસ કરોડ ને નેવું લાખ આંકડા એ જવાબમાં આવે.

અનેકાર્થી શબ્દ: **હાથો**=હથિયાર કે ઓજાર જ્યાંથી પકડાય તે ભાગ; મૂઠ કે દસ્તો; સહાય; પક્ષ; કંકુવાળા હાથની છાપ; અસર; કૃપા; બાજુ; નિશાન; રેલવેનો સિગ્નલ; વેપારીઓ ભાવ ઠરાવવા માટે આંગળીઓની નિશાની સારૂ પોતાનો હાથ કપડા નીચે ઢાંકીને આપે છે તે.

કહેવતોના અર્થ: 'ટાઢે પાણીએ ખસ ગઈ.' માર્ગમાં નડતું વિઘ્ન જ્યારે કશી તકલીફ આપ્યા વગર આપમેળે અથવા હળવા ઇલાજોથી જ ટળી જાય છે ત્યારે ઘણુંખરૂં આ કહેવતનો ઉપયોગ કરવામાં આવે છે. એને મળતી બીજી કહેવતોમાં 'વાએ વાદળ ખસી ગયું', 'વાએ કમાડ દેવાઇ ગયાં' વગેરે બોલાય છે.

અજબ કુદરત

ઈલ માછલીની એક જાત. આખા શરીર કરતાં એનું મોં પહોળું. ને પેટ તો એવું સ્થિતિસ્થાપક કે પોતા કરતાં અનેકગણી મોટી માછલીઓને સમાવી દે.

નિઝામ સ્ટેટ તરફથી જ્યુબિલી પ્રસંગે બહાર પાડવામાં આવેલી ચાર અને આઠ પાઇની ટિકિટો. આઠ પાઈની ટિકિટવાળા કવરમાં અરધા તોલાનું વજન જઈ શકે છે. (રાગભાઇ)

તમાકુને લીધે જુદી જુદી જાતના એંશી રોગો થતા હોવાનું જણાયું છે.

ચાલત નાટકે કોઇ બે દલાલ પોતાના સોદાની વાતો કર્યા કરતા હતા. તેમને પાછળથી એક પ્રેક્ષકે કંટાળીને કહ્યું: 'ભાઇઓ, કંઇ સાંભળવા દો તો મહેરબાની!'

'એ ન બની શકે; આ અમારી ખાનગી વાતો છે.' એમાંના એકે જવાબ આપ્યો.

એક ટન કોલસામાં ૧૦,૦૦૦ ઘન ફૂટ ગૅસ રહેલો હોય છે.

એક માખીની ઓલાદમાંથી એકે કુટુંબી મરવા ન પામે તો પાંચ માસમાં એ કુટુંબના આટલા સભ્યો થાય: ૧,૦૯૬,૧૮૧,૨૪૮,૩૨૦,૦૦૦,૦૦૦,૦૦૦,૦૦૦.

મોટર, ગાડી કે ફર્નીચર ધોવાનાં વૉશ લેધરને કામ થઈ રહ્યા પછી કાચના ઊંધા બરણી કે ટંબલર નીચે ઢાંકી રાખવાથી સુકાઇને અક્કડ ન થઇ જતાં મુલાયમ રહેશે.

આધુનિક ઢબની ડેસ્ક કૅબિનેટ—જેમાં લેખનસામગ્રી, પુસ્તકો, કપડા અને રેડિયો સેટ બધું રાખવાની સગવડ છે. અજમાવવા જેવું છે